

SOSYOLOJİ ALANINDA ULUSLARARASI AKADEMİK ÇALIŞMALAR

Haziran 2024

EDITOR

PROF. DR. VEHBİ BAYHAN
DOÇ. DR. MUHAMMET FIRAT

 SERÜVEN
YAYINEVİ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Haziran 2024

ISBN • 978-625-6319-69-1

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.serüvenyayınevi.com

e-mail: serüvenyayınevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

SOSYOLOJİ ALANINDA ULUSLARARASI AKADEMİK ÇALIŞMALAR

Haziran 2024

Editör

PROF. DR. VEHBİ BAYHAN
DOÇ. DR. MUHAMMET FIRAT

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

X, Y VE Z KUŞAĞININ SOSYAL MEDYA ALGILARININ METAFORU
VE Z KUŞAĞININ GÜNDELİK JARGONU

Vehbi BAYHAN, Ahmet YASUNTİMUR, Esra AK..... 1

Bölüm 2

SOSYAL MEDYANIN TOPLUMSAL CİNSİYET NORMLARINA ETKİSİ:
ERKEKLİK OLUŞUMU VE İNCEL ERKEKLİK

Hilal YILDIRIM, Yıldız ÖZTAN ULUSOY..... 17

Bölüm 3

TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA SOSYOLOJİK BİR
DEĞERLENDİRME: BARBİE FİLM ÖRNEĞİ

İpek Beyza ALTIPARMAK, Meltem ALADAĞ..... 29

Bölüm 4

SUÇ SOSYOLOJİSİNDE DUALİTE: YAPI VE FAİL

Ahmed Hamza ALPAY..... 47

Bölüm 5

COVID-19 DÖNEMİNDE ZİHİNSEL ENGELLİ AİLELERİ: MALATYA
ÖRNEĞİ

Esra BAYRAM, Muhammet FIRAT..... 61

Bölüm 6

DEPREM NEDENİYLE YAŞADIKLARI SEMTLERİ DEĞİŞEN
KADINLARIN KOMŞULUK İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA:
ELAZIĞ ÖRNEĞİ

Rabia DEMİRELLİ, Muhammet FIRAT..... 79

Bölüm 7

SOSYOLOJİK BİR OLGU OLARAK TOPLUMSALLAŞMA: BİREY, AİLE
VE SOSYAL HAYAT EKSENİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Musa YILMAZ..... 93

Bölüm 8

TÜKETİM ÇILGINLIĞINA KARŞI KANAATKÂRLIK: SOSYOLOJİK BİR
OKUMA

Sultan ARSLAN..... 111

Bölüm 9

HEMŞİRELİK LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET
ALGISI İLE HEMŞİRELİK MESLEĞİ TERCİH ÖRÜNTÜLERİ

Vehbi BAYHAN, Ahmet YASUNTİMUR..... 135

Bölüm 10

AFET SOSYOLOJİSİ PERSPEKTİFİNDEN HASTALIK, SAĞLIK VE
TOPLUM: MALATYA/ARAPGİR'E BAĞLI KIRSAL YERLEŞİMLERDE
HALK TIBBI VE İLİŞKİLİ PRATİKLER

Mevlüt YILMAZ..... 157

Bölüm 1

X, Y VE Z KUŞAĞININ SOSYAL MEDYA ALGILARININ METAFORU VE Z KUŞAĞININ GÜNDELİK JARGONU

Vehbi BAYHAN¹

Ahmet YASUNTİMUR²

Esra AK³

1 Prof. Dr. Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-5567-3438, vehbi.bayhan@gmail.com

2 Doktora, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, ORCID ID: 0000-0003-0924-8021, ahmetyasuntimur@gmail.com

3 Doktora, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, ORCID ID: 0009-0004-2732-917X, akesra974@gmail.com

Giriş

Günümüzde internet teknolojisi, yaşamın önemli bir parçası haline gelmiştir. İnsanların günlük hayatlarında giderek daha fazla yer edinen internet ağı, hem bireylerin etkileşimleriyle şekillenirken hem de bireylerin yaşamları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Her yaştan bireyin aktif katılım gösterdiği sosyal medya araçları, kimliklerin oluşmasında önemli bir referans kaynağıdır. Özellikle sosyal medya araçlarından Facebook, X (Twitter), Instagram gibi kanallar aracılığıyla akranları ile sürekli iletişim kuran ve kendini bu platformlarda sergileyen bireyler için bu sanal araçlar adeta bedenlerinin bir parçası olarak algılanmaktadır (Bayhan, 2013).

2024 yılı internet kullanma verilerine bakıldığında, Türkiye’de interneti kullanılarak geçirilen süre günde 6 saat 57 dakikadır. Bu oran ile dünya sıralamasında 20. Sırada yer almaktadır. Bu rakam dünya ortalamasının 17 dakika üzerindedir. Dünya ortalaması günde 6 saat 40 dakikadır. İnternette geçirilen süreler yaşa göre sıralandığında en yüksek kullanımı 16-24 yaşındaki kişiler oluşturmaktadır. Dünyada 5.04 milyar sosyal medya kullanıcısı var ve bu kullanıcılar zamanının günde 2 saat 23 dakikasını sosyal medyada harcamaktadır. Türkiye’de bu oran günde 2 saat 44 dakikadır. Bu oran ile Türkiye dünyada 14. sırada yer almaktadır. En fazla kullanılan ilk beş sosyal medya platformu sırasıyla Facebook, Youtube, WhatsApp Instagram ve TikTok. Yaşlı kuşaklar en fazla Facebook kullanırken, genç nesiller Youtube, Instagram ve TikTok kullanmaktadır (www.wearesocial.com)

Her yaştan bireyin kullandığı sosyal medya araçları, her nesil tarafından kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullanılmaktadır. Bunun temel nedeni, her kuşağın içinde bulunduğu şartlara bağlı olarak kendine özgü değerler ve tutumlar geliştirmesidir. Farklı yıllar arasında dünyaya gelmiş bireyleri ifade eden kuşaklar ise şu şekilde sıralanabilir (Bayhan 2020):

- Sessiz kuşak (Cumhuriyet kuşağı, gazete kuşağı, gelenekçiler) 1927-1945 arasında doğanlar.
- Bebek patlaması (Baby Boomer) kuşağı (Radyo kuşağı, 68 kuşağı, Sandviç kuşağı, İdealist kuşak), 1946-1964 arası doğanlar.
- X kuşağı (TV kuşağı, Özal kuşağı, Pop çağı kuşağı), 1965-1980 arası doğanlar.
- Y veya Milenyum kuşağı (İnternet kuşağı, Ben Nesli, Bumerang kuşağı), 1981-2000 arası doğanlar.
- Z kuşağı (Akıllı Telefon kuşağı, Sosyal Medya kuşağı, Sanal kuşak, AVM kuşağı), 2001-2020 arası doğumlular.
- Alfa kuşağı (Yapay zekâ kuşağı), 2021-2040 arası doğumlular.

İnternet ve sosyal medyanın hayat alanlarındaki etkisi bağlamında kuşaklar şu şekilde sınıflandırılmaktadır: Sessiz kuşak, bebek patlaması kuşağı ve X kuşağı “dijital göçmen” olarak adlandırılırken, Y kuşağı, Z kuşağı ve Alfa kuşağı “dijital yerli” olarak ifade edilmektedir.

Dijital dünyanın içine doğan dijital yerliler interneti ve sosyal medya platformlarını çok işlevsel kullanmaktadır. Facebook ilk kullanılmaya başlandığında Y kuşağı tarafından yoğun olarak kullanılırken, zamanla Twitter (X), Instagram ve Tik Tok platformları daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Bunun nedeni dijital göçmen kuşakların Facebook’u kullanmaya başlamalarıdır. Ebeveynleri ve daha yaşlı kuşakla aynı sosyal medyayı kullanmak, dijital yerlilerin bütün paylaşımlarının ebeveynleri tarafından gözetlenmesi anlamına geldiği için yeni sosyal medya platformları tercih edilmektedir. Ayrıca, Z kuşağı okumayı sevmediği için çoğunlukla görsel paylaşımlara dayanan Instagram ve Tik Toku tercih etmektedir.

Kuşakların farklı sosyal medya platformlarını tercih etmeleri, farklı kuşaklarda yer alan bireylerin sosyal medyaya yönelik algısını etkileyebilmektedir. Önceki araştırmalar, kuşakların tüketim davranışlarına göre sosyal medya kullanımı (Sarıtaş ve Barutçu, 2016), üniversite öğrencilerinin Instagram’a yönelik algıları (Gökerik ve Işık, 2023), üstün zekalı bireylerin medyaya yönelik algıları (Karabulut, Mertol ve Alkan, 2017), öğretmenlerin sosyal medyaya yönelik algısı (Avcı, 2020), öğrencilerin sosyal medya algıları (Çelik, 2019), ortaokul öğrencilerinin sosyal medya algıları (Eren, Çelik ve Aktürk, 2016; Üztemur ve Dinç, 2020), sosyal bilgiler öğretmen adaylarının sosyal medya algısı (Egüz ve Kesten, 2018) ve Z kuşağının sosyal medya algısı (Doğan ve Erkan, 2019) tarafından incelenmiştir. Mevcut araştırmalar sosyal medya araçlarının çeşitli boyutlarını kuşaklar açısından ele alsa da kuşakların sosyal medyaya yönelik algılarının yeterli olarak incelenmediği görülmektedir. Her kuşağın bünyesinde bazı karakteristik değer yargıları ve nitelikleri barındırdığı düşünüldüğünde, kuşakların sosyal medyaya yönelik algılarının da farklılık göstereceği düşünülmektedir.

Buna ek olarak, 2000’li yıllardan sonra doğan Z kuşağının Türkçe kullanımı, önceki nesiller tarafından çeşitli açılardan eleştirilmektedir. Bu eleştiriler arasında, İngilizce kökenli kelimelerin kullanımı, argo jargonuna olan eğilim, yaygın dil yanlışları, dil bilgisi kurallarından sapmalar, yazım hataları ve edebi dilin geleneklerinden uzaklaşma gibi konular bulunmaktadır (Çokol, 2020). Bu bağlamda araştırmanın amacı, kuşakların sosyal medyaya yönelik metaforik algıları ve Z kuşağının kullandığı jargonu incelemektir.

1. Sosyal Medyanın Gündelik Hayatımızdaki Yeri ve Performans Sahnesi Olarak Sosyal Medya

Günümüzde sosyologlar, sosyal tarih sürecinde toplumları evrimsel gelişme sürecine göre tarım, sanayi ve bilişim toplumu olarak sınıflamaktadır.

21. Yüzyılın toplum yapısı bilişim toplumu yeni yapılarla evrilmektedir. Yeni toplumsal yapı dönüşümü, sosyologlar tarafından yeni kavramlarla tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, yeni yapılanan toplumu Manuel Castells, “Ağ Toplumu” (Network Society), Ulrich Beck “Risk Toplumu”, Anthony Giddens de, “Düşünümsel Modernleşme” kavramı ile ifade etmektedir. Başka bir adlandırma da, ilk kez Gary T. Marx tarafından kullanılan ve David Lyon tarafından geliştirilen, Foucault ve Giddens tarafından da ele alınan “Gözetim Toplumu” (The Surveillance Society) kavramıdır (Bayhan, 2011:203). Gözetim veya teşhir toplumu, sosyal medya aracılığı ile bireylerin gündelik hayatlarında bütün anlarını gönüllü ifşa etmeleri anlamına gelmektedir. Bireyler sosyal medya paylaşımları ile bir yandan bütün mahremiyetlerini “teşhir” ederken, diğer taraftan diğer bireylerin paylaşımlarını “dikizleyerek” sanal katarsis illüzyonunu yaşamaktadır.

Bireylerin gündelik yaşamlarında önemli bir yeri olan sosyal medyanın etkileşime olanak tanınması karşılaşmaları da beraberinde getirmektedir. Bireylerin bir araya geldiği sosyal medya platformları bir karşılaşma sahası oluşturmaktadır. Goffman’ın deyişiyle bu karşılaşmalar, katılımcılar için görsel ve bilişsel anlamda kendi başına bir dikkat odağı, karşılıklı ve öncelikli olarak sözlü iletişime açıklık, güçlendirilmiş karşılıklı eylem bağıntısı, her katılımcı için diğer katılımcıların onu gözetlediğini algılama imkanını arttıran göz göze bir ekolojik kalabalıklardan oluşmaktadır (Goffman, 2018: 18-19). Bu karşılaşmalarda dikkat çeken bir unsur gözetlenme algısıdır. Gözetleme vurgusu, sosyal medyanın panoptik yapıda bir gözetlemenin yanında sinoptik olarak da bir gözetlemeyi üretmektedir. Panoptikonun esas noktası, geçmişte tutuklulukların kendilerini daima gözlem altında hissetmeleri, ne kadar küçük veya önemsiz olsa dahi rutin dışı olan her şeyin asla gözden kaçmayacağına olan inançtır (Bauman, 2017: 38-39). Bireyler sosyal medya kanallarında panoptik bir anlayışla diğerleri tarafından gözetim altında olduğu düşüncesiyle hareket etmektedirler. Sinoptikon ise hep birlikte gözetim altına alma, gözetim altındakileri bir noktaya odaklamayı içermektedir. Bu gözetim şekli sınırsız bir mekân ve sınırsız sayıdaki insanı kapsamakla birlikte, insanlara belli yönelimler kazandırmakta ve bu da sunulan örnekler vasıtasıyla sağlanmaktadır. Yönlendirici iktidarlar, hükmetmek ve denetim altına almak istedikleri, imaj, ideoloji ve niyetlerle onları ayartarak denetimde söz sahibi olmaktadır (Bozalp, 2016: 195-196).

Açıkça görülmektedir ki sosyal medya bir yandan gözetlerken diğer yandan da yönlendirici bir anlayışla bireyler üzerinde etki etmektedir. Gözetlenme vurgusu ile birlikte bireylerin öteki olan ilişkisi önem taşımaktadır. Bireyler sosyal medyaya katılımlarında öteki olanla etkileşime girmektedir. İnsanların ötekine yönelik algısı ve onun bilincindeki yansımaları düşünerek davranışta bulunması toplumsal yönünü ortaya koymaktadır. Mead, benliğin diğer insanlarla etkileşim içinde ve onların davranış biçimini model alarak

nasıl geliştirdiğini vurgulamak için “sosyal benlik” terimini kullanır (Cuff vd, 2015: 142). Toplumda benliğin oluşumunda önemli bir yere sahip olan “genelleştirilmiş ötekinin” tavrı da birey üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Böylece toplumsal süreç ya da topluluk, bireyin düşüncesinde belirleyici bir etken olmaktadır (Mead, 2017: 181-182). Birey, kendisini başkası üzerinden tanımlar. Cooley’in “ayna benlik” kavramı bağlamında sosyal medya bireyler için ayna benlik işlevi taşımaktadır. Sosyal medya aynı zamanda Freud’un yapısal kişilik kuramında kişiliği oluşturan id (Bilinçaltı), ego (bilinç) ve süperego (bilinçüstü) unsurlarının sergilendiği bir sahnedir. Sosyal medya, bireyin id kökeninde bulunan hazlarını, egonun gerçeklik ilkesinin göstergelerini ve süperegonun yani toplumun baskılarını yansıtan bir platform olabilmektedir.

Bireylerin öteki ile karşılaştığı bir alan olarak sosyal medya da bireylerin benlikleri üzerinde tesiri olan bir alandır. Böylece etkileşimleri ile medya üzerinden bir profil oluşturmaktadırlar. Bireylerin öteki ile karşılaştığı sosyal medya platformlarında bir takım performanslar sergilemektedirler. Performans, belli bir durumda belli bir katılımcının diğer katılımcılardan herhangi birini etkilemeye yönelik tüm etkinliklerini kapsamaktadır (Goffman, 2016: 28). Bir kimse belli bir gözlemci kümesi önünde bulunduğu süre boyunca gözlemciler üzerinde etki edebilecek performanslarda bulunur. Birey performanslarını izlenime tutulan vitrin bölgesinde gerçekleştirilmektedir. İlk olarak bireylerin faaliyetlerini sunacakları sabit olarak kalan bir “set” in mevcudiyeti önemlidir. Daha sonra ise vitrin kısmı, yani bireyin performanslarını sergilediği alan gelmektedir (Goffman, 2016: 33-35). Goffman’ın gündelik hayattaki etkileşimin bir örnekleme sosyal medya içinde uyarlanabilir. Öyle ki tam olarak performansların sergilendiği alan olarak sosyal medya faaliyetlerin sunulduğu bir set görevi görmektedir. Sosyal medya kullanıcılarının hesapları ise onların vitrinlerini oluşturmaktadır. Bireyler performanslarını sergilemek üzere setlere girdikleri andan itibaren vitrinleri üzerinden performansla bulunurlar. Bireyler setlerine gelene kadar performanslarına başlamazlar, terk ettiklerinde ise performanslarını bitirmek zorunda kalırlar.

Sosyal medya ile bireylerin görünürlüklerini artmaktadır. Artan görünürlük vaadi ve herkesin görüp fark etmesine açık olma arayışı ile toplumsal kabul görme ve dolayısıyla saygın bir hayat sürme olanaklarının peşinden koşulması birbiriyle uyumlu bir süreçtir. Bir kimsenin yaşamını bütün ayrıntılarıyla birlikte herkesin ulaşabileceği bir mecrada kayıt altında tutmak dışlanma hastalığına karşı kullanılabilir en iyi önleyici ilaç gibi görülmektedir (Bauman, 2018: 37). Bireyler topluluk içerisinde benimsenme kaygısı ile hem dış görünüşlerini hem de davranışlarını ilgili ortamın algısal taleplerine göre belirli ölçüde ayarlamaktadır (Giddens, 2014: 133). Aynı zamanda kişilerin benlikleri önceden var olup daha sonra diğerleriyle ilişkiye dahil olan bir şey değil, toplumsal akıntıdaki bir girdap gibi akıntının bir parçasıdır. Birey sürekli olarak, kendini ait olduğu ortama göre ayarlar ve ona göre tepkide

bulunur (Mead, 2017: 203). Ait olunan ortama göre tepkide bulunma Goffman'ın ön bölge – arka bölge benzetmesini hatırlatmaktadır. Bireyler sahne denilen ön bölgede seyirciler tarafından izlenme durumundan kaynaklı olarak faaliyetlerini gerçekleştirirken, bu faaliyetler arka bölgede farklılaşmaktadır (Goffman, 2016: 112-113). Gündelik yaşamda bireyler sosyal medyayı bir sahne olarak kullanmaktadırlar. Sosyal medya platformları üzerinde online iken farklı bir ben sergilemekte, offline olduğunda rutin faaliyetlerine dönmektedir. Bu ikircikli durum kişiliklerinde şizofrenik parçalanmalara neden olabilmektedir.

İnternet ve sosyal medyanın olumsuz olabilecek etkileri dışında, anında karşılıklı iletişimi sağlaması bağlamında olumlu etkileri yadsınamaz bir gerçekliktir. E-devlet ve e-toplumun temelinde internet bulunmaktadır. Gündelik hayat sosyolojisinde bütün eylemlerimizi ve işlerimizi dijital ortama aktarılan hizmetlerle yürütüyoruz. Banka işlemlerimizi bankaya gitmeden istediğimiz yerden akıllı cep telefonundaki banka uygulamalarıyla anında yapıyoruz. İstedığımız resmi belgeyi e-devlet uygulamalarıyla dijital ortamdaki alıyoruz. Küresel pandemide evden çalışma, evden öğrenim deneyimini yaşadık. Yemeklerimizi ve ihtiyaçlarımızı akıllı cep telefonundan sipariş ettik. WhatsApp ile anında iletişimi tüm kuşaklar etkin olarak gerçekleştiriyor. Dolayısıyla sosyal medya ve akıllı cep telefonu uygulamaları hayatımızın vazgeçilmez bir eklentisi. Hayatımızın merkezinde bu kadar yoğun olarak yer alan sosyal medya algılarımızı metafor olarak nasıl tanımladığımız sosyal medya farkındalığımızı ifade edecektir.

2. Yöntem

1.1. Araştırma Modeli ve Çalışma Grubu

Nitel olarak tasarlanan araştırmada, olgu bilim deseni kullanıldı. Fenomenolojik yaklaşım olarak da bilinen olgu bilim deseni, derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız ancak farkında olduğumuz olgulara odaklanmaktadır (Patton, 2002). Araştırmanın çalışma grubunu X, Y, Z kuşaklarında yer alan toplam 60 kişi (kadın=32, erkek=28) oluşturmaktadır. Her kuşaktan 20 katılımcı araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubu tesadüfî olmayan örnekleme tekniklerinden kolayda örnekleme tekniği kullanılarak belirlendi (Stratton, 2021). Araştırmanın dâhil edilme kriterleri araştırmaya katılmak için gönüllü olmak ve 18 yaş ve üstü olmak biçiminde belirlendi.

1.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada, katılımcıların demografik özellikleri ve sosyal medyaya yönelik metaforik algıları yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplandı. Görüşme formu daha önce yapılan çalışmalardan faydalanarak oluşturuldu. Katılımcıların metafor üretmeleri için ise aşağıda verilen cümleleri

tamamlamaları istendi: “Sosyal medya gibidir. Çünkü” Bu sayede katılımcının ilk cümlede yer alan “gibidir” ifadesiyle metafor oluşturması sağlanırken “çünkü” ifadesiyle yaptığı benzetmeyi mantıklı bir gerekçeye dayandırması sağlandı. Z kuşağının kullandığı jargon ise “Sizce günümüzde Z kuşağının kullandığı jargonlar nelerdir” sorusu sorularak elde edilmiştir. Araştırma verileri Google forms aracılığıyla toplandı. Katılımcılardan benzer cevaplar alınmaya başlandığında araştırma sonlandırıldı. Araştırma verileri, 10 Nisan 2024 ve 15 Mayıs 2024 tarihleri arasında toplandı.

1.3. Verilerin Analizi

Araştırma verileri katılımcıların yanıtları doğrultusunda incelenmiş ve her katılımcının görüşme formunu eksiksiz doldurduğundan emin olunmuştur. Ardından, araştırmacılar tarafından elde edilen kayıtlar tek bir doküman haline getirilmiştir. Temaların belirlenmesi için tematik analiz yöntemi kullanılmıştır (Braun ve Clarke, 2006). Tematik analiz süreci; yorumların tanınması, kodların oluşturulması, temaların aranması, değerlendirilmesi, tanımlanması ve etiketlenmesi ile sonuçların yazılmasını içeren adımlardan oluşur. Ayrıca, metaforlarını yazıp gerekçesini belirtmeyen veya metafor niteliği taşımayan görüşme formları metafor analizine dahil edilmemiştir. Bu nedenle, 7 katılımcının sosyal medyaya yönelik ürettiği metafor dikkate alınmamıştır. Araştırmanın güvenilirliği ve geçerliliğini sağlamak amacıyla çeşitli stratejiler kullanılmıştır. Verilerin nasıl toplandığı ve analiz edildiğine dair ayrıntılı bilgiler sunulmuş, belirsiz ifadeler açıklığa kavuşturulmuş ve aynı sorular farklı şekillerde sorularak elde edilen verilerin tutarlılığı sağlanmıştır. Bu önlemlerle, katılımcılardan elde edilen verilerin güvenilirliği arttırılmıştır.

2. Bulgular

Kuşakların sosyal medyaya yönelik ürettikleri metaforlar Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Kuşaklarının Sosyal Medya Metaforları

Tema	Metafor	Frekans
Bağımlılık	Sigara, Uyuşturucu, İlaç, Antidepresan	4, 3, 2, 1
Su ve Deniz	Deniz, Girdap, Dipsiz bir kuyu, Su, Denize açılmak	2, 2, 2, 1, 1
Zaman	Saat, Öğlen arası	2, 1
Rüya ve Gerçeklik	Rüya, İllüzyon, Paralel evren, İkinci bir dünya, Yalan dünya	4, 1, 1, 1, 1
Sağlık ve Hastalık	İlaç, Antidepresan, Hastalık, Virüs	2, 1, 1, 1
Doğa ve Çevre	Ağaç kurdu, Baharat, Bataklik, Kasırğa	1, 1, 1, 1
Teknoloji ve Dijital	Dijital dünya, Dijital hayat	1, 1
Aile ve Arkadaşlar	Aile veya yakın bir dost, Arkadaş ortamı, Komşu Ayşe teyze	1, 1, 1
Edebiyat ve Sanat	Kitap, Tiyatro, Müzik	1, 1, 1

Gündelik Hayat	AVM, Çekirdek çitlemek, Pazar tezgahı, Nakliyat, Öğlen arası	1, 1, 1, 1, 1
Doğüstü ve Bilim Kurgu	Yeni keşfedilmiş bir gezegen, DNA, Hırsız, İyi kötü ve çirkin	1, 1, 1, 1
Diğer	Gazete, Showroom, Sığınak, Sulu ve kaygan zemin, Tatlı, Kafes, Madde, Yaz mevsimi, Yemek	Her biri 1

Katılımcılar toplamda 12 tema üretmişlerdir. Katılımcılar en fazla sigara, rüya ve uyuşturucu gibi metaforlar kullanmışlardır. Kuşakların ifadeleri ise aşağıdaki gibidir.

Bağımlılık ve Zararlı Alışkanlık

Sosyal medya bağımlılık yapıcı ve zararlı olarak görülmekte, sigara ve uyuşturucu gibi bağımlılık yapan maddelerle kıyaslanmaktadır. Bu metaforlar, sosyal medyanın kullanıcıları üzerinde olumsuz etkileri olduğunu vurgulamaktadır.

“Sosyal medya *sigara* gibidir. Bağımlılık yaratır. Kullanmaya başladıktan sonra bırakmak zor olur.” (X kuşağı, 46 yaş, Erkek, Lisans, Güvenlik Görevlisi)

“Sosyal medya *sigara* gibidir. Çünkü gelişen teknoloji ile sosyal medya da bir çeşit bağımlılık oldu. Yani genel olarak Z kuşağı ve herkesin mutlaka bir Facebook, Instagram hesabı var.” (Z kuşağı, Erkek, 21yaş, üniversite öğrencisi)

“Sosyal medya *sigara tiryakiliği* gibidir çünkü tiryakilikte olduğu gibi sosyal medyada da bağımlılığı sürekli kılan bir ruh hali vardır.” (X kuşağı, erkek, 55 yaş, üniversite, öğretmen)

“Sosyal medya *uyuşturucu* gibidir. İlk kullanmaya başladığınız an zararlı olabileceğini bildiğiniz halde zararsızmış gibi gelir ve daha sonra bu mecrada ne kadar çok vakit öldürdüğünüzü fark edersiniz. Çoğunlukla bağımlı olduğunuzu anlayamazsınız.” (Y kuşağı, erkek, 38yaş, yüksek lisans, akademisyen)

“Sosyal medya *uyuşturucu* gibidir. Çünkü bağımlılık yaratır ve bu bağımlılık sonucunda bireyin zaman kontrolünü kötü yönde etkiler.” (Y kuşağı, Erkek, 32 yaş, Yüksek Lisans, Memur)

“Sosyal medya *bataklık* gibidir. Çünkü bir kez bulaşınca bir daha kurtulamaz insan ve insanların düşüncelerini olumsuz yönde etkileyip zamanlarından alıyor.” (Z kuşağı, kadın, 17 yaş, lise, öğrenci)

“Sosyal medya *virüs* gibidir. Çünkü bulaştığında kolay kolay gitmez. Ondan kurtulmak kolay olmaz.” (X kuşağı, Erkek, 51 yaş, İlkokul, Pasta Şefi)

“Sosyal medya *hastalık* gibidir. Çünkü gençlerin zamanını alarak bağımlılık yaratıyor. Eşler, aileler birbirini ihmal ediyor. Kontrollü olmalı.” (X kuşağı, Kadın, 47 yaş, İlkokul, Ev Hanımı)

“Sosyal medya *çekirdek çitlemek* gibidir. Çünkü bir bakayım diye girer-sin uygulamaya bir bakmışsın saatlerini almış. Dudağında tuzu kalmış.” (Z kuşağı, Kadın, 20 yaş, Üniversite, Öğrenci)

“Sosyal medya *hırsız* gibidir. Çünkü zamanımızı çalıyor. Eğer az kullanırsak zamanımızı çalmaz diyorsanız bu seferde sağlığınıza, gözlerimize zarar verir.” (Z kuşağı, Kadın, 20 yaş, Üniversite, İlk ve Acil Yardım/Paramedik)

“Sosyal medya içine çeken *sulu ve kaygan zemin* gibidir, çünkü otokontrol olmazsa insanı içine çeker ve tüm zamanın boşa akar.” (X kuşağı, 48 yaş, Erkek, Lisans, Öğretmen)

“Sosyal medya *girdap* gibidir, çünkü girince çıkmak zor olur. Sosyal medyada uyaran çok fazla olduğu için belirlenen süre dışında çok fazla zaman geçirilebilmekte, bunun dışındaki reel aktivitelerde aynı sayıda uyaran olmadığı için can sıkıntısı ve dikkat toplama güçlüğü yaşanabilmektedir.” (Y kuşağı, Kadın, 38 yaş, Doktora, Akademisyen)

Sosyal Medyanın Çok Yönlülüğü ve Kullanışlılığı

Nakliyat, AVM ve ilaç gibi metaforlar sosyal medyanın çok yönlülüğünü, bilgi ve eğlence kaynağı olma özelliklerini ve doğru kullanıldığında faydalı olabileceğini ifade etmektedir.

“Sosyal medya *nakliyat* gibidir. Çünkü size sunulan bir yol var ve bu yolda varış ve ulaştırma söz konusudur. İnsanların ihtiyaçları doğrultusunda doğru veya yanlış bir yere yöneltilmenizi aynı zamanda sizi ulaşmak istediğiniz bazı hedeflere ulaştırır.” (Y kuşağı, kadın, 27 yaş, lisans)

“Sosyal medya *AVM* gibidir. Çünkü hem eğlenebilirsin hem bilgilenebileceğin bir yerler bulabilirsin. Çok yönlüdür.” (X kuşağı, erkek, 49 yaş, ilkokul, reklamcı)

“Sosyal medya *ilaç* gibidir. Çünkü dozunda kendini geliştirecek şekilde yararlı bir biçimde kullanılırsa ilaç gibi gelebilir. Ama dozunda kullanılmayan her ilaç zehirdir.” (Y kuşağı, kadın, 23 yaş, lisans, öğrenci)

Özgürlük ve Sınırsızlık

Özgür bir kuş ve dipsiz bir kuyu metaforları, sosyal medyanın sınırsızlığını ve özgürlük hissini yansıtırken, aynı zamanda bu sınırsızlığın bazen kontrolsüz hale gelebileceğine dikkat çekmektedir.

“Sosyal medya *özgür bir kuş* gibidir. Çünkü gökyüzünde özgürlüğün tadını çıkartırcasına pandemide de teknoloji ile özgürlüğümüze özlemimize ara vermeden devam ettik.” (Z kuşağı, erkek, 21 yaş, lisans, öğrenci)

“Sosyal medya *dipsiz bir kuyu* gibidir. Çünkü her ne kadar sınırı varmış gibi görünse de sürekli yeni gündemler ve olaylarla yoluna devam eder. Ve sen hep o sonu ararsın.” (Y kuşağı, kadın, 21 yaş, üniversite, öğrenci)

Kimlik ve Gerçeklik

DNA ve yalan dünya metaforları, sosyal medyanın kimlik oluşturma ve sahte kimlikler yaratma üzerindeki etkisini göstermektedir. İnsanların sosyal medyada gerçek kimliklerinden farklı kimlikler edinebileceği vurgulanmaktadır.

“Sosyal medya insan vücudundaki DNA gibidir. Çünkü bu platformlarda insanlar kendilerine ait bir kimlik oluşturmuşlardır.” (Y kuşağı, kadın, 24 yaş, lisans, öğrenci)

“Sosyal medya *yalan dünya* gibidir. Çünkü insanların gerçek hayatlarındaki kimliklerinden farklı kimliklere büründükleri gerçekliklerini gizledikleri yerdir.” (Y kuşağı, kadın, 41 yaş, yüksek lisans, tekniker)

“Sosyal medya *deniz*, kullanıcı ise bir yüzücü gibidir. Çünkü deneyimli bir yüzücü denizde nasıl davranması gerektiğini bilir ve olası tehlikelere karşı kendini koruyabilir. Aksi takdirde hem tecrübesiz olup hem denize açılmak bir takım felaketleri de beraberinde getirebilir.” (X kuşağı, kadın, 42 yaş, yüksek okul, teknisyen).

Z kuşağının kullandığı jargon ise Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Z Kuşağı Jargonları

Tema	Jargon	Anlamı
İlişkiler	Date	Randevu, buluşma
	Ghostlamak	Bir kişiyle iletişimi aniden kesmek
	Love Bombing	Aşk bombardımanı
	Düştüm	Karşı cinsle ilgilenmek
	Ex	Eski sevgili
	İmkansız Crush	Karşı cinsle duyulan platonik aşk
	Double Date	İki ya da daha fazla çiftin birlikte buluşması
	Best Couple	En iyi çift
	Red Flag	Bir ilişkide potansiyel tehlikeli durumlar
	Benching	Yedekte tutmak
Sosyal Medya	Story	Sosyal medyada paylaşılan kısa süreli hikaye
	Random Atmak	Sosyal medyada anlamsız harflerle mesaj atmak
	Stalk	Birini sosyal medyada gizlice takip etmek
	Shiplemek	Bir kişiyi başka birine yakıştırmak
	PP	Profil fotoğrafı
	Favlamak	Beğenmek
	Güno	Günaydın’ın kısaltması
	SS Almak	Ekrandaki görüntünün anlık fotoğrafını çekmek
	Influencer	Sosyal medyada istikrarlı takipçileri olan, fikrine güvenilen ve onayları alınan kişi
	Dump	Kendi yaşamından kesitler, fotoğraflar veya bilgileri toplu bir şekilde paylaşmak

Genel	Cringe	O kişinin adına utanmak
	Fake	Sahte
	Cool	Havalı
	Vibe	Ön izlenim, hissiyat
	R Yapmak	Geri vites
	Aşkito	Aşkom ya da aşkışım olarak söylenebilen aşkım kelimesinin kısaltması.
	Reel	Gerçek
	Şaka mı	Şaşırtıcı ifade
	Slay	Bir şeyi mükemmel yapmak
Sosyal Etkileşim	Müko	Mükemmelin kısaltması.
	Trollemek	Ortalığı karıştırmak, ortaya bir laf atıp kenara çekilip milleti birbirine düşürmek
	Zorbalamak	Daha güçlü olanın karşısındakini ezmesi
	Erkekler Kapatılsın	Erkeklerle duyulan nefret
	Gaslighting	Birini manipüle etmek
	BFF	En yakın arkadaş
Kişisel Gelişim	Trollemek	Birine şaka yapmak
	Manifestlemek	Düşüncesinin gerçekleşmesini istediği bir sonuca odaklamak
	Dişil-Eril Enerji	Dişil: kadın olmaya özgü öge, Eril: erkek olmaya özgü öge

Tablo 2 incelendiğinde Z kuşağı bireylerin ilişkiler, sosyal medya, genel, sosyal etkileşim ve kişisel gelişime yönelik temalarda jargonlar kullandığı görülmektedir.

Her nesilde ergenlerin kullandığı dil akranlarıyla iletişim kurmak, sosyalleşmek ve derdini kısaca anlatmak için önemli bir araçtır. Çağımızda sosyal medya ve internet sayesinde ergenlerin argo içeren jargonu kısa sürede herkesin diline pelesenk olmaktadır. Y kuşağı “kitsch, geyik, moruk kelimelerini ve bir eylemi ifade eden trip atmak, gaza gelmek, darlamak, gıcık olmak, yarıdirmek” kelimelerini icat etti. Z kuşağı ise “boş yapma, sal beni, mezuna kalmak, görüldü atmak” gibi kısa ve net, ama çok şey anlatan, boşluk dolduran kelimeler icat ettiler. Bu ergen argosu ya da jargonu, her şeyi kendilerinin bildiğini zannettikleri küstahlık da içerir. Bu durum her nesilde istisnasız vardır. İnternetin icadı ve teknoloji ile çevrili bir dünyayla birlikte argo her zamankinden daha yaygın hale geldi. Z kuşağı böyle bir dünyanın içine doğdu. Emojiler, TikTok, Youtube etrafında dolanan böyle bir kültür oluştu. Bu platformlarda argo konuşmak son derece yaygın. Sosyal medyada mesajlaşmadan şakalaşmaya kadar Z kuşağı dışında kimsenin anlamadığı bir dil kullanılıyor. Bu yeni jargonun Türkçemizi mahvedeceğini düşünen pek çok insan var. Öte yandan bu kelime dağarcığı aslında dilin kendisini değiştirmiyor ya da yozlaştırmıyor, aksine geliştiriyor diyen araştırmalar da mevcut. Dilin nasıl evrildiğini görmek için geçmişten gelen örnekler bakmak gerekir. Geçmişten gelen ve hala kullanmayı tercih ettiğimiz jargon içinde

“hocam” kelimesini ve “atarlanmak” deyimini örnek verebiliriz (Uçansoy, 2024). Z kuşağı çok fazla kitap okumayı sevmediği için konuşma dilinde de uzun konuşmalar yapmak yerine kısa cevaplar vermektedir. Bu bağlamda, Z kuşağında “aynen” kelimesi yoğun olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Z kuşağı sosyal medyada çoğunlukla argo kelimeler kullanmaktadır. X (Twitter) platformunda Z kuşağının erkek veya kadın farketmeksizin argo “amk” lafzını kullandıkları görülmektedir. Bu argo kavramının erkekliği imlemesi, ancak ironik olan kadınların da bu kelimeyi kullanmasıdır. Aslında kadınların erkeklerin cinsellik hegemonyasının ifadesi olan “amk” argosunu kullanmaları, erkeklik hegemonyasına öykünmeleri ve erkeklerle eşitlendiklerini zımnen sanmalarıyla ilintilidir. Freudyen bağlamda, bilinç altının dışı vurumu sosyal medya platformlarıyla olmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Her kuşak, içinde bulunduğu sosyal ve kültürel koşullar doğrultusunda sosyal medyaya yönelik kendine özgü metaforlar geliştirmiştir. Bu metaforlar, sosyal medyanın bireyler üzerindeki etkilerini, kullanım amaçlarını ve algılanış biçimlerini ortaya koymaktadır. Katılımcıların metaforları tematik olarak incelendiğinde, sosyal medyanın bağımlılık, çok yönlülük, özgürlük, kimlik ve gerçeklik gibi çeşitli yönleri vurgulanmıştır.

Araştırma bulgularına göre sosyal medyaya yönelik katılımcılar en fazla sigara, rüya ve uyuşturucu gibi metaforlar kullanmışlardır. Katılımcılar bir taraftan sosyal medyanın bağımlılık ve zararlılık yönlerini vurgularken diğer taraftan sosyal medyanın çok yönlülüğü ve kullanılabilirliği, özgürlüğü ve sınırsızlığını, kimlik ve gerçekliğine yönelik vurgular yapmaktadır. Z kuşağının kullandığı jargonlar ise büyük çoğunlukla İngilizce kelime kökenli, argoya yatkın, dilbilgisi kurallarına uymayan ve yaygın dil yanlışlarından oluşmaktadır. Ancak, Z kuşağındakiler bu informel dil ile iletişim kurmaktadır.

Sosyal medyanın bağımlılık yapıcı ve zararlı bir unsur olarak görülmesi, sigara ve uyuşturucu gibi metaforlarla ifade edilmiştir. Katılımcılar, sosyal medyanın olumsuz etkilerine dikkat çekerek, bu platformların kullanıcılar üzerinde tıpkı bağımlılık yapan maddeler gibi sürekli bir kullanım isteği yarattığını belirtmişlerdir. Z kuşağından bir katılımcı, sosyal medyayı sigaraya benzeterек bu bağımlılığı vurgulamıştır: “Sosyal medya sigara gibidir. Çünkü gelişen teknoloji ile sosyal medya da bir çeşit bağımlılık oldu.” Bu ifade, sosyal medyanın gençler arasında ne denli yaygın ve vazgeçilmez bir hale geldiğini göstermektedir.

Nakliyat, AVM ve ilaç gibi metaforlar, sosyal medyanın bilgi ve eğlence kaynağı olma özelliklerini ve doğru kullanıldığında faydalı olabileceğini ifade etmektedir. Y kuşağından bir kadın katılımcı, sosyal medyayı nakliyata benzeterек bu çok yönlülüğü şöyle açıklamıştır: “Sosyal medya nakliyat gibidir. Çünkü size sunulan bir yol var ve bu yolda varış ve ulaştırma söz konu-

sudur.” Bu metafor, sosyal medyanın farklı ihtiyaçlara hizmet edebilen esnek yapısını ortaya koymaktadır.

Sosyal medyanın özgürlük ve sınırsızlık hissini yansıtan metaforlar arasında özgür bir kuş ve dipsiz bir kuyu yer almaktadır. Bu metaforlar, sosyal medyanın bireylere sunduğu sınırsız imkanları ve bu sınırsızlığın bazen kontrolsüz hale gelebileceğini vurgulamaktadır. Z kuşağından bir erkek katılımcı, sosyal medyayı özgür bir kuşa benzeterek şunları ifade etmiştir: “Sosyal medya özgür bir kuş gibidir. Çünkü gökyüzünde özgürlüğün tadını çıkartırcasına pandemide de teknoloji ile özgürlüğümüze özlemimize ara vermeden devam ettik.”

DNA ve yalan dünya gibi metaforlar, sosyal medyanın kimlik oluşturma ve sahte kimlikler yaratma üzerindeki etkisini göstermektedir. İnsanların sosyal medyada gerçek kimliklerinden farklı kimlikler edinebileceği vurgulanmaktadır. Y kuşağından bir kadın katılımcı, sosyal medyayı DNA’ya benzeterek şu yorumu yapmıştır: “Sosyal medya insan vücudundaki DNA gibidir. Çünkü bu platformlarda insanlar kendilerine ait bir kimlik oluşturmuşlardır.” Bu ifade, sosyal medyanın bireylerin kimlik inşasında oynadığı rolü açıklamaktadır.

Z kuşağı, sosyal medyada iletişim kurarken kendi jargonlarını geliştirmiştir. Bu jargonlar, ilişkilerden sosyal medya etkileşimlerine kadar geniş bir yelpazede yer almaktadır. Örneğin, “ghostlamak” bir kişiyle iletişimi aniden kesmek anlamına gelirken, “stalk” birini sosyal medyada gizlice takip etmek anlamına gelmektedir. Bu jargonsal ifadeler, Z kuşağının sosyal medyada nasıl bir iletişim biçimi benimsediğini ve kendi aralarında nasıl bir dil geliştirdiklerini göstermektedir.

Sonuç olarak, her kuşak, sosyal medyaya yönelik kendine özgü metaforlar ve jargonsal ifadeler geliştirmekte, bu da sosyal medyanın algılanış ve kullanım biçimlerini şekillendirmektedir. Sosyal medyanın bağımlılık yapıcı ve zararlı etkileri, çok yönlülüğü ve faydalılığı, özgürlük ve sınırsızlık hissi, kimlik ve gerçeklik üzerindeki etkileri gibi konular, kuşaklar arası farklılıkları ve benzerlikleri ortaya koymaktadır. Bu bulgular, sosyal medyanın toplumsal ve bireysel düzeyde nasıl algılandığını ve kullanıldığını anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır.

Kaynaklar

- Avcı, F. (2020). Öğretmenlerin Sosyal Medya Kullanımları ve Sosyal Medya Kavramına İlişkin Metaforik Alguları. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 769-788. <https://doi.org/10.46442/intjcss.808818>
- Bauman, Z., (2017), *Cemaatler; Güvenli olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, çev. Nurdan Soysal, (2.Baskı), Say Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z., ve Lyon, D., (2018), *Akışkan Gözetim*, çev. Elçin Yılmaz, (3. Baskı), Ayrintı Yayınları, İstanbul.
- Bayhan, V. (2020). “Z Kuşağı Lise Gençlerinde Sosyal Medya Bağımlılığı ile Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyet Deneyimleri”, *İlahiyat Akademi Dergisi*, Sayı 12, Ss: 117 – 144
- Bayhan, V. (2013)“Gençlik, Sosyal Medya ve İnternet Bağımlılığı”, *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, 23, 61-81.
- Bayhan, Vehbi (2011). “Küreselleşme ve Risk Toplumu”, *Sosyologca*, Sayı:1, Ocak-Haziran 2011.
- Bozalp, M., (2016), : “Kent ve Gözetim: Geleneksel Kentten Modern Kente”, *Toplumsal Analizler Ekseninde Kent Fragmanları*, ed. Ö. Sarı ve A. Esgin, Phoenix Yayınları, Ankara.
- Çelik, T. (2019). Teknoloji ve medya okuryazarı vatandaş yetiştirme sürecinde öğrencilerin sosyal medya algılarının metaforlar aracılığıyla incelenmesi. *Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi*, 2(1), 40-57.
- Çokol, E. (2020). The Language of Generation Z in the Axis of Generation Conflicts. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 8(2), 404-419.
- Cuff, E. C., vd., (2015), *Sosyolojide Perspektifler*, çev. Ü. Tatlıcan, (2. Baskı), Say Yayınları, İstanbul.
- Doğan, S. ve Erkan, İ. (2019). Z Kuşağının Sosyal Medyaya Yönelik Algılarının Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 14, 146-155. <https://doi.org/10.19168/jyasar.633557>
- Egüz, Ş. ve Kesten, A. (2018). Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Öğrencilerinin Sosyal Medya Algılarının Metafor Yoluyla Belirlenmesi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 7(3), 219-240. <https://doi.org/10.30703/cije.403147>
- Eren, F., Çelik, İ. ve Aktürk, A. O. (2016). Secondary school students' perceptions of Facebook: a metaphor analysis. *Kastamonu Education Journal*, 22(2), 635-648.
- Giddens, A., (2014), *Modernite ve Bireysel Kimlik; Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, çev. Ü. Tatlıcan, (2. Baskı), Say Yayınları, İstanbul.
- Goffman, E., (2016), *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, çev. B. Cezar, (3. Baskı), Metis Yayınları, İstanbul.
- Goffman, E., (2018), *Karşılaşmalar; Etkileşim Sosyolojisindeki İki Çalışma*, çev. S. Çalıcı, Heretik Yayınları, Ankara.

- Gökerik, M. ve Işık, E. (2023). Üniversite Öğrencilerinin Instagram'a Yönelik Algılarının Metafor Analizi İle İncelenmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 647-659. <https://doi.org/10.29106/fesa.1264932>
- Karabulut, R., Mertol, H. ve Alkan, A. (2017). Üstün Yetenekli/zekâlı öğrencilerin medyaya yönelik metafor algıları. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 187-196.
- Mead, G. H., (2017), *Zihin, Benlik ve Toplum*, çev. Yeşim Erdem, Heretik Yayınları, Ankara.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods* (3. Basım). United Kingdom: Sage Publication.
- Stratton, S. J. (2021). Population research: Convenience sampling strategies. *Prehospital and Disaster Medicine*, 36(4), 373-374. doi:10.1017/s1049023x21000649.
- Sarıtaş, E. ve Barutçu, S. (2016). Tüketici Davranışlarının Analizinde Kuşaklar: Sosyal Medya Kullanımı Üzerinde Bir Araştırma. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 3(2), 1-15. <https://doi.org/10.5505/pjess.2016.27146>
- Uçansoy, N. (2024). Z kuşağının kendi gizli dili mi var yoksa biz mi yaşlandık?, 22.03.2024, <https://www.haberturk.com/z-kusaginin-kullandigi-jargon-argo-dili-ve-ergen-sozlugu-3671301?page=6>
- www.wearesocial.com, Erişim tarihi: 20.06.2024.

Bölüm 2

SOSYAL MEDYANIN TOPLUMSAL CİNSİYET NORMLARINA ETKİSİ: ERKEKLİK OLUŞUMU VE İNCEL ERKEKLİK

Hilal YILDIRIM¹

Yıldız ÖZTAN ULUSOY²

1 Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları ABD Yüksek Lisans Öğrencisi
ORCID: 0000-0003-0550-4593 eposta: hilalyildiriim@gmail.com.

2 Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri, Rehberlik ve Psikolojik
Danışmanlık ORCID:0000-0002-9459-1176 eposta: yildizoz@kocaeli.edu.tr

Toplumsal dönüşümler dönemin teknolojik aletleri ile şekillenmektedir. Günümüz teknolojilerinden yeni medya ve aracı sosyal medyanın da bu bağlamda gücü yüksektir. Sosyal medyanın toplumsal dönüşümler üzerindeki etkisi yadsınamaz. Sosyal medya araçları sayesinde insanlar gelenekselliğin dışına çıkarak farklı kimlikler ile küreselleşmeyi yeniden üretmektedir (Çalışkan & Mencik, 2015). Geçmişte, telefon, radyo, televizyon ve bilgisayar gibi birçok iletişim aracının evlerde sabit bir konumda bulunduğu; günümüzde ise bu cihazların taşınabilir hale gelerek tek bir cihazda birleştiği gözlemlenmektedir (Tutgün-Ünal & Deniz, 2020). Taşınabilir bir cihaz olması, kullanım kolaylığı ve ucuzluğu sayesinde yüksek kullanım oranlarına sahip sosyal medya bireylerin kitlesel hale gelerek örgütlenmesi için kolaylık sağlamaktadır. Ancak ana akım medyadan sosyal medyaya geçiş, medyada zaten var olan ve etkin şekilde üzerine gidilmeyen “cinsiyetçi söylem” gibi sorunların, tıklanma kaygısıyla yapılan sansasyonel haber dilinin aynen webe taşınmasına yol açtı (Evin, 2016). Sosyal medya, geleneksel iletişim kanallarına erişimi olmayanlar ve düşüncelerini kendi bölgelerinin dışına yayma imkânı bulamayanlar için yeni bir fırsat penceresi sunar (Kaya, 2018).

Sahip olunan örgütlenme gücü sayesinde sadece haber dilinde değil toplumsal cinsiyetlerin yeniden üretilmesinde de cinsiyetçi söylemler gelişmektedir. Sosyal medya toplumsal cinsiyet normlarını da yeniden üretmektedir. Biyolojik cinsiyetin ötesine geçen toplumsal cinsiyet, toplumsallığın farklı boyutlarını içerisinde barındırmaktadır. Biyolojik cinsiyetin ötesine nasıl geçtiğini ve normların gelişimini anlamak bu bağlamda önemlidir. Toplumsal cinsiyet kavramı, biyolojik cinsiyetin eril ve dişil tanımlarını toplumun belirlediği cinsiyet rolleriyle birleştirir ve bireyin sosyalleşme sürecine dahil ederek şekillenir (Öztürk, 2022). Ataerkil kadına oluşturduğu baskıların yanında erkekliği de yeniden üretmektedir. Erkeğe atfedilen erkeklik rolleri de vardır. Ancak kadınlık kimliği ve pratiğinden farklı şekilde erkeklik, bir iktidar pratiği olarak kurumlaşıyor (Atay, 2004). Hegemonik erkeklik ise erkeklerin erişmeye çalıştıkları erkeklik tipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda sosyal medya hegemonik erkekliği, erkeklik tiplerini de yeniden üretmektedir. Erkeklerin örgütlenme yöntemlerini değiştiren çevrimiçi ağlar, bu bağlamda ortaya çıkan erkeklik biçimlerinin incelenmesinin önemini vurgulamaktadır (Öztürk, 2022).

Feminizmin getirilerine karşı çıkan bir grup erkek, erkeklik çalışmalarını başlatmıştır. Çıkan çalışmaların bir kısmı ataerkilliğe karşı çıkarak hegemonik erkeklik üzerinden erkeğe oluşan baskılara karşı çıkarken, diğer çalışmalar ise erkeğin mağduriyetine önem vermektedir. Bu düşüncelerin sonucunda Kırmızı Hap öğretisi oluşmuştur. Bu öğreti kadınların yanılmalarına karşı çıkarak erkeklerin gerçekleri görmesi gerektiğini savunmaktadır. Kırmızı Hap öğretisinin oluşumu, gelişimi ve tartışma alanı bulması ile internetin sunduğu iletişim olanakları ve son yıllarda dijital yerlilerin bu

platformlarda aktif olarak yer almasıyla doğrudan ilişkilidir (İşler Sevindi & Akalın, 2022).

Kırmızı Hap öğretisinin alt gruplarından olan incel involuntary celibate kavramının (istemsiz bakir) kısaltması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların partnerlerini seçmesine karşı çıkararak erkeklerin seçim yapması gerektiğini savunmuştur. Bu gruplar, sosyal medya üzerinde nefret söylemleriyle şiddet eylemlerine teşvik edebiliyor. Elliot Rodger'ın Isla Vista saldırısı, bu toplulukların sosyal medya üzerinde kitlesel birleşmeler sonucunda nasıl etki gösterebildiğini kanıtlamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Sosyal medyanın toplumsal cinsiyet normlarına etkisini anlamlandırırken feminist araştırma literatüründen faydalandım. Bu bölümde faydalandığım literatürlerle feminist bellek oluşturup erkeklik okumaları ile çalışmamı hangi eksende tartışacağımı aktaracağım. İlerleyen bölümlerle edindiğim bulgularla medya, yeni medya, erkeklik, hegemonik erkeklik, Red Pill ve İncel erkek terimlerinden bahsedeceğim.

1.1. Kavramsal ve Kuramsal Perspektifte Medya ve Yeni Medya

Toplumsal hareketlerin sahip olduğu değişime küreselleşmenin etkisi ile farklı boyutlar eklenmiştir. Günümüzde yeni medya araçları, özellikle sosyal medya, birey ve toplum hayatında önemli bir yer tutmakta ve toplumsal hareketlerin yatay ve dikey tüm ilişki biçimlerini köklü bir şekilde dönüştürmektedir (Babacan, 2014). Sosyal medya ile kısa sürede sahip olunan kolektif güç, örgütlü bir haberleşme ağını da beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede sosyal medya, gerçek hayatta örgütlenen toplumsal hareketlerin haberleşmesi ve organize edilmesi konusunda büyük kolaylık sağlayan bir araç olarak hizmet verebilmektedir (Çalışkan & Mencik, 2015). Sosyal medyanın sahip olduğu haberleşme kolaylığı farklı konumlarda bulunan bireyleri bir araya kolaylıkla getirerek geleneksel iletişim araçlarının aksine etkileşime açık ve aktif bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Sosyal medya, anonim olabilmek ve farklı insanlarla kısa sürede etkileşime geçerek dayanışma kurabilme hali ile yüksek kullanım oranlarına sahiptir. Çevrim içi ortamlarda anonim kalabilme olanağı, insanlara kendilerini ifade ederken büyük ölçüde özgürlük, cesaret ve rahatlık sağlamaktadır (Temelli, 2022). Sosyal medya platformlarında hashtagleri kullananlar açısından bakıldığında, farklı coğrafyalardan insanların aynı hashtaglerle etiketledikleri gönderilerle, Anderson'un "hayali cemaat" kavramıyla benzerlik gösteren bir birlik hissi oluşturdukları görülmektedir (Kaya, 2018). Sosyal medyanın ücretsiz bir biçimde kullanılabilmesi, erişim kolaylığı ve kullanım açısından çok zorlu olmaması hayali cemaati yönlendirebilmek ve üyesi olabilmek adına avantaj sağlamaktadır. Sanal alanda, görsel bilginin eksik olması, insanlara kimliklerini daha bağımsız bir

ortamda şekillendirme imkânı sağlar (Alemderoğlu & Demirtaş, 2004). Bu bağımsızlığın yarattığı ifade özgürlüğü çevrim içi ortamlarda şiddeti de beraberinde getirebilmektedir. Günümüzde yaşanan sosyo-politik gelişmelerde internetteki örgütlenmelerin etkili olması, internetin politik bir alan olarak kullanılmakta olduğunun kanıtıdır (Demez, 2011).

Türkiye’de internet kullanım oranı gün geçtikçe artmaktadır. 16-74 yaş grubundaki bireylerde 2022 yılında %85,0 iken 2023 yılında %87,1 olmuştur. Cinsiyet ayrımında 2023 yılında İnternet kullanım oranı; erkeklerde %90,9, kadınlarda %83,3 olarak gözlenmiş ve bireyler en fazla sosyal medya araçlarını kullanmıştır (TÜİK, 2023).

16-74 yaşın dışında özellikle çocuk ve ergenlerin kullanımı beraberinde farklı dinamikler getirmektedir. Özellikle Covid-19 salgının ardından çevrim içi derslerde yaşanan artış ile çocukların internete erişiminde artış olmuştur. İnternet kullanımı, 6-15 yaş grubundaki çocuklar için 2013 yılında %50,8 iken 2021 yılında %82,7 olmuştur. Düzenli İnternet kullanan çocukların %31,3’ü İnterneti sosyal medya için kullandığını belirtmiştir. Sosyal medyayı kullanan 6-15 yaş grubundaki çocukların %77,7’sinin hemen her gün, %16,5’inin haftada en az bir defa, %5,8’inin ise haftada bir defadan az sosyal medya kullandığı görülmüştür (TÜİK, 2021). Aradaki nicel farklılık büyük olmasa dahi teknoloji kullanımını erkekler yönetmektedir. Sahip olunan bu üstünlük sayesinde medya içerikleri erkekler tarafından ve erkeklere göre düzenlenmektedir.

Artan sosyal medya kullanımı hem çocuk hem de yetişkin bireyleri kolaylıkla yönlendirebilmektedir. Etkileşime açık, aktif bir mecra olan sosyal medya bundan dolayı provoke amacıyla da kullanılabilir. Bu platformlar ayrıca insanları sanal ortamda düşüncelerini, duygularını, ilgi alanlarını ve hoşlanıp hoşlanmadıklarını rahatça paylaşmaya teşvik etmektedir (Cebecioglu & Altıparmak, 2017). Anonim halde yapılabilen bu eylemler, bireyleri bir araya getirerek kolektif bir biçimde kişilere karşı şiddet unsuru olarak kullanılabilir. Siber âlemde grupların çok kolay organize oluşu toplumsal hareketleri ateşleyen ve gruplar oluşturularak çok kısa sürede istenilen yerde harekete geçilmektedir (Çalışkan & Mencik, 2015). Tek başına veya birlikte, kişilik haklarına saldırılar, onlardan etkilenen kişilerin onurlarına yönelik bir saldırı anlamına gelir (Waldron, 2021). Makbul vatandaş olarak tanımlanan kitleler, yani iktidarın suç ortakları şiddeti gündelik yaşam pratikleriyle yeniden üreterek sıradanlaştırır (Çoban, 2010). Geleneksel medya ve yeni medya ortamları bu ortamlardandır ve nefret söylemini yaygınlaştırmada kullanılmaktadır (Binark, 2010). Engels’in de belirttiği gibi şiddet, daima araçlara muhtaçtır (Usta & Aygün, 2019). Sosyal medya şiddeti yöneten ve yönlendiren bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Gündelik yaşamın bir parçası haline gelen sosyal medya her etkileşimde yeniden üreterek şiddeti normalleştirmeye yarar. Sosyal medya bu bağlamda fikirlerini sınırların ötesine taşıma konusunda kaynaklara sahip olmaları yeni fırsatlar oluşturur (Kaya, 2018).

1.2. Yeni Kimlik Oluşumları ve Hegemonik Erkeklik

Sosyal medyanın getirdiği toplumsal değişim bireylerin kimlik oluşumu sürecini de etkilemektedir. Toplum, kimlik oluşumunu küresel dünyanın etkisiyle tamamlamaktadır. Sosyal içerikli sayfaların sahip olduğu geniş yelpaze çocuklardan yetişkinlere kadar herkesi kendine çekmekte, sahip olduğu bu ilgi ile özellikle çocuklar ve gençler sunulan içerikleri seçmeden, bilinçsizce almaktadır (Deniz & Gürültü, 2018).

Sosyal medya, toplumsal cinsiyet oluşumunu da etkilemektedir. Toplumsal cinsiyet doğuma takiben, hemen hiç gecikmeden, biyolojik cinsiyetimiz ekseninde oluşup anlam kazanan bir davranışlar örgüsüdür (Vatandaş, 2007). Cinsiyetlerin sahip olduğu biyolojik farklılıklar, belirleyici olarak kadın ve erkeğin arasındaki cinsel organların anatomik farkı, cinsiyetler arasında kurgulanmış farklılıkların olduğunu doğal olarak meşrulaştırmaktadır (Türk, 2007). Aynı zamanda toplumsal olanın dişil ve eril anlamlar taşıdığını görmek ve bunun olanaklı kıldığı eril tahakkümü ve cinsiyete dayalı ilişkilerini anlamak demektir (Sancar, 2020). Erkeklik, toplumsal cinsiyetin bir parçası olarak inşa edilen ve sürdürülen bir kimlik ve rol olarak düşünülebilir. Erkeklik ve kadınlık, birbirleriyle ilişkili (relational) kavramlar olarak kabul edilir; yani bu kavramlar birbirleriyle olan ilişkileri içinde anlam kazanırlar (Maral, 2004). Erkeklik ve kadınlık kavramları sürekli tartışılan ve yeniden şekillendirilen nitelikler olarak kabul edilir. Bu, bir bakıma kişisel kimliğin söylemsel oluşturulması ve öznelleşme (subjectification) sürecidir (Cengiz & Küçükural, 2004). Ataerkillik ise sistem üstü bir olgudur, daha çok yapı ve yapılanmadır. Toplumsal cinsiyetini belirgin ögesi olan erkeklik ya da erillik, toplumsal süreçte çeşitli güç ilişkileri içinde ve toplumsal yapının diğer unsurlarıyla etkileşim halindedir (Demez, 2011) Ataerkil sistemin kurallarını erkek belirler. Kadınlar bu sistemde yer alabilmek için erkeklerin belirlediği kurallara uymak zorundadır. Sosyal medya bu kuralların oluşumunda etkin rol oynamaktadır. Ataerkil düzenin getirdiği eril tahakküm kadına bedenini nasıl kullanması gerektiğini öğretir. Bu durum gündelik hayat pratikleriyle normalleşir ve kalıcılaşır.

Sosyal medya erkeklüğün yeniden oluşumu konusunda da etkilidir. Ancak bu kimlik ve rol, özellikle ataerkil toplumlarda, belirli bir ideolojik ve siyasi yapıya dayanan hegemonik bir erkeklik normuna uygun olması beklenir. Hegemonik erkeklik, çok uzunca bir süredir -en kapsayıcı anlamıyla- erilliğin, dişillik üzerindeki tahakkümünü devam ettirmesine yardım eden belirli/hâkim bir erkeklik kurgusu ya da biçimi (Lushler & Robins, 2010) olarak erkeklik çalışmaları içindeki kritik konumunu sürdürmektedir (Türk, 2011). Bu hegemonik erkeklik normu, erkeklerin güçlü, duygusuz ve baskın olması gerektiği fikrine dayanır ve erkekleri bu özellikleri taşımaları için zorlar. Hegemonik erkeklik, erkeklerin azınlığını oluşturmaktadır. Erkeklerin geri kalan çoğunluğu hegemonik erkeğe ulaşmak için çalışmaktadır. Erkekler üzerinde bu oluşumu yapıldıkça ataerkil sistem yeniden üretilmektedir.

Erkeklerin çoğunluğu bu düzene ses çıkartmaz. Çünkü hegemonik erkeklik pratikleri farklı erkekliklere onaylama, katılma ya da ses çıkartmama karşılığında kazançlar ve ayrıcalıklar sunar (Sancar, 2020).

Hegemonik erkeklik kavramı esas olarak, ‘belli bir erkeklik biçimini diğerlerine üstün ve tercih edilir kılan şeyin ne olduğu’ sorusunu sorar (Baştürk Akça & Tönel, 2011). Bu soruya toplumsal cinsiyet ilişkilerin karmaşıklığı düşünülecek olursa tek tip bir cevap vermek mümkün değildir. Bir “karışım” kaçınılmazdır. Dolayısıyla hegemonik erkeklik, istikrarlı bir şekilde hem evcimenlik hem de şiddete yönelik eğilimleri, kadın karşıtlığı ve heteroseksüel çekimi aynı anda içerebilir (Connell, 2019). Türkiye’de hegemonik erkeklik siyasi figürler ile değişmektedir. Erken Cumhuriyet yıllarında Kemalist, yenilikçi olarak görünürken, 2000’ler ile neoliberal, İslam dinine mensup bir grup erkek hegemonik erkeklik tipleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Erkeklik tiplerinin birden fazla olduğunu düşündüğümüzde, hegemonik erkeklerin de birden fazla olduğunu ve dönemsel ya da tarihsel olarak değişebileceğini kabul edebilmemiz gerekmektedir. Tüm toplumlar ve zamanlar için konuşabileceğimiz ve genellemeler yapabileceğimiz tek bir “erkeklik” türü yoktur (Maral, 2004). Erkeklik tiplerinin oluşumunda devlet, hegemonik ve heteroseksüel bir erkekliğin için anlamlı bir rol oynar (Segal, 1992). Disiplin edici iktidar mekanizmaları, erkek bedenini (kadın bedenini olduğu gibi) araçsallaştırarak ve itaatkarlaştırarak erilleştirirken, aynı zamanda bu bedenlere diğer bedenlere benzer bir işlem yapma olanağı da tanır (Cengiz & Küçükural, 2004). Erkekler üzerinden bu oluşum yapıldıkça ataerkil sistem yeniden üretilmektedir.

Feminist hareketin yükselmesiyle 1970’li yıllarda yapılan tartışmalar sonucu erkeklik hareketi ortaya çıkmıştır (Öztürk, 2022). Kadının eşit hak ve özgürlüklere sahip olması erkeklerin de özgürce seçim yapabildiği ve kendi kimliklerini ifade edebildiği bir ortamı hazırlamaktadır. Bu doğrultuda iki taraflı tartışmalar başlamıştır. Erkek kurtuluşçuluğu ya da erkek özgürlük hareketi olarak adlandırılan bu hareket erkeklerin de ataerkil sistemden kadınların sahip olduğu kadar mağduriyet yaşadığını, çözümün ise erkekliğin gerçekte var olan sağlıklı ve ataerkilden uzak özüne dönüşünde saklı olduğunu savunmaktadır (Baştürk Akça & Tönel, 2011). Hegemonik erkekliğin oluşturduğu baskı süreci ile erkeklerin mağduriyet yaşadığını ileri sürmektedirler. Erkek bedenlerinin temsilleri, medya organlarında ve çeşitli popüler kültür temsillerinde hegemonik erkeklik çerçevesine uygun olarak şekillendirilmekte ve bu bağlamda erkek bedeninin güç, dayanıklılık gibi özellikleri vurgulanmaktadır (A. Öztürk, 2012). Diğer bir düşünce ise feminizmin getirdiği kadın üzerinden hak arama mücadelesinin erkekler üzerinde oluşturduğu baskı ile ilgilidir. Toplumsal cinsiyete dayalı düşmanlık, cinsel kutuplaşmaların olumlanıp teşvik edilmesine yönelik baskılarla birleşir (Segal, 1992). Bu birleşmenin sonucu olarak anti-feminist gruplar oluşmuştur. Erkeklerin özgürlüğünü temel alan görece yeni yaklaşımlar çevrim içi mecralarda yer edinmiştir (Temelli, 2022). Çevrim içi mecraların kullanım kolaylığı sayesinde

de kısa süre içerisinde milyonlarca kişiye ulaşır, her millet ve dilde popülariteye ulaşarak birleşir.

1.3. Anti-Feminist Hareketler ve İncel Erkeklik

Erkeklerin bir araya gelerek geleneksel rolleri eleştirdiği yoldan saparak, kadınların güçlenmesine karşı çıktığı gruplaşmanın doğrultusunda birçok alt grup gelişmiştir. Grupların bütününe Manosfer (erkek evreni). Manosfer, sadece erkekleri konu alan ve MGTOW, incels, pick-up artists gibi alt grupları içeren bir çevre olarak adlandırılmaktadır (Dewey, 2014). Manosfer politikalarının merkezinde, “Red Pill” kavramı bulunmaktadır. Bu benzetme, Neo’nun iki hap arasında seçim yapma şansına sahip olduğu 1999 yapımı *The Matrix* filminden gelir. Mavi hapi almak, gerçeklikten kopmayı ve yanılsama içinde bir yaşamı seçmek anlamına gelirken, kırmızı hapi almak, yaşamın çirkin gerçeklerine aydınlanmayı seçmek anlamına gelir (Ging, 2019). Erkekler kırmızı hapi alarak kadınların yarattığı illüzyondan kurtularak gerçekleri görüp erkeklerin ezilen olduğunu görmeye başlar. Kırmızı hapi zihniyetine göre kadınlar; umursamaz, sömürücü, fetişleştirici ve kâr amaçlıdır (Süveren, 2022). Kırmızı ve mavi hap hiyerarşik bir düzen sunar ve bu düzende iki farklı erkeklik modeli vardır bu bağlamda mavi hapi tercih edenler alt tabakayı temsil eder (Öztürk, 2022). Kırmızı hap öğretisi ile internet kullanımının ilişkisi yadsınmaz. İnternet kullanımını ile yeniden üretilen erkeklik bu doğrultuda tekrar bir hiyerarşi getirmektedir. Bu nedenle Kırmızı Hap hareketi genellikle liberal, çoğulcu ve politik olarak daha duyarlı ideolojilere sahip topluluklar tarafından sıklıkla erkek üstünlükçü, beyaz üstünlükçü ve aşırı sağ ideolojilerle ilişkilendirilmektedir (İşler Sevindi & Akalın, 2022).

Kırmızı Hap hareketi doğrultusunda oluşan alt gruplardan birisi olarak İncel topluluğu karşımıza çıkmaktadır. “İncel” terimi, “involuntary celibate” ifadesinin kısaltması olup, cinsel ilişkiye girme isteği olan ancak en az altı aydır cinsel partner bulamayan kişileri tanımlamak için kullanılmaktadır (Temelli, 2022). İnceller, monogaminin kural olduğu, kadınlara erişilebilir olduğu ve cinselliğin asla reddedilmemesi gereken patriarkal bir toplum inancına sahiptir (Wiklund, 2020). Tek eşli olmak zorunda olan kadınlar, erkeklerine sadık olmalı ve bu doğrultuda istenildiği her zaman cinselliğe açık olmalıdırlar. Cinselliğin geçmişe nazaran özellikle Batı topluluklarında göreceli olarak özgürce yaşanabildiği günümüzde, cinsel ilişkide bulunmakta zorlanan erkekler birleşerek nefret söylemlerinde bulunmaktadır. İncel erkeklerin bir araya geldiği sosyal medya forumları sayesinde birleşerek sadece onları reddeden kadınlara yönelik değil, aynı zamanda hegemonik erkeklere karşı nefret biriktirmeye başlarlar. Isla Vista katili Elliot Rodger’ı öven iddialarında bulunan bu forum katılımcıları, sosyal medyayı kullanarak kadınlara, “sosyal adalet savaşçılarına” ve cinsel başarıdan mahrum bıraktıklarını düşündükleri “alfa erkek”lere karşı bir intikam kampanyası düzenlemeye çalışıyor gibi görünmektedir (Ging, 2019). Elliot Rodger Isla Vista saldırısı ile 6 kişinin ölü-

müne sebep olarak 14 kişinin ve kendisinin yaralamasına sebep olmuş, YouTube'da bir video ve bir manifestoda kadınların kendisine reddettiği durumları, bu nedenle kitlesel bir katliam motivasyonunu paylaşmıştır (Wiklund, 2020). Rodger (2014) yayımladığı *My Twisted World* (Benim Hastalıklı Dünyam) incel topluluğu için manifesto niteliğinde bir yazıdır. 141 sayfadan oluşan manifesto Rodger'ın çocukluğundan itibaren katliam yaptığı güne kadar yaşadıklarını, yalnızlığını ve özellikle kadınlar hakkında düşüncelerini yansıtmaktadır.

Sonuca vardım ki, kadınlar kusurludur. Beyinleri, hayvan benzeri düşünceyle evrilmiş gibi zihinsel bir sorun içermektedir. Akıl yürütme veya mantıklı düşünme yetenekleri yoktur. Hayvanlar gibi tamamen içgüdüsel duyguları ve dürtüleri tarafından kontrol edilen varlıklardır. Bu nedenle vahşi hayvan benzeri erkeklere çekilirler. Kendileri de hayvan gibidir. Hayvanların sivil bir toplumda herhangi bir hakka sahip olmamaları gerekir. Eğer kötülükleri kontrol altına alınmazsa, tüm insanlık daha medeni bir duruma ilerlemekten alıkonulacaktır. Kadınların kiminle eşleşeceğine karar verme hakları olmamalıdır. Bu seçim, zeki medeni erkekler tarafından onlar için yapılmalıdır. Eğer kadınlara bugün olduğu gibi hangi erkeklerle eşleşeceklerini seçme özgürlüğü verilirse, aptal, dejeneratif erkeklerle çiftleşirler, bu da yalnızca aptal, dejeneratif yavruların ortaya çıkmasına neden olurdu. Bu da sadece insanlığın ilerlemesini engeller. Sadece engellemez, aynı zamanda insanlığı tamamen geriletir. Kadınlar, karantinaya alınması gereken bir veba gibidir. Bu parlak, mükemmel keşfe vardığımda, her şeyin şimdi bana acı bir şekilde açık olduğunu hissettim. Bu dünyada bunu görebilen az sayıdaki insandan biriyim. Bir tanrı gibi hissediyorum ve amacım dünyadaki tüm kusurlara en üst düzeyde ceza vermek (Rodger, 2014).

Elliot Rodger incel topluluğu için kendisinin de bahsettiği gibi tanrısal bir varlığa sahiptir. İncel forumlarında kendisinden the Supreme Gentleman (Üstün Beyfendi) olarak bahsedilmektedir.

Özellikle fiziksel olarak kendini eksik gören erkekler cinsel birliktelik yaşayamama nedenlerini kadınların buna karar veriyor olmasına bağlamaktadır. Kadınlar gibi hegemonik erkeklere de benzer hisler beslemektedirler. Bu düşünce doğrultusunda, kadınların genetik açıdan üstün, zengin ve yakınsıklı erkekleri tercih ettiğini ve kendilerinin bu özelliklerden yoksun olduğunu düşünerek, kadınlarla sağlıklı iletişim kuramadıklarını iddia etmektedirler (Temelli, 2022).

İncelleri sosyal medyanın bir kullanıcı grubu olarak ayıran şey, öfke olarak ortaya çıkan ve ardından genellikle kadınlara ve bazen de kitlesel sayılarda erkeklere yönlendirilen mizojini ve şiddetle ilgili birbirine bağlı unsurlardır (Byerly, 2020). 4chan ve Reddit gibi platformlar sayesinde düşüncelerini daha kolay bir şekilde ifade edebilmektedirler. Twitch gibi canlı yayın yapılabilen sosyal platformlar incel toplulukların tekrar üretildiği alanlar olmakta-

dır. Bunu yaparlarken kullandıkları dil şiddet içermekte ve bazı kodlamalar barındırmaktadır. Sahip olduğu kendine özgü jargon ile insanları etiketlemektedir. Kişileri cinsiyetlerine, etnik kökenlerine, cinsel hiyerarşilere ve algılanan toplumsal statülerine göre etiketlemek için “Chad”, “Stacy”, “Becky”, “normie”, “alfa” ve “beta” gibi çeşitli terimler kullanılmaktadır (Temelli, 2022). İncels, sadece erkeklerden oluşan, fiziksel olarak hoş olmayan bireyler olarak hiyerarşinin altında bir azınlığı temsil eder. Orta kısımda, çoğunluğu oluşturan ortalama görünümlü Betalar (normies) bulunur ve en üstte, azınlığı oluşturan iyi görünümlü Alfa erkekleri (Chads) ve dişileri (Stacys) yer alır (Wiklund, 2020). İncel topluluğun kendi jargonuna sahip olması, kendini üstün gördüğü durumları pekiştirmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Toplumsal değişim dijitalleşme ile farklı bir ivme kazanmıştır. Yeni medya kullanımını değişimin hem nedeni ve hem de sonucu olarak karşımıza çıkarmaktadır. Yeni medya şiddetin görseelliğini kodlamaktadır. Yeni medya kullanımında her kesimden insan bulunmakla beraber küreselleşmenin etkisiyle var olan düşünceler kısa sürede yayılabilmektedir. Bu durumun avantajları olsa dahi dezavantajları da vardır. Kadın örgütlenmesi konusunda yeni medyanın gücü yadsınamaz fakat kadına yönelik örgütlenme ve şiddet yeni medya ile sağlanmaktadır. Gündelik yaşam pratiklerinde kara mizah adı altında kadına yönelik dijital şiddet uygulaması yapılabilmektedir. Toplumsal cinsiyet normlarının yeniden üretildiği sosyal medyada erkekliğin yeniden üretim sürecinde kadınlar hedef gösterilmektedir. Kadını cinsel obje olarak karşımıza çıkaran yeni medya organları, teknolojiye kadına yer vermemektedir. Erkeklik yeniden üretim esnasında kadınları küçük düşüren, hedef gösteren içerikler üretmektedir. Teknolojinin günümüzdeki konumunu düşünecek olursak, bilişim güvenliği alanında yapılacak bir çalışma ile hedef göstermenin önüne geçilebilmesi mümkündür.

Kadınların örgütlendiği ve örgütlenmesinde yeni medya araçlarını kullandığı bir sosyal dünyada, kadınlara yönelik şiddet içeren paylaşımlarda bulunan birçok örgütlenme görmekteyiz. Özellikle 4chan, Twitter, Twitch gibi ağlar aracılığıyla örgütlenen gruplar çeşitli isimlere sahiptir. Red Pill Hareketi bunların temelini oluştururken birçok alt grup olduğunu da söylemek mümkündür. İncel erkeklik grupları bu durumu kendi cinselliklerini ön planda tutarak açıklamaktadır. Cinsel seçimi kadına bırakarak kadınların üstün olan erkek seçmesine sebep olduklarını böylece kendilerinin yalnız ve bakir kaldıklarını savunmaktadırlar. Elliot Rodger’ın Isla Vista saldırısı, söz konusu toplulukların sosyal medya üzerindeki etkilerini belirginleştirerek, dijital ortamda şekillenen cinsiyet normlarının anlaşılmasına önemli bir katkı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alemderoğlu & Demirtaş (2004). Biz Türk erkeklerini böyle bilmezdik!: Mynet'te erkeklik halleri. *Toplum ve Bilim Dergisi*
- Atay, T. (2004). "Erkeklik" en çok erkeği ezer. *Toplum ve Bilim Dergisi*. 101
- Babacan, M. E. (2014). Sosyal medya sonrası yeni toplumsal hareketler. *Birey ve Toplum*, 4(7).
- Baştürk Akça, E & Tönel, E. (2011). Erkek(lik) çalışmalarına teorik bir çerçeve: Feminist çalışmalardan hegemonik erkekliğe. Erdoğan, İ. (ed.). *Medyada hegemonik erkek(lik) ve temsil* içinde. Kalkedon Yayınevi
- Binark, M. (2010). Nefret söyleminin yeni medya ortamında dolaşıma girmesi ve türetilmesi. Çomu, T. (ed). *Yeni medyada nefret söylemi*. Kalkedon Yayınları
- Byerly, C. M. (2020). Incels online reframing sexual violence. *Communication Review*, 23(4), 290-308. <https://doi.org/10.1080/10714421.2020.1829305>
- Cebecioğlu, G., & Altıparmak, İ. B. (2017). Dijital şiddet: Sosyal paylaşım ağları üzerine bir araştırma. *Sakarya University Journal of Education*, 423-431. <https://doi.org/10.19126/suje.305282>
- Cengiz, K., & Küçükural, Ö. (2004). Hegemonik Erkekliğin Peşinden. *Toplum ve Bilim Dergisi*. <https://www.researchgate.net/publication/332422290>
- Connell, R. W. (2019). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar. Ayrıntı Yayınları*
- Çalışkan, M., & Mencik, Y. (2015a). Değişen dünyanın yeni yüzü: Sosyal medya. *Akademik Bakış Dergisi*, 50. <http://www.akademikbakis.org>
- Çalışkan, M., & Mencik, Y. (2015b). Değişen dünyanın yeni yüzü: Sosyal medya. *Akademik Bakış Dergisi*, Temmuz-Ağustos(50). <http://www.akademikbakis.org>
- Çoban, B. (2010). *Medya, barış ve savaş*. Kalkedon Yayınları
- Deniz, L., & Gürültü, E. (2018). Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılıkları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(2), 355-367. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.389780>
- Dewey, C. (2014). Inside the "manosphere" that inspired Santa Barbara shooter Elliot Rodger. *The Washington Post*, 27.
- Evin, M. (2016). Trol, tehdit, taciz: Yeni medyada cinsiyetçi söylem. İnceoğlu, Y & Çoban, S. (ed.). *Haber okumaları* içinde (s.191-200). İletişim Yayınları
- Ging, D. (2019). Alphas, betas, and incels: Theorizing the masculinities of the manosphere. *Men and Masculinities*, 22(4), 638-657. <https://doi.org/10.1177/1097184X17706401>
- İşler Sevindi, M., & Akalın, A. (2022). Eleştirel teori ile red pill hareketi uyumlu mudur? *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 12(2), 350-362. <https://doi.org/10.7456/11202100/010>
- Kaya, Ş. (2018). Kadın ve sosyal medya. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(2), 28-31.

- Maral, E. (2004). İktidar, erkeklik ve teknoloji. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 101 (2)
- Öztürk, A. (2012). Eril bedenselleşme: Hegemonik erkek bedeninin inşası. Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 2012 Bahar(13). www.flfsdergisi.com
- Öztürk, F. E. (2022). Ağ erkeklikleri: Hegemonik erkekliğin dijital dönüşümü [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rodger, E. (2014). My twisted world the story of Elliot Rodger.
- Sancar, S. (2020). Erkeklik: İmkansız İktidar. Metis Yayıncılık.
- Segal, L. (1992). Ağır çekim: Değişen erkeklikler değişen erkekler. Ayrıntı Yayınları.
- Suveren, Y. (2022). Günümüz dünyasında kadın düşmanlığı (Mizojini) ve görünümleri. Sakarya Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi, 1(1), 19-36.
- Temelli, E. (2022). “İncel” örneği üzerinden çevrim içi mizojinist gruplar ve şiddet eylemleri. *International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS)*, 6(1), 11-30.
- Tutgün-Ünal, A., & Deniz, L. (2020). Sosyal medya kuşaklarının sosyal medya kullanım seviyeleri ve tercihleri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(22). <https://doi.org/10.26466/opus.626283>
- TÜİK, T. İ. (2021). Çocuklarda bilişim teknolojileri kullanım araştırması. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2021-41132>.
- TÜİK, T. İ. (2023). Hanehalkı bilişim teknolojileri (BT) kullanım araştırması. Ankara: [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(-BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2023-49407](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(-BT)-Kullanim-Arastirmasi-2023-49407).
- Türk, H. B. (2007). Eril tahakkümü yeniden düşünmek: Erkeklik çalışmaları için bir imkan olarak Pierre Bourdieu. Pierre Bourdieu: Sosyal bilimde açılımlar Konferansı.
- Türk, H. B. (2011). Hegemonik erkek(lik) ve kültürel temsil: ‘Çirkin Kral Kurtlar Vadisi’ne yürüyor’. Erdoğan, İ. (ed.). *Medyada hegemonik erkek(lik) ve temsil* içinde. Kalkedon Yayınevi
- Usta, M. & Aygün, D. (2019). Video oyunları endüstrisinde toplumsal cinsiyet sorunsalı. Yeni İnsan Yayınevi
- Vatandaş, C. (2007). Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin algılanışı. *stanbul Journal of Sociological Studies*, 35.
- Waldron, J. (2021). Nefret söylemindeki zarar. Fol Kitap.
- Wiklund, M. (2020). The misogyny within the manosphere.

Bölüm 3

TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME: BARBİE FİLM ÖRNEĞİ

İpek Beyza ALTIPARMAK¹

Meltem ALADAĞ²

1 Doç., Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Bursa/Türkiye, ORCID ID: 0000-0003-2971-3090, ipek.altiparmak@btu.edu.tr

2 Doktora Öğrencisi, Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Bursa/Türkiye, ORCID ID: 0000-0002-1191-8699, aladagmeltem@gmail.com

Giriş

Barbie uzun yıllardır başta oyuncak piyasası olmak üzere pek çok alanda hayatımızın bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir. Çocukluk ve gençlik dönemi oyuncaklar arasında önemli bir prestije sahip olan bu bebekler günümüzde hala popülerliğini korumaktadır. Barbie oyuncak olmasının yanı sıra kitleleri peşinden sürükleyen bebeklerle yeni algılar yaratmış ve bu durum, beraberinde farklı temsil alanlarını doğurmuştur. Barbie'nin dış görünüşü, sevdiği renkler, kullandığı aksesuarlar ve hatta yaşam tarzı sadece oyuncak sektörüne değil; moda, mimari ve estetik gibi pek çok alana damgasını vurmuştur. Bu yönüyle Barbie sosyal temsilleri olan bir ikona dönüşmüştür. Barbie figürü, 1950'lerin güzellik standartlarına göre oluşturulmuş ve dönemin güzellik anlayışının sembolü haline gelen Marilyn Monroe ve Brigitte Bardot gibi isimlerin görünüşleri adeta oyuncak bebek formatına dönüştürülmüştür (Dickey, 1991: 20).

Popüler kültürün önemli sembollerinden olan Barbie, son olarak film sektöründe kendini göstermiştir. Film, bu alanda da yine hedeflendiği üzere gişe rekorları kırmış ve kullanılan replikler, giysiler, renkler gibi pek çok durum gündemde sıkça tartışılmıştır. Barbie tıpkı oyuncak dünyasında olduğu gibi 2023 yılında vizyona giren filminde de her aktivitesinde mükemmel görünmekte ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini perçinleyen bir ikon olarak kız çocuklarına pek çok alanda ilham kaynağı olması nedeniyle eleştirilmektedir. Feminist bir yaklaşımla modern yaşamın ürünü olan popüler tüketimin, kadın sorunuyla da bağlantılı olduğu noktada eleştirilere maruz kalmaktadır. Diğer bir deyişle Barbie'nin sergilediği imaj, cinsiyet stereotiplerini dayatan bir güzellik anlayışı olarak görülmektedir (Uncu, 2019: 88).

Kurgulanan dünyasında Barbie, bir takım temel alışkanlıklara ve sempatilere sahiptir. Bu durum küresel sistemin farklı ilgilerine göre değişiklik gösterse de süreç içinde güzellik anlayışından ödün verilmemiş ve bu anlayış kitle tüketim alışkanlıklarını önemli ölçüde şekillendirmiştir. Marka değeri ve kendini tamamlayan çeşitli yan unsurları ile kapitalist yaklaşımı küresel unsurlarla pekiştirip varlığına değer yüklemiştir. Ürün değerinden marka değerine doğru evrilen bu süreçte tüketilebilecek her alanda isminden söz ettirmeyi başarmıştır. Bu yönüyle psikolojik, ekonomik ve sosyolojik bir yansımasının olduğu düşünülmektedir. Yapılan çalışma kapsamında Barbie, son dönemde yayımlanan filminden hareketle toplumsal cinsiyet ve kapitalizm eleştirisi ekseninde sosyolojik olarak incelenecektir. Çalışma, doküman analizi yöntemi kullanılarak tasarlanmıştır. Dokümanlar pek çok durum ve olgu hakkında geçmişten izler taşıması bakımından sosyal çalışmalara konu olmaktadır. Bunun yanı sıra güncel dokümanlar da belirli duygu, durum, kültür ve medeniyete ilişkin bütüncül bir bilgi birikimi sağlamaktadır. Bu anlamda yazılı ve görsel malzemeler sosyal anlamda araştırmacıya çok yönlü bakış açısı geliştirebileceği bir çalışma alanı sunmaktadır (Yıldırım &

Şimşek, 2016: 194-195). Doküman analizinde kullanılacak dokümanlar çok çeşitli olabilmektedir ve dokümanlar çalışmalara çoklu ya da tekil olarak dâhil edilebilmektedir. Örneğin mektuplar, günlükler ya da hatıralar kişisel dokümanlar kapsamında değerlendirilirken; fotoğraflar ya da filmler görsel belgeler kapsamında değerlendirilmektedir (Kümbetoğlu, 2019: 150). Bu noktada çalışmada ilk olarak Barbie filmi ve Barbie'nin tarihsel gelişimi hakkında bilgi verilecek, daha sonra feminizm ve kapitalizm bağlamında sosyolojik bir değerlendirme yapılacaktır.

1-Film Özeti

Greta Gerwig'in yönettiği 2023 yapımı Barbie filmi, adından da anlaşılacağı üzere bir ikon haline gelen oyuncak bebek Barbie'yi konu alan bir Hollywood yapımıdır. Hikâye, Barbie ve onun erkek partneri Ken'in Barbie Diyarı'ndan ayrılıp ataerkil ve kapitalist sistemin hâkim olduğu "Gerçek Dünya"ya geldikten sonra yaşadıkları olaylara odaklanmaktadır. Bu noktada filmin "Gerçek Dünya" ve "Barbie Diyarı" olmak üzere iki ana mekânı vardır. Gerçek Dünya içinde yaşadığımız dünyadır. Barbie Diyarı ise farklı tiplerde, ırklarda ve mesleklerdeki Barbie ve Ken'lerin bir arada yaşadığı ayrı bir evrendir. Bu evrenin en dikkat çekici özelliklerinden biri, "kadın" ve "erkek" cinsiyetleri yerine Barbie'lerin ve Ken'lerin yer almasıdır. Barbie'lerin yönettiği ve Barbie'lere göre düzenlenmiş bir yer olan Barbie Diyarı'nda Ken'ler (erkekler), Barbie'leri (kadınları) tamamlamak için var olan ikincil öneme sahip figürlerdir. Barbie Diyarı'nın en önemli özelliklerinden biri, Gerçek Dünya ile bağlantısının olmasıdır. Bu evrendeki oyuncak bebekler, aslında Gerçek Dünya'daki insanların oynadığı oyuncakların bir yansımasıdır. Bu nedenle Gerçek Dünya'da Barbie ya da Ken bebek ile oynayan bir insanın bu oyuncaklara karşı tutumları ve tercihleri, Barbie Diyarı'ndaki figürlerin yaşamlarını etkilemektedir.

Barbie Diyarı'nda Barbie'lerin ve Ken'lerin mutlu ve günlük rutinleri vardır. Tüm Barbie'ler her gün, aynı saatte ve neşeli bir şekilde şarkı söyleyerek uyanmakta, birlikte sohbet etmekte, oyun oynamakta, parti vermekte ve dans etmektedirler. Bu partilerin birinde, Barbie¹ ilk defa ölüm hakkında düşünmeye başlar. Filmin senaryosu tam bu noktadan itibaren değişmektedir. Her şeyin şaşmaz sıralı bir rutinle devam ettiği bu dünyada kusurlu bir varlık olan insana ait ölüm düşüncesi, Barbie Diyarı'nın tüm mükemmelliğine adeta gölge düşürmüştür. Zihnine ölüm düşüncesinin tohumları ekildikten sonra Barbie, artık eski mükemmel günlük rutinlerini sürdüremez olmuştur. Daha da önemlisi, Barbie kendisinin en önemli özelliği olan "parmak üstünde yürüme" özelliğini de kaybeder. Gerçek Dünya'ya ait bir düşünce Barbie'yi insanileştirmekte, bir başka ifadeyle kusurlu hale getirmektedir. Barbie, Gerçek Dünya'daki sahibinin olumsuz düşünceleri nedeniyle "kusurlu" bir oyuncuğa

1 Filmde "Klişe Barbie" olarak da geçmektedir. Margot Robbie'nin canlandığı Klişe Barbie, piyasaya ilk sürülen klasik tipteki Barbie'nin diğer adıdır.

dönüşmeye başladığını anlar ve bu sorunu düzeltmek üzere Gerçek Dünya'ya doğru yola çıkar. Ken de bu evrende Barbie olmadan bir hayat süremeyeceğini düşündüğü için onunla birlikte Gerçek Dünya'ya gider.

Gerçek Dünya'ya ayak bastığı ilk andan itibaren Barbie, dış görünüşünden dolayı erkekler tarafından rahatsız edilmeye başlar. Ataerkil sistemle daha önce hiç karşılaşmadığı için yaşadığı ve adını koyamadığı bu rahatsızlık verici hissi anlamaya çalışır. Ken ise Gerçek Dünya'nın erkeklerin yönettiği bir yer olmasından oldukça etkilenmiş ve erkeklere ataerkil sistem sayesinde saygı duyulduğunu anlamıştır. Yaşadığı deneyimlerden sonra ataerkilliği en başından inşa edebileceği bir yer olan Barbie Diyarı'na geri dönmeye karar vermiştir. Bu sırada Barbie, olumsuz düşüncelerle kendisini kusurlu hissettiren Gerçek Dünya'daki sahibi ile tanışıp durumu düzeltmeye çalışmaktadır. Bu nedenle henüz ergen bir kız olan Gerçek Dünya'daki Sasha ile tanışmaya gider. Barbie, Sasha'nın kendisine karşı beklediğinden daha olumsuz ve sert bir tavır sergilemesinin şaşkınlığını yaşarken, bir taraftan da Barbie'lerin Barbie Diyarı'nda farklı mesleklerde güçlü ve başarılı olarak temsil edilmesinin Gerçek Dünya'daki durumu yansıtmadığının farkına varır. İşte bu hayal kırıklığının etkisiyle Barbie oyuncağını üreten Mattel şirketine giderek Barbie Diyarı'na geri dönmek için yardım ister. Gerçek Dünya'daki kısa yaşantısında deneyimlediği gibi şirket içinde de kadınlar sandığı kadar ön planda değildir. Hatta şirketin sadece kâr odaklı bir yer olduğunu, yönetici kadrosunda tek bir kadın yönetici dahi olmamasından anlamıştır. Sasha ve annesi America'nın yardımı ile Mattel şirketinden kaçmayı başaran Barbie, bu anne-kız ile Barbie Diyarı'na geri dönmeye karar verir ve geri döndüğünde ise bıraktığı yerin Ken tarafından tamamen ataerkil biçimde değiştirildiğini görür. Ken, Barbie tarafından geçmişte görmezden gelinmesinin intikamını alırcasına ataerkil fikirleri Barbie Diyarı'ndaki tüm oyuncaklara büyük bir şevkle aktarmıştır. Bu düşünce sistemine ilk defa maruz kalan dolayısıyla ataerkilliğe "bağışıklığı" olmayan diğer tüm Barbie'ler adeta hipnoz olmuş gibi tüm mesleklerinden ve pozisyonlarından feragat etmişlerdir. Bunun yanı sıra kendilerini Ken'lere hizmet etmeye adanmış ve ikincil konumlarını kabullenmişlerdir. Bu durumu düzeltmek için Barbie, Sasha ve America bir plan yaparak, herkesi etkisi altına alan ataerkil düşünce ile mücadeleye girişirler. Mücadelenin sonunda tüm Barbie'ler eski düzeni yeniden tesis etmeyi başarırlar.

2-Barbi'nin Tarihsel Gelişimi

Barbie oyuncak bebeklerin prototipi olarak görülebilecek ilk örnekler 15. yüzyılın sonunda rastlanmaktadır. Bu bebekler, dönemin modasını gözler önüne seren bir moda bebek görevi görmüştür. 19. yüzyıla gelindiğinde moda'nın yanında zenginliğin ve boş zamanın da sembolü haline gelmişlerdir. 20. yüzyıla gelindiğinde ise Barbie, dönemin modasını temsil eden oyuncak bebek görevini devralmıştır. Özellikle modernleşme, orta sınıfın yükselişi ve sanayileşme gibi değişimler, Barbie'nin tüm dünyaya yayılmasını sağlayan önemli

etkenlerdir. Bu yönüyle Barbie geçmişteki örneklerinden farklı anlamları da barındırmaya başlamıştır. Barbie bebekler, çocuklar için sıradan bir oyuncak olmasının yanı sıra dış görünüşü öne çıkaran semboller olarak kabul görmeye başlamıştır (Bayraktar, 2018: 327). -Barbie'nin piyasaya "ilk genç moda bebeği" olarak sunulması ve İkinci Dünya Savaşı sonrası gençlik temalı yaşam tarzının da önemli hale gelmesiyle, oyuncağın elde edilen popülerlik aslında beklenen bir sonuç olarak karşılanmıştır (Urla & Swedlund: 1995: 278-279).

İlk oyuncak bebek örneklerine 15. yüzyılda rastlansa da Barbie'nin asıl esinlendiği figür, erkekler için müstehcen bir anlam taşıyan, sarı saçlı yetişkin oyuncak bebek Bild Lilli'dir. Bu oyuncak bebek, aslında bir Alman gazetesi olan Bild Zeitung'da az kıyafet giyen, zengin yaşlı adam avcısı kadın olarak resmedilen bir çizgi roman karakteridir. Mattel oyuncak şirketinin ortaklarından Ruth Handler, bir Avrupa seyahatinde Bild Lilli'yi keşfetmiştir (Didin, 2024: 72; Cross, 2013: 335). Bild Lilli'nin etkisinin yanı sıra Barbie'nin üretilmesindeki temel motivasyon, Ruth Handler'ın kızının oynayabileceği bir oyuncak bebek tasarlama isteği olmuştur. 1950'lerin yayın hayatına damga vuran ve dergi sayfalarında yer alan kâğıt bebekler genellikle çocukları, aileyi ve halk kahramanlarını temsil edecek şekilde tasarlanmıştır. Ancak Ruth, kızı Barbara ve arkadaşlarının yetişkin kadın bebeklerle oynamak istediğini fark etmiş ve bunun üzerine kızının isminden esinlenerek adını "Barbie" koyduğu, üç boyutlu bebek tasarlamıştır. 1959 yılında New York'ta düzenlenen oyuncak fuarında Barbie bebek, ilk defa piyasaya tanıtılmıştır (Gerber, 2010: 3-6).

Barbie 1959 yılında ilk çıkarıldığında iyi bir sükse yakalamış ve 300.000 adet satmıştır. 1960'larda Eşit Haklar Hareketi'ni referans alan Mattel şirketi ilk siyahi Barbie olan Christie'yi üretmiştir. Ancak Christie melez teni ve kıvrıkcık olmayan saçları ile tipik bir Afro-Amerikalı görüntüsü vermediği için oldukça sert eleştirilere maruz kalmıştır (Günay Yavuz & Taylan Erdemli, 2022: 129). 1960'lardan sonra Barbie artık aile üyeleri ve arkadaşları ile sunulan sosyal bir figüre dönüşmüştür. Mattel şirketi Barbie için her ne kadar bir erkek partner üretmeme konusunda ısrarcı olsa da bu konudaki talep mektuplarına daha fazla kayıtsız kalamayarak Ken'i tasarlamıştır. Barbie ailesi genişledikçe önce Ken'in daha sonra Midge ve bebek bakıcısı Skipper gibi Barbie'nin arkadaşlarının piyasaya sürülmesi ile şirketin oyuncak bebek satışları önemli oranda arttırmıştır. Mattel'in gelirleri 1963 yılında 26 milyon dolara ulaşmış ve böylelikle dünyanın en büyük oyuncak şirketi konumuna yükselmiştir. İki yıl sonra şirket geliri 100 milyon dolara ve 1968'de 180 milyon dolara yükselerek o döneme değin elde edilen en yüksek gelire ulaşmıştır (Gerber, 2010: 143-144).

1990 yıllarda Barbie farklı temalarda sunulmaya devam etmiştir. Barbie bebek o kadar popüler olmuştur ki 1997 yılının ağustos ayında "Barbie Girl" şarkısı piyasaya sürülmüş ve o yazın hit şarkısı haline gelmiştir (Turkel, 1998: 169-171). Günümüze gelindiğinde Barbie oyuncak bebeklerin, 2023 yılında

vizyona giren “Barbie” filmi ile tekrar gündeme geldiği görülmektedir. Filmin dünya çapında yarattığı etki, Barbie’nin küresel marka değerini 700 milyon dolara yükselterek 2021’e oranla 2 kat arttırmıştır (Tighe, 2024). Bu yönüyle Barbie filmi, Barbie’nin satışlarında önemli bir artışa neden olmuştur. Kimi zaman düşüşler, kimi zaman yükselişler yaşayarak günümüze kadar varlığını sürdürmüş olan Barbie, 65 yıllık genç bir oyuncak bebek olarak dünyanın en tanınmış ikonlarından biri haline dönüşmüştür.

3-Feminizm Bağlamında Barbie

Feminizm, kadınların özgürleşmesini, baskılardan kurtulmasını hedefleyen ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığına karşı çıkararak kadınların her alanda erkeklerle eşit haklara sahip olmasını savunan sosyal bir hareket olarak değerlendirilmektedir (Taş, 2016: 164-165). Konuyla ilgili Didin (2024: 72) “Feminizmin Dört Dalgası Bağlamında Barbie” isimli çalışmasında Barbie oyuncak bebeği ve 2023 yapımı Barbie filmi feminist dalgalar üzerinden incelemiştir ve Barbie’nin çıkış noktasıyla birinci dalga feminizmin birbirine denk düştüğünü vurgulamıştır. Birinci dalga feminizmin temel vurgu noktalarını oluşturan hak isteklerini (kadının kamusal alanda eşitliği, oy kullanma hakkı, siyasette ve eğitimde var olma mücadelesi) Barbie’nin yaşamıyla özdeşleştirmiştir. Barbie’nin birçok meslek grubunda çalışması, çeşitli hakları elde etmiş olması ve farklı alanlarda varlık göstermesi durumunun birinci dalga feminizm niteliklerinin yansımaları olduğu düşünülmektedir. Pearson ve Mullins’in (1999: 229-230) gerçekleştirdiği çalışmada ise Barbie’nin tarihsel gelişimi toplumsal değişimlere paralel olarak dört aşamada incelenmiş ve onun her zaman bağımsız bir kadını temsil etmediği ortaya koyulmuştur. Çalışmaya göre ilk aşamada Barbie (1959-1964) cinselliği, sosyal yaşamı ve mesleki fırsatları ön planda bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci aşamada (1964-1967) erkek partneri Ken’in kariyer sahibi olmasıyla, Barbie ev içinde daha korunaklı bir yaşam sürmektedir. Üçüncü aşamada Barbie (1967-1984) geleneksel rollerinden sıyrılıp kendi sosyal kimliğine bürünmektedir ve dördüncü aşamada ise (1984-günümüz) bağımsız bir karakter yerine anne ve bakıcı gibi geleneksel rollerle temsil edilmektedir. Diğer bir deyişle Barbie bebekler, süreç içinde çeşitli cinsiyet rolleri ile sunulmuştur.

İlk çıktığı yıllarda Barbie reklamlarında daha çok “güzel” ve “gerçek” ifadelerine rastlanmaktadır. Zamanla bu reklamlarda “pırlıtlı saçlara sahip olmak” ve “sihir dolu anlar yaşamak” gibi ifadelerle standart bir beden ve yaşam tarzı sunulduğu görülmektedir (Günay Yavuz & Taylan Erdemli, 2022: 129). Wright (2003: 28) Barbie’yi kadınlığa yüklenen stereotipik kavramları pekiştirmek ve yaymakla eleştirmektedir. Bunun yanında Barbie’nin eğlence endüstrisinin toplumsal cinsiyet algılarını içeren kültürel anlatılar üzerinden kendisini güçlendirmesine yardım ettiğini belirtmektedir. Genç kızlara dış görünüşün, kişisel mutluluğun ve arkadaş çevresindeki popülerliğin ne kadar önemli olduğunu aktarmaktadır. Reklam ve oyuncakların yanı sıra Barbie

dergileri makyaj yapma, saç yıkama, kıyafet dolabı düzenleme için sunulan ipuçları ve görsel imgeler barındırmaktadır. Bu yönüyle Barbie, genç kızlara popüler, hijyenik ve her duruma uygun kıyafet giymeyi biliyor olmayı öğreterek sonsuz bir kadın başarısı üzerinden yeni bir tüketim alanı açmaktadır. Dolayısıyla bu yönü, onu geç kapitalist dönemin kadınlık inşasının vazgeçilmez bir ikonuna dönüştürmektedir (Urla & Swedlund, 1995: 281).

Toplumsal cinsiyetin etkilerini Barbie oyuncağının pazarlama stratejilerinde de görmek mümkündür. Oyuncak bebek olan Barbie piyasaya hiçbir zaman göz makyajı ya da ruju olmadan çıkmamıştır. Aksesuarları her zaman başarılı bir kadın olarak görünmesini sağlayan tamamlayıcıları olmuştur. En başarılı anlarında dahi şekilli saçları ve bakımlı görünümü ile ön plandadır. Örneğin, “Polis Memuru Barbie”nin telsizi, kelepçesi ya da silahı yoktur. “En İyi Polis Memuru” ödülü alacağı günde bile en şık görünüme sahip olmak için özen göstermektedir. Sadece şık görüntüsü ile değil, içinde sergilendiği pembe ambalajlarla, dalgalı saçları ve duruşuyla her daim “kadınsı”dır (Rogers, 1999: 14). Cunningham (1993: 80) Barbie’nin görünüşünden bahsederken; Barbie’nin hem sevimli ve masum hem de belirgin yüz hatlarıyla dikkat çektiğini belirtmektedir. Bu noktada Barbie aynı anda iki farklı yüzü içermesi bakımından diğer bebeklerden farklıdır. Bir yandan Marilyn Monroe gibi çaresiz, boyun eğen bir çocuk figürü gibi gözükürken; diğer yandan Madonna’nın temsil ettiği düşünülen kurnaz ve acımasız bir tarzı içinde barındırmaktadır. Ancak tüm bu temsillerin ötesinde Barbie oldukça çekici bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır.

Barbie bebek, yıllarca feminist eleştirmenler tarafından ideal kadın vücudunu dayatmakla eleştirilmiştir. Bu eleştirilere cevaben üretici şirket, 2016 yılında piyasaya sürdüğü geniş kalçalı ve kilolu bebekle alışla gelmiş Barbie beden ölçülerinden uzaklaşarak önemli bir adım atmıştır. Bu durum, zayıf olmadan da güzel olunabileceği ve kişinin kendine güven duyabileceği mesajını vurgulasa da güzellik kavramı referansından vazgeçilmemiştir (Günay Yavuz & Taylan Erdemli, 2022: 131). Bu noktadan bakıldığında filmin ilk dakikalarında başroldeki Klişe Barbie’nin güne her sabah şarkı söyleyerek başladığı görülmektedir. Dikkat çeken nokta, Barbie uyandığında üzerinde uyku mahmurluğunun dahi bulunmamasıdır. Her sabah güzel, zinde ve neşeli uyanmaktadır. Saçları dağılmamış, tam aksine güzel ve bakımlı görünmektedir. Yüzünde en ufak bir kusur bulunmamakta hatta makyajlı bir şekilde uyanmaktadır. Barbie yürüyüşüyle dahi güzellik standartlarını korumakta ve her zaman parmak ucunda yürümektedir. Parmak ucunda yürümek ve topuklu ayakkabı giymek, kadınlara yüklenen ideal yürüyüşün ve beden duruşunun bir yansıması olarak görülmektedir. Günlük rutinde evinde kişisel bakımını yaptıktan sonra en sık kıyafetleri ve pembe arabasıyla Barbie Diyarı’nda gezintiye çıkmaktadır. Barbie evde ya da dışarıda fark etmeksizin her anında tüm ihtişamı, güzelliği ve modaya uygun kıyafetleriyle var olmakta ve bu durum güçlü kadın imajı ile sunulmaktadır.

Barbie'nin dış görünüşü ve kıyafetinin yanında tüm hayatının geçtiği Barbie Diyarı da mekanları ve temsil ettikleriyle çeşitli alt mesajlara sahiptir. Bu dünya her şeyin kadınların lehine olduğu, kadınlar tarafından yönetilen bir yer olarak tasarlanmıştır. Filmde bu mükemmel dünya pembe renklerle temsil edilmektedir. Ataerkil sistemin renkleri kategorize edilmiş biçimde kabul ettiği düşünüldüğünde benzer kodların filmde yer aldığı görülmektedir (Uzun, 2022: 180). Barbie Diyarı'nda neredeyse her şeyin rengi pembe olarak sunulmaktadır. Barbie'nin Rüya Evi, mobilyaları, halıları, eşyaları ışıltılı bir görünümde ve pembe renktedir. Ayrıca filmde mükemmel kadın özellikleri olmayan durumlar (kötü nefes, düz ayaklar, selülit ve cilt sorunları) Barbie'yi ideal ve güzel kadın olma rütbesinden uzaklaştırmaktadır. Diğer bir deyişle Barbie bu filmde gerçek kadınlık hallerini deneyimlemekte ve bu haller mükemmellikten uzak kusurlu durumlar olarak işlenmektedir (Morkoç & Polat, 2023: 1561; Zheng, 2024: 226).

Film, var olan farklı iki dünya kurgusu üzerinden ilerlemektedir. Bu iki dünya birbirinin tam tersi iki farklı algı ile şekillenmektedir. Barbie Diyarı ataerkil sistemi asla tanımamış ve eşitsizlik sistemleri ile daha önce hiç karşılaşmamış bir dünyayı temsil etmektedir. Barbie'nin aksine Ken, Gerçek Dünya'da daha mutludur. Bu dünya Barbie Diyarı'nın aksine erkeklerin ön planda olduğu ataerkil bir sistem ile yönetilmektedir. Filmde Ken, Gerçek Dünya'nın ataerkil sistemi tarafından çizilen erkeklik kültürüne (para, lüks tüketim, at, alkol ve spor) hayran kalmaktadır. Gerçek Dünya'da ataerkil sistemin inşa ettiği erkeklik sembolleri, erkekler ve kadınlar arasındaki hiyerarşik ilişkiye, diğer bir deyişle cinsiyet temelli konumlanmaya işaret etmektedir. Bu noktada hegemonik erkeklik ve sosyal yapıda doğan ilişkiler örüntüsü Gerçek Dünya ile özdeş olarak sunulmuştur (Connell, 1998: 245-247; Sancar, 2009: 30).

Ataerkil sistem, sosyal yaşamında rol ve paylaşımların belirgin bir biçimde cinsiyetlere göre ayrıştığı ve eril bakış açısıyla oluşan düzeni ifade etmektedir. Nitekim filmde at ve araba kavramlarının ataerkil sistemi ifade etmede kullanılan semboller olduğu görülmektedir. Sosyal yaşamda kabul edilen ve kategorize edilen bu sembollerin pek çok alanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştirdiği bilinmektedir. Kadının hizmet ve bakım rolleri ile özdeş görülmesi durumu, filmde kendini hizmet etmeye adanmış Barbie'lerle temsil edilmiştir. Filmde toplumsal cinsiyet rollerini benimseyen Barbie'lerle tek tek vurucu konuşmalar yapılmış ve içinde buldukları ikincil konumun farkına varmaları sağlanmıştır. Bu durum bilinç yükseltme toplantılarına benzetilmektedir. Bilinç yükseltme toplantıları, 1960'lı yılların ortasından itibaren Avrupa ve Kuzey Amerika'da revaçta olan bir feminist öğrenme ve örgütlenme metodu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilinç yükseltme toplantıları, kadınların küçük gruplar oluşturarak ataerkil sistem içerisindeki deneyimlerini, ezilmişliklerini, ikincilleştirilmelerini birbiriyle paylaştıkları ve bilgi alışverişinde buldukları toplantılardır. Bu toplantıların en önemli amaç-

larından biri kadınların tecrübelerini paylaşarak farklı bilgi ve deneyimlerle kendi sınırlarını aşabilmelerini sağlamaktır. Bir başka ifadeyle bilinç yükseltme metodu sayesinde kadınlar kendilerini kuşatan ataerkil sisteme karşı derin bir farkındalık elde etmeyi hedeflemektedirler. Filmde Barbie'ler içinde buldukları ikincil konumu fark ettiklerinde uyanışa geçmiş ve başkaldırmışlardır. Diğer bir deyişle Barbie'ler bu tahakkümü kabul ettiği sürece ataerkil sistem var olmuştur (Bourdieu, 2016: 55). Feminist bakış açısı ile ele alındığında filmin ataerkil kültürün kadınlık varsayımlarına yer verdiği ancak bir taraftan da bu imgelere karşı feminist bir yaklaşımla eleştiride bulunduğu görülmektedir. Filmin temel vurgusu kadınların kendilerini tanıma ve toplumsal cinsiyet normlarına karşı verdikleri mücadeleler olarak değerlendirilse de güzellik ve tüketim kültürüne dair barındırdığı mesajlar feminist yaklaşım ile eleştirilmektedir (Çelik, 2016: 1; Yakalı Çamoğlu, 2012: 103).

4-Ataerkil Kapitalist Sistem ve Barbie

Kapital kelimesinden türemiş ve temel yaklaşımın sermayeyi çoğaltmak olarak kabul edildiği sistem anlamına gelen kapitalizm, modern zamanla özdeş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Modernizm öncesi dönemde piyasa içinde ayrı bir şekilde değer atfedilmiş nesnelere rastlanmaması diğer bir deyişle modern öncesi dönemde para birikiminin ya da meta kavramına karşılık gelecek ürünlerin bulunmaması, kapitalizm incelemelerini modern sonrası döneme yöneltmiştir (Wallerstein, 2006: 10-13). Bu noktada kapitalizm değerlendirmesi yapıldığında Marx'ın meta algısı önem kazanmaktadır. Ürün varlığı değerlendirildiğinde nesnelere kullanım değeri ürünün işlevsel değeri olarak kabul görünürken, değişim değeri ise kullanım değerinden bağımsız olarak piyasada para karşılığı dolaşmasını sağlayacak değerine karşılık gelmektedir. Bu yaklaşımdan hareketle özellikle modern dönemde insanlar metalara adeta gizemli bir şeymiş gibi yaklaşmakta ve kendi yarattıkları ürüne bağımsız canlı bir varlık, dışsal bir gerçeklik gibi davranmaktadırlar. Marx'a göre bu durum bir fetişizm alanı yaratmaktadır (Marx, 1975: 92-94). Ürün ve değer dikotomisinden hareketle Barbie ele alındığında onun başlı başına bir oyuncak olmaktan öte farklı değer ve anlamlar taşıdığı görülmektedir. Gençler için Barbie bir oyuncak olmanın ötesinde bir kültür olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapasite, yayılma, değer ve anlam noktasında ise çoğu zaman bunun bir endüstri olarak ataerkil sistem üzerinden ilerlediği görülmektedir (Ersoy, 2008: 148).

Barbie, basit bir oyuncak olmanın ötesinde görüntüye, giyime ya da akıma karşılık gelen temsili değerleri üzerinde barındırmaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında değişen üretim biçimlerinin kültür alanında da çeşitli yansımaları oluşturmuştur. Söz konusu değişimler ile birlikte hâkim olduğu kabul edilen mutsuzluk iklimi üzerine yeni kitlesel metalar oluşturulmuş ve toplumların ilgisi, eğlence ve beğeni gibi belirli yönlere aktarılmıştır. Diğer bir deyişle tüketici tercihlerinin, istek ve arzuların hâkim

yapı tarafından şekillendiği yeni yaklaşımlar ortaya atılmıştır (Kulak, 2017: 41-44). Bu noktada özellikle Adorno, her kültürel ürünün, kültür endüstrisinin üretim şemasına uydurularak üretildiğini ve sınıflandırıldığını ortaya koymaktadır. Barbie, kavramsal olarak haz, eğlence, güzel görünüm ve mutluluk içerikleri ile tüketiciye sunulmaktadır. Aynı zamanda ilk ortaya çıktığı dönemlerde bir gençlik temsili olarak pazarlanmıştır. Diğer bir deyişle tüketicileri bu vaatlerin içinde tutmak için pembe renkli modern evinde çeşitli hayaller sunmuştur. Bu noktada tüketim ve haz birlikte tek bir marka altında buluşturulmuş ve tüketiciye sunulmuştur. Adorno'ya göre tüketimin bu halinin sunduğu doyum ve haz hissi, asla ulaşamayacak bir mutluluk yanılsaması yaratmaktadır (Adorno, 2007: 72-74).

İnsanlığın yaşadığı süreçlerin sonunda (Hürmeriç & Baban, 2012: 99) kapitalizm doyumsuzlukla özdeş bir biçimde varlığını sürdürmektedir. Duman'a (2016: 16-17) göre günümüzde bireylerin kültürel ve kişisel kimliklerinin asıl belirleyicisi tüketimdir. Kültür endüstrisi önceden paketlenmiş ve tasarlanmış ürün ve tüketim davranışlarını sunmasının yanı sıra farklılıklardan da beslenmeye çalışmaktadır. Bu nedenle kitle endüstrisi ya da popüler kültür her ne kadar benzer şemalar sunsa da kişiye aynı zamanda "farklılık" vadederek tüketim davranışının oluşmasını sağlamaktadır. Bir ihtiyaç ve haz kaynaklı tüketim güdülenmesi Barbie filminin giriş repliğinde kendini göstermektedir;

"Zamanın başlangıcından, ilk küçük kız var olduğundan beri oyuncak bebekler hep olmuştur. Ama bebekler her zaman ve daima oyuncak olarak kalmıştır. Onlarla oynayan kızlar sadece anne rolü ile oynayabilirdi. Bu en azından bir süreliğine eğlenceli olabiliyordu. Annenize sorun. O (Barbie) gelene kadar böyle devam etti. Evet, Barbie her şeyi değiştirdi. Sonra bir daha değiştirdi. Tüm bu kadınlar Barbie'dir (farklı meslek gruplarından temsiller gösterilir) ve Barbie de tüm bu kadınlardır. Sadece mayolu bir kadın olarak başlamış olabilir ama çok daha fazlası oldu. Kendi parası, kendi evi, kendi arabası, kendi kariyeri var. Barbie her şey olabildiğinden kadınlar da her şey olabilir. Bu da bugünkü Gerçek Dünya'nın küçük kızlarına yansımıştır."

Film, Barbie'nin sosyal yaşamda karşılık gelen tüm kapsayıcı unsurlarını vurgulayarak başlamaktadır. Barbie, geniş bir temsili olan diğer bir deyişle farklı kadınların tamamıdır. Kendi ayakları üzerinde durabilen ve cinsiyetinin ötesinde istediği tüm mesleklere sahip bir karakter olarak Barbie, bir oyuncak olmasının çok ötesinde bir yaşam biçimi olarak sunulmaktadır (Şener, 2019: 164-165). Barbie'nin bu noktada aynı zamanda bir özgürlük ve bağımsızlık fikri taşıdığı görülmektedir. Barbie'nin yıllar içinde değişimi yeni mesleklere yönelmesi, çeşitli arkadaşlarının piyasaya sürülmesi gibi durumlar yeni arzu, mutluluk ve ihtiyaç alanlarının bir yansıması şeklinde değerlendirilmektedir. Kapitalist piyasa arzular için yeni arzular, ihtiyaçlar için yeni ihtiyaçlar oluşturmaktadır (Yanıklar, 2010: 28-29). Dolayısıyla filmin daha ilk

sahnesinde “Barbie’nin kız çocuklarının ihtiyacı üzerine tasarlandığı” söylemine gönderme yapıldığı görülmektedir.

Zaman içinde Barbie’nin oyuncak aksesuar ve takılarının çeşitlenmesinin yanı sıra boyama kitabı, çocuk giysileri, hikâye kitapları ve son olarak da film sektöründe yer aldığı görülmektedir. Bu artan ürün yelpazesi farklı tüketim alanları sunmaktadır (Rogers, 1999: 87). Barbie’nin kapitalizm ve tüketimle olan ilişkisi, film boyunca çeşitli sahneler aracılığıyla doğrudan izleyiciye sunulmuştur. Filmde, Gerçek Dünya’da yaşananlar Barbie Diyarı’nı etkilediği gibi Barbie Diyarı’ndaki gelişmeler de Gerçek Dünya’daki tüketim davranışlarını şekillendirmektedir. Filmde Ken’in Barbie Diyarı’nda ataerkillik sistemi inşa etmeye çalıştığı dakikalarda, Gerçek Dünya’da popülerliğinin hızla arttığı görülür. Artık Gerçek Dünya’da satış rekorları kıran Barbie bebek yerine Ken bebek olur. Barbie figürlü kıyafetler ve nesnelere yerine Ken’in görselleri kıyafetlerde ve nesnelere yer almaya başlar. Barbie’nin yaşadığı ev olan “Barbie’nin Rüya Evi”nin yerini, Ken’in yaşadığı ev olan “Mojo Dojo Casa Evi” alır. Gerçek Dünya’da Ken’in artan popülerliğini haberdar etmek için şirkette ürünlerin satışından sorumlu bir görevli şirket CEO’sunu telefonla arar. Bu noktada geçen diyalog ilgi çekicidir:

Görevli: *Bu Mojo Dojo Casa evleri peynir ekmek gibi satılıyor patron. Çocuklar onlara çıldırıyor. Ken tişörtlerde, fincanlarda... Bir numaralı dövme oldu.*

Şirket CEO’su: *Olamaz.*

Görevli: *Warner Brother, Ken filmi için seçmelere başladı ve film şimdiden hit oldu bile.*

Şirket CEO’su: *(Kaygılı ses tonu ve telaşlı yüz ifadesiyle) Oluyor. Asla hayal edemeyeceğimiz şey. Benim konuşan kadını alıp...*

Yönetici İki Numara: *Yönetici asistanı...*

Şirket CEO’su: *Yönetici asistanı kadını ve muhtemelen kızı olan kişiyi buraya getirip geçidi kapamazsak dünyalarımız sonsuza dek değişebilir.*

Yönetici İki Numara: *Barbie ya da Ken olması ne fark eder? Para akıyor.*

Filmde Barbie Diyarı’nda inşa edilen ataerkillik, Gerçek Dünya’da metalaşan erkeklik kültürü olarak tüketicilere sunulmaktadır. Temel vurgu kapitalist sistem içinde tüketim davranışının nasıl gerçekleştiğinin bir önemi olmadığı yönündedir. Kapitalizmin temel kaynağı olarak tüketimin artması, sebebi ya da sonucunun ne olduğundan bağımsız istenen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Filmin başka bir noktasında Barbie Diyarı’nda erkek egemenliğinin hüküm sürdüğünü gören Barbie çaresizlik duygusuna kapılarak bunalıma girer. Barbie Diyarı’nda anlık gelişen Barbie’nin ruhsal durumu, Gerçek Dünya’da “Bunalım Barbie” şeklinde yeni bir ürün olarak karşı-

mıza çıkar. Bu noktada “Bunalım Barbie”nin reklamında kullanılan ifadeler de dikkat çekicidir;

“Bütün gün ve gece eşofman altı giyiyor. Günde 7 saat Instagram’da, arasının açık olduğu en iyi dostunun nişan fotoğraflarına bakıyor. Bir yandan da aile boyu paketten şekerleme yiyor. Şimdi de çene ağrısından duramıyor. Şimdi de uykuya dalana kadar BBC’de yedinci kez Aşk ve Gurur izleyecek. Anksiyete, panik ataklar ve OKB ayrı satılmaktadır.”

Tüketim kültüründe reklamlar, hak ve değer gibi soyut kavramları alınıp satılabilen bir metaya dönüştürürken beraberinde neoliberal kadın özneler de üretmektedir. Bu reklam kampanyalarında kadınlar tüketimle güç kazanan, özgüveni yüksek, bireysel aktivizmi benimseyen ve toplumsal cinsiyet rollerini tersine çeviren “güçlü” kadınlar olarak tanımlansalar da temel vurgu tüketimin niceliği konusu üzerinedir (Şener, 2019: 164-165). Bu noktada ruh hali değişikliklerinin tüketim kültüründe kendine yer bulması ve söz konusu buhranlı sürecin tamamlayıcıları Barbie’ye yansıtılmıştır. Nihai amacı kâr etmek olan kapitalist süreç, dünya geneline yayılan kabul görmüş unsurları fark etmeksizin kullanıp küresel pazarda kitle yaratmaya çalışmaktadır. Kapitalizmin bu amacı, küreselleşme ile ortak noktada birleşmesine neden olmaktadır. Küreselleşme, kavramsal olarak pratiklerin, bilincin, ilişkilerin ve toplumsal yaşam örgütlenişinin dünya geneline yayılması şeklinde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla kapitalizmin tüm dünyada etkin olması ancak küreselleşme ile mümkün olmaktadır. Kapitalizm aynı zamanda küresel bir kültür yaratmaktadır (Ersoy, 2008: 143-144; Marshall, 2005: 449; Ritzer & Stepnisky, 2018: 600). Bu yaklaşımla bir tüketim nesnesi olarak Barbie, sergilediği “başarılı kadın” imajında kadınsılığını ihmal etmez:

“Her zaman kızları güçlendirelim. Her zaman. Ama gerçekte ne satıyoruz? Söyleyeyim. Rüya satıyoruz. Ve hayal gücü! Ve heyecan! Heyecanlanıyorum, tutkuluyum. Heyecanı düşününce ondan sonra ne düşünüyorsun? Kadın kararlılığı...”

Filmde dikkat çekici olan konuşmalardan biri CEO’nun “hayal gücü satıyoruz” ifadesidir. Bu noktada hayal gücü satılabilen bir ürüne dönüşmüş durumdadır. Yine aynı replikte dikkat çeken bir diğer ifade ise satılan hayal gücünün aslında “kadın kararlılığı” olmasıdır. Barbie ilk çıktığı zamandan itibaren bir tüketim nesnesi olarak küresel sistem içinde yer almaktadır ancak kapitalizmin sadece nesnelere yetinmediği günümüzde anlamlar ve imajlar da değer yüklenmiş kapitalizm nesnelere olarak karşımıza çıkmaktadır.

Barbie, modern dünyanın bir ürünü olarak piyasaya sürülmüşken zaman içinde post-modern etkilerle büyük bir dönüşüm yaşamıştır. Bu süreçte ten, saç ve göz renkleri açısından çeşitlendirilmiş farklı milletlerde tasarlanan Barbie’lerin piyasaya sürüldüğü görülmektedir. Aynı çeşitliliği Barbie’nin aksesuarlarında ve kıyafetlerinde de görmek mümkündür. Bu değişim, “Bar-

bie'nin globalizasyondan (küreselleşmeden) glokalizasyona (küreyelleşmeye) dönüşümü” şeklinde yorumlanabilmektedir. Başka bir ifadeyle Barbie, zaman içinde farklı temsillerde öne çıkarılmakta ve uluslararası pazarların farklı kültür örüntülerine hitap etmeyi amaçlamaktadır (Khondker, 2004: 6-7; Olgun, 2007: 112; Tatar, 2016: 187-188). Barbie'nin, çeşitli etnik grupları ve kimlikleri temsil eden farklı isimlerde arkadaşları bulunmakla beraber, hiçbiri Barbie'den daha popüler hale gelmemiştir. Temelde bu durum tüketici taleplerini karşılamak ve yeni senaryolar üreterek tüketimi arttırmak amacıyla tasarlanmışlardır. Örneğin, Mattel şirketi, düşen satış oranlarını frenlemek için 2004 yılında 40 yıllık romantik partneri ile Barbie'yi ayıran bir senaryo üretmiştir. Ken yerine Avusturyalı sörfçü Blain, Barbie'nin yeni erkek partneri olmuştur. Bunun yanında Barbie'nin yuvarlak gözleri, küçük burun ve minyon yapı gibi klasik özellikleri, farklı etnik grup ve kimliklerden gelen diğer Barbie oyuncakların da özellikleri olmuştur. Bu durum, farklı etnik gruplar söz konusu olsa dahi, estetik özelliklerin homojenleştirildiği ve kadın vücudunun Barbie ile standartlaştırıldığı şeklinde yorumlanabilmektedir (Yaqin, 2007: 179; MacDougall, 2003: 261). Filmde de Barbie Diyar'ındaki Barbie ve Ken'lerin farklı dış görünüşlere ve etnik kimliklere sahip olduğu ilk sahnelerden itibaren görülmektedir. Örneğin, Barbie Diyarı'nı siyahi ve kadın bir başkan yönetmektedir. Yine bir başka sahnede esmer bir kadının pilot olduğu göze çarpmaktadır. Hemen akabinde gelen görüntüde Astronot Barbie'lerden birinin sarışın ve açık tenli, diğerinin ise kıvrırcık saçlı ve koyu tenli olduğu görülmektedir. Bununla ilişkili olarak Barbie Diyarı'nda farklı etnik ve dini kimliklerdeki Barbie'ler ile “başarılı kadın” söyleminin birlikte sunulduğu dikkat çekmektedir. Bu noktada kapitalizmin kadınla kurduğu ilişkiye doğrudan bakmak gerekmektedir.

Kapitalizmin bir toplumsal cinsiyet kategorisi olarak kadınla kurduğu ilişkiyi 19. yüzyılda görmek mümkündür. Artı değer belirleyici olmaya başlamasıyla tarih sahnesine tek eşli ve baba-soylu aile tiplerinin ortaya çıkması ve özel mülkiyetin gelişmesi kadının konumunda değişimler yaşanmasına neden olmuştur. Engels'e göre bu gelişme, kadının tarihte aldığı ilk yenilgi olmakla birlikte aynı zamanda ilk sınıf karşıtlığının da temelidir (Engels, 2019: 84). Öztimur (2007: 125) ise global kapitalist sistem ile kadın arasında kurulan ilişkiyi kadının önemli bir stratejik araç olduğu vurgusu üzerinden açıklar. Kadınlar bu sistemde hem üretici hem tüketici konumunda yer almaktadır. Bu noktada kadınlar her iki pozisyonda da kapitalizmin devamlılığı için gerekli olan hiyerarşik ilişkileri yeniden üretmektedir (Bilgin, 2016: 237-239). Benzer biçimde Bilgin (2015: 325-327) modern dünyanın, bedeni bir “tasarı” olarak gördüğünü vurgulamaktadır. Bu noktada beden, asla bitmeyecek bir çabanın muhatabı olarak algılanmaktadır. Kapitalist ekonomi, moda, müzik, sinema, kitle iletişim araçları, tiyatro ve dizi gibi popüler kültür araçlarıyla kadın bedenini idealize edilmiş bir forma sokmaktadır. Standartlaştırılmış

kadın bedeninde, zayıf ve ince beden ölçüleri, uzun bacaklar, kalkık burun, iri gözler, dolgun dudaklar, güçlü saçlar, uzun kirpikler gibi özellikler bulunmaktadır. Ayrıca, makyaj, bakım, dövme ve piercing gibi vücut süslemeleri ile moda uyumlu giyim ve aksesuarlar da bu standartların bir parçası olarak algılanmaktadır. Genel bir değerlendirme ile kapitalizm, ataerkillik ve medyanın yarattığı ideal güzellik algısı standartlarına ulaşabilmek için kadınları sürekli tüketmeye yönelmektedir (Güzel, 2013: 81-82).

Sonuç

Barbie, basit bir oyuncak olmanın çok ötesinde küresel piyasada önemli değer gücüne sahip ve uzun yıllardır çeşitli misyonları üzerinde taşıyan bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. Yıllardır çocuklar ve gençler için yaşlanmayan, sürekli kendini güncelleyen, farklı sektörlerde yer almayı başarabilen ve modası geçmemiş bir ikona dönüşmüştür. Bu noktada Barbie ve beraberinde temsil ettiği kavramlar toplumsal yapı üzerinde oldukça etkilidir. Yapılan çalışmada Barbie filminden hareketle ve sosyolojik bakış açısıyla toplumsal cinsiyet tartışmaları ekseninde değerlendirme yapılmıştır. Yapılan çalışma, feminizm odaklı bakış açısı ile gerçekleştirilen eleştirel bir değerlendirmenin yanı sıra küresel bir sermaye aracına dönüşen Barbie üzerinden kapitalizm eleştirisini de içermektedir.

Barbie'ye yönelik genel bir değerlendirme yapıldığında imajının mükemmellikten beslendiğini söylemek mümkündür. Bu mükemmellik filmde başarının tamamlayıcısı olarak sunulmaktadır. Aynı zamanda filmde başarılı ve şık bir kadın olarak Barbie'nin cinsiyetçi anlamlar atfedilmiş bir renk olan pembe vaze geçmediği de görülmektedir. Şarkı sözünde bahsedildiği üzere Barbie satranç oynarken bile süslenmelidir. Bunlar Barbie'nin ve Barbie temsili tüm unsurların sahip olması gereken özellikler olarak sunulmaktadır. Nitekim filmde Barbie, parmak ucunda yürüme özelliğini kaybettiğinde paniğe kapılmakta ve arkadaşları ise bu durumu gördüğünde onun düztaban halinden tiksiniyor. Zira bu mükemmel dünyada, topuklu ayakkabı giymemek kusurludur ve Barbie'nin temsil ettiği ideal güzellik, beden ve duruşun uzağındadır. Barbie'nin, Gerçek Dünya'ya gitmeden önce topuklu ayakkabılarını çıkarıp düz bir ayakkabı giymesi Barbie'nin idealize edilmiş güzelliklerinin temel simgesinden vazgeçip kusurlarla dolu Gerçek Dünya'ya gitmesini temsil etmektedir. Bu ve bunun gibi durumlar Barbie'nin standartlaştırılmış kadın bedeni dayatmasını küresel sistem unsurları ile pekiştirerek yansıttığını ortaya koymaktadır.

Barbie filmi vizyona girdiği dönemde gişede iyi bir hasılat bırakarak feminist tartışmaların yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu yönüyle Barbie, farklı zaman ve mekân unsurlarına kolaylıkla uyum sağlayabilen, modern ve post modern süreçlere başarılı bir şekilde eklenip ürünlere değer yükleyerek onları maddi karşılığı olan kitlesel nesnelere dönüştürebilen

sistemin başarılı bir aktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitalizm ile başarılı iş birlikleri yapan küresel ürün piyasası içinde kimi zaman feminizmin kavram ve sloganları kimi zaman ise yerel ölçekteki görünümle hareket etmektedir. Bu noktada Giddens'in (2012: 92) vurguladığı üzere "*Küresel Barbie*" dünyanın her yerindeki kaynaklardan beslenen ancak sadece büyük yatırımcısına para kazandıran uluslararası nitelikte bir semboldür. Nitekim filmin son sahnelerinde, gerçek bir insan olarak Gerçek Dünya'da yaşamak istediğini belirten Barbie ve onun yaratıcısı Ruth Handler'ın konuşmasına yer verilmiştir. Bu sahnede Barbie artık insan olmak istediğini belirtir ve aralarında geçen replik şu şekildedir; "*Sadece insanların bir sonu olduğunu anlıyor musun? Fikirler sonsuza dek yaşar ama insanlar yaşamaz*". Filmde de vurgulandığı üzere Barbie bir fikir olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim kapital sistem içinde rahatlıkla hareket edebilen ve toplumsal cinsiyet öğelerini taşımasına rağmen özgürlük ve bağımsızlık vurgusu ile hayaller vaat eden güncel bir tüketim nesnesi olarak varlığını uzun yıllardır sürdürmektedir.

Kaynaklar

- Adorno, T. W. (2007). *Kültür endüstrisi, kültür yönetimi*. (N. Ülner, M. Tüzel & E. Gen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları
- Bayraktar, S. (2018). Moda sektöründe transmedya hikâye anlatımı: Barbie bebek transmedya uygulamaları örneği. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 325-350.
- Bilgin, R. (2015). Tüketim kültüründe kadın bedeninin cinsel kurgu olarak konumlandırılması ve sunumu. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(36), 309-329.
- Bilgin, R. (2016). Geleneksel ve modern toplumda kadın bedeni ve cinselliği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 219-244.
- Bourdieu, P. (2019). *Eril tahakküm*. (B. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Bağlam Yayınları
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar*. (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Cross, M. (2013). Ruth Handler (1916-2002) and the Barbie Doll (1959-). In M. Cross (Ed.), *100 People who changed 20th century America 2* (pp. 335-340). California: ABC-CLIO.
- Cunningham, K. (1993). Barbie doll culture and the American waistland. *Symbolic Interaction*, 16(1), 79-83.
- Çelik, G. (2016). "Erkekler de ağlar!": Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında erkeklik inşası ve şiddet döngüsü. *Fe Dergi*, 8(2), 1-12.
- Dickey, S. J. (1991). "We girls can do anything-right Barbie!" A survey of Barbie doll fashions. In P. A. Cunningham & S. Voso Lab (Eds.), *Dress and popular culture* (pp. 19-30). Ohio: Bowling Green State University Popular Press.
- Didin, D. B. (2024). Feminizmin dört dalgası bağlamında Barbie. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (61), 59-77.
- Duman, Z. (2016). Tüketimci kapitalizmin ve tüketim kültürünün eleştirisi. *Sosyoloji Dergisi*, (33), 15-36.
- Engels, F. (2019). *Ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni*. (E. Özkalp, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap
- Ersoy, E. (2008). Tarihsel kapitalizmden güncel kapitalizme küreselleşme. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 143-153.
- Gerber, R. (2010). *Barbie and Ruth*. New York: Harper.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. (H. Özel, Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları
- Günay Yavuz, U. & Taylan Erdemli, S. (2022). Yıllar içinde değişen Barbie ve bu değişimin Barbie Instagram hesabı paylaşımlarına yansımaları. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat*, 7(15), 126-144.
- Güzel, E. (2013). Güzellik dayatması altında tüketim nesnesine dönüşen kadın. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 4(7), 81-96.

- Hürmeriç, P. & Baban, E. (2012). Simmel, Veblen ve Sombart'ın penceresinden hedonik tüketim: Ütopyada negotium ve otium. *Global Media Journal*, 2(4), 87-101.
- Khondker, H. H. (2004). Glocalization as globalization: Evolution of a sociological concept. *Bangladesh e-Journal of Sociology*, 1(2), 1-9.
- Kulak, Ö. (2017). *Teodor Adorno: Kültür endüstrisinin kaskacında kültür*. İstanbul: İthaki Yayınları
- Kümbetoğlu, B. (2019). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık
- MacDougall, J. P. (2003). Transnational commodities as local cultural icons: Barbie dolls in Mexico. *The Journal of Popular Culture*, 37(2), 257-275.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji sözlüğü*. (O. Akınhay & D. Kömürcüoğlu, Çev.). Ankara: Bilim Sanat Yayınları
- Marx, K. (1975). *Kapital 1. Cilt*. (A. Bilgi, Çev.). Ankara: Sol Yayınları
- Morkoç, N. & Polat, M. (2023). Oyuncakların çocukların kültürlenme ve sosyalleşmelerine etkileri: Barbie bebekler örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(4), 1560-1573.
- Olgun, H. (2007). Türkiye'de büyükşehir belediyelerine küre-yerelleşme (glocalisation) ve yerellik (subsidiarity) kavramları çerçevesinde bir bakış. *Sosyoekonomi*, 5(5), 109-118.
- Öztimur, N. (2007). Women as strategic agents of global capitalism. *International Review of Modern Sociology*, 33(1), 117-128.
- Pearson, M. & Mullins, P. R. (1999). Domesticating Barbie: An archaeology of Barbie material culture and domestic ideology. *International Journal of Historical Archaeology*, 3, 225-259.
- Ritzer, G. & Stepnisky, J. (2018). *Sosyoloji kuramları*. (H. Hülür, Çev.). Ankara: De Ki Yayınları
- Rogers, M. F. (1999). *Barbie culture*. London: Sage.
- Sancar, S. (2009). *Erkeklik: İmkânsız iktidar: Ailede, piyasada, sokakta erkekler*. İstanbul: Metis Yayınları
- Şener, G. (2019). Metalaşmış feminizm kadınları güçlendirir mi? 8 Mart Dünya Emekçi Kadınlar Günü reklamlarının feminist eleştirel söylem analizi. *Kültür ve İletişim*, 22(44), 146-172.
- Taş, G. (2016). Feminizm üzerine genel bir değerlendirme: Kavramsal analizi, tarihsel süreçleri ve dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler*, 3(5), 163-175.
- Tatar, D. B. (2016). Modernleşmeden postmodernleşmeye Barbie. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(1), 167-192.
- Tighe, D. (2024). Mattel (Barbie). (07/04/2024 tarihinde <https://www.statista.com/topics/11301/mattel-barbie/#topicOverview> adresinden ulaşılmıştır).
- Turkel, A. R. (1998). All about Barbie: Distortions of a transitional object. *Journal of*

the American Academy of Psychoanalysis, 26(1), 165-177.

- Uncu, G. (2019). The “Barbie” doll as a popular culture icon: A new image of women created within, the context of gender roles. In C. Aslan & Ö. Aydoğmuş Ördem (Eds.), *Social science I* (pp. 87-99). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Urla, J. & Swedlund, A. C. (1995). The anthropometry of Barbie: Unsettling ideals of the feminine body in popular culture. In J. Terry & J. Urla (Eds.), *Deviant bodies: Critical perspectives on difference in science and popular culture* (pp. 277-313). Bloomington: Indiana University Press.
- Uzun, A. (2022). Pembe ve mavi ikiliğine toplumsal cinsiyet bağlamında postmodern feminist bir yaklaşım. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 5(1), 178-196.
- Wallerstein, I. (2006). *Tarihsel kapitalizm*. (N. Alpay, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları
- Wright, L. (2003). The Wonder of Barbie: Popular culture and the making of female identity. *Essays in Philosophy*, 4(1), 28-52.
- Yakalı Çamoğlu, D. (2012). Barbie: Is she a postfeminine icon now? In A. Cereda & J. Ross (Eds.), *Masculinity/Femininity: Re-framing a fragmented debate* (pp. 97-108). Oxford: Inter-Disciplinary Press.
- Yaqin, A. (2007). Islamic Barbie. *Fashion Theory*, 11(2-3), 173-188.
- Yanıklar, C. (2010). Tüketim kültürü, kapitalizm ve insan ihtiyaçları arasındaki ilişki üzerine bir tartışma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 34(1), 25-32.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Zheng, S. (2024). Women’s identity construction and identity from the perspective of gender theory: Examination of gender discourse based on the film Barbie. *Transactions on Social Science, Education and Humanities Research*, 7, 225-230.

Bölüm 4

SUÇ SOSYOLOJİSİNDE DUALİTE: YAPI VE FAİL

Ahmed Hamza ALPAY¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü, Yaşlı Bakımı Pr., ahamzaalpay@bayburt.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-8781-6939

Giriş

İnsanlar iletişimin görsel ve sözlü araçlarını kullanarak, farklı niyet kesinliği ve ifade netliği dereceleriyle anlamlı ve anlaşılır konuşmalar inşa ederek birbirleriyle etkileşime girerler. Katılım, diğer kişinin tutumları, duyguları ve eylemlerini kasıtlı olarak etkilemek için dilin hâlihazırda hâkim olunan unsurlarının aktif ve sistematik kullanımudur. İnsan failer birbirleriyle karşılaştıklarında, dilin temel özelliklerini değişen beceri dereceleriyle yöneterek konuşmaya başlarlar. Simmel'in (1910) *Toplum nasıl mümkün olabilir?* sorusuna verilecek bir yanıt; *toplumun* mümkün olduğu, çünkü aktörlerin birbirleriyle konuşması ve bunu yaparken birbirlerinin sırayla hareket etmesine izin vermesidir (Perinbanayagam & Doyle McCarthy, 2012: 192). Durkheim'a göre geçmişin insan kişiliği özgür değildi, sınırlıydı, gelişmemişti ve bireysellikten yoksundu; etrafındaki basit toplum biçimi tarafından belirlendiğini yansıtıyordu. Daha yüksek düzeyde bir örgütlenme, iş bölümü, insanın içinde bulunduğu toplumsal grubun somut örneği olmanın ötesinde bir şey olmasına olanak tanır. Bireysel yetenekleri kullanma ve özgürce geliştirme fırsatı verir. Durkheim'a göre, kişi iş bölümünden daha az etkilendiği takdirde daha bütün olduğuna inanmak bir yanılsamadır; kişiliğin gelişimi tam olarak uzmanlaşmayla bağlantılıdır. Bu konuyla ilgili daha ileri değerlendirmeler, artan bireyselleşmeyi uygarlaşma sürecinin bir bağıntısı olarak ele alan Elias'tan geldi. Bireyselleşmedeki değişimleri, insan ilişkilerinin yapısındaki değişimin sonucu olarak anlıyor. Biz ve Ben Dengesinin Biz'den Ben'e doğru eğilmesi bireyselleşmenin karakteristik özelliğidir (Şubrt, 2017: 231). Modern dünyada meydana gelen ana toplumsal süreçler arasında bir yandan artan bireyselleşme, diğer yandan büyük ölçekli organizasyonların büyümesi yer alıyor. Habermas'ın (1987) yazıları ve sistem ile yaşam dünyası arasındaki ayrıma ilişkin teorileştirmesi, insan failer ile büyük ölçekli organizasyonlar arasındaki ilişkiyi ele alma konusunda genel bir yönelim sağlar. Suç olgusu son yıllarda sosyal bilimlerde geniş çapta tartışılmaktadır. Birey/toplum bağıntısını daha iyi ele almak amacıyla, suç olgusunun veya kamusal alanın dikkate almadığı temel unsurlar yaşam dünyası içinde ortaya çıkar. İnsan failer; onlara rehberlik eden, etkileyen ve öven figürlerin yanı sıra onları ve çalışmalarını kişisel olarak tahakküm altına alan, onlara meydan okuyan, tartışan, alay eden ve küçümseyen kişilerle çevrilidir. Mitzman'ın (1985) gösterdiği gibi, hem olumlu hem de olumsuz özdeşleşmeler suç olgusunu daha da karmaşık hâle getirir (Steinmetz, 2009: 72). Suç davranışının bağlantıları (1) psikoloji, (2) sosyoloji ve (3) kriminoloji dâhil olmak üzere birçok alanda araştırma konusu olmuştur. Pek çok bağıntı arasında zekâ ve kişiliğe dikkat çekici bir ilgi gösterilmiştir (Megreya, 2015: 84). Toplumda aksiyomatik, entegre ve teorik bir yapıya benzeyen bir şey; genel olarak bugün hâlâ tanıdığımız şeyken; toplumsal yapı (Esping-Andersen, 2000: 59) ve toplumsal değişim sürecinin hangi belirli bütünlüklerinin sosyolojik araştırmaya açık olduğu-

nu sorgulamak için analizde daha az yer bırakır (Gellert, 2005: 67). Modern toplumda faillerin etkileşimi yapıyla etkileşime giren roller arasında hareket eder. Bireyselleşme sürecinde tanımlanmış paradigma, toplumsal yapının göreceli akışkanlıkla bir dizi ihtiyacını karşılar.

1. Metodoloji

Sosyo-doğal bir yaklaşımın katkılarını toplamak ve bunları meta temelli ilişkilendirmek, doğal ve toplumsalın kesişimine ilişkin analizlerin kapsamını genişletebilir (Gellert, 2005: 65). Tarihsel sosyolojinin geniş perspektifine göre insanla toplum arasındaki ilişki sabit değildir. Tarihsel ve kültürel oluşumlar farklı biçimler alırken, insan kişiliği ve ruhu toplum ve kültür türüne bağlı olarak değişkendir. Bu konudaki bulgular yalnızca tarihsel (Gurevich, 1985) ve antropolojik literatürden (van Dülmen, 1997) değil, aynı zamanda sosyolojik çalışmalardan da (Kon, 1980) elde edilebilir (Şubrt, 2017: 230). Bu düşünce, yalnızca başlangıçta değil, daha sonraları da buluşsal araçlar rolü oynayan bazı metaforların ilhamıyla geliştirildi. Bu konuyla ilgili bugün yapılan araştırmalar, metaforların ve metaforik düşüncenin, insan düşüncesinin dayandığı temel ilkelerden biri olduğunu göstermektedir. Metaforlar sadece dilsel bir süs değil, tüm yaşama nüfuz eden zihinsel kalıplardır. Sadece sıradan bilinç onlarla birlikte çalışmakla kalmıyor, aynı zamanda mesleki bilginin sıklıkla yansıtılmayan bir parçası hâline geliyorlar. Metafor prensipte bir şeyi başka bir şey aracılığıyla görmek anlamına gelir. Bu şekilde gözlemlenen olgunun bazı yönlerine odaklanır ve vurgulanır, diğer yönleri ise gizlenebilir veya bastırılabilir. Metaforların doğası belirsizdir. Yenilikçi teşvikler getirebilirler aynı zamanda stereotipsel tutumların pekiştirilmesini de sağlayabilirler. Derin ve keskin aynı zamanda yüzeysel ve saf olabilirler (Şubrt, 2019: 19). Ancak son zamanlarda psikanalitik teorik aktarım, sembolik ve hayali özdeşleşme, ego idealleri ve ideal egolar gibi kavramları toplumsal varoluşun tamamına uygulamaya başladı (Steinmetz, 2009: 72). Metodolojik odağın, hem nitel hem de nicel yöntemleri ilk elden kullanan ampirik açıklamalara açıkça kaydığını gösteren (Cornfield, 2016: xxiv) Giddens'in (1984) yapılaşma teorisi; yapı ve faili karşılıklı olarak kurucu ve dolayısıyla ayrılmaz unsurlar olarak nitelendirir. Bu anlamda ontoloji, insan zihninin ötesinde var olan *dışsal* toplumsal yapılar diye bir şeyin olmadığı anlamına gelir; oysa düz bir ontoloji, sosyal yapıların (örneğin mikro/makro yapılar) hiçbir düzeyinin olmadığını öne sürer (Coad vd., 2015: 156). İnsan failer, karmaşık etkileşimlerde kendi kimliklerini duyurur ve diğerlerinin kimliğini tanır, statülerini sergiler, mevcut durumun duygusal yönlerini ifade ederler. Toplumsal katılım, failerin birbirleriyle karşılaşmalarını zenginleştirdiği ve bu tür katılımların gerçekleştirdiği sosyal ilişkiyi ilerletecek karmaşık anlamlar aktarmaya çalıştığı dilsel manevraları içerir. Gerçekten de insan failer, Schutz'un (1967) *öznelararalık* olarak tanımladığı şeye; niyet ve tutumlarını nesnelleştirmek için dilin ve onun temel özelliklerinin ustaca kullanılmasıyla ulaşırlar. İnsan failer zihin

okuyucu olmadığından, öznelarasılık başka bir şekilde elde edilemez. İnsan failer, diğerlerine yönelik niyet ve tutumlarını ifade etmek ve diğerlerinin sağladığı ifadeleri yorumlamak için dilsel ortamın sembolik ve söz dizimsel özelliklerini sistematik olarak kullanırlar (Perinbanayagam & Doyle McCarthy, 2012: 193). Suç sosyolojisini anlamak için kod çözme kolektif bir kaynak olarak kriminolojik profillerin analizinde bir fonksiyon değildir. Bu çalışmada suç olgusuna dair açık kavramlar ve sistematik; sosyal failerin benzersizliğinde suç teşkil eden davranışların dinamik doğasını vurgulamaktadır.

2. Dualite

Dilin anlaşılması sosyal sistemleri anlamak için gereklidir. Çünkü dil esasen kurumsal gerçekliğin kurucusudur. Sosyoloji, herhangi bir analiz düzeyinde toplumsal sistemlerin ortaya çıkışını açıklarken, gözlemlenen toplumsal ilişki kalıpları ile bunların ortaya çıktığı iletişim süreçleri arasındaki bağlantıya dikkat etmelidir. İletişim, bağlamsal ve yinelemeli olarak işleyen çok yönlü bir insan etkisi sürecini ifade eder. Toplumsal ilişkiler, sistemlerin bir alt kümesidir; insan failerin iletişim yoluyla ifade ettiği kalıplara atıfta bulunurlar. İnsan failerin dilsel temelini aydınlatmak için daha geleneksel sosyolojik sorun etrafında ikinci dereceden bir gözlemci duruşu benimsenebilir. *Toplumsal sınıflandırma hakkında iletişim kurabilmek nasıl mümkün olabilir?* sorusu (Hamilton Bradford, 2012: 101) Bowker ve Star'ın (1999) sınıflandırmanın *doğal ve sosyal dünyalar arasında dengeleyici bir güç sağladığı* önermesinde yanıtlanıyor. Doğal olanın istikrarlı ve nesnel, toplumsal olanı ise ona bağlı olarak okunmasına izin veren düzenlemeleri yerinde tutuyor (Jutel, 2011: 8). Toplumsal sınıflandırmada spesifik olarak, insan failerin kişisel sosyal ağlarla bağlantıları, kaynaklara erişimde sistematik sosyal eşitsizliğe yol açıyor mu? Eğer öyleyse, bu sadece toplumsal sınıflar arasında değil aynı zamanda sınıfların kendi içlerinde de farklı toplumsal bölünmelerle mi ilgili? Bu tür sorular, sosyal sermaye kavramına odaklanan çağdaş sınıf ve tabakalaşma araştırmalarının merkezinde yer almaktadır. Ancak sosyal sermaye, hem teorik temelleri hem de ampirik araştırmadaki işleyişi açısından oldukça tartışmalı bir kavramdır. Sosyal sermaye sosyal bilimlerdeki pek çok amaca uygulanabilir güç yapıları ve sosyal eşitsizlikle ilgilidir. Sosyal sermayeyi kişisel sosyal ağlara gömülü kaynaklara erişim olarak gören Lin'in (2001) sosyal sermayeye yönelik etkileyici ağ yaklaşımı çıkış noktasıdır. Ancak bazı önemli sınırlamalar ve daha fazla teorik ve metodolojik gelişim potansiyeli bulunmaktadır. İlk olarak, bu yaklaşımın, sosyal sermayeyi mikro düzeyde fırsat ve kaynak tekelleştirme aracı olarak kısıtladığı ileri sürülüyor. Her ne kadar bu sosyal sermayenin merkezi bir yönü olsa da bu odaklanmaya sosyal sermayenin orta düzeyde bir grup varlığı olarak nasıl işleyebileceğine dair daha az teorik ve ampirik ilgi eşlik ediyor. İkinci olarak, bireylerin sosyal sermayeye erişimini haritalamak için Lin tarafından geliştirilen etkili tekniğin kullanımının, bireylerin sosyal bağlantılarının sorunlu olduğu varsayımı üzerine

inşa edildiği iddia ediliyor. Bu varsayım sorunludur çünkü bu varsayılan tek boyutlu hiyerarşide herhangi bir düzeydeki önemli iç bölünmeler gözden kaçabilir. Önceki araştırmaların önemli katkıları (örneğin, kişisel sosyal ağların yaygınlığı ve üst düzeyde erişilebilirliğini haritalayan ölçümler) kabul edilse de düalite potansiyeli birden fazla boyuttadır (Alecú vd., 2022: 506).

Burada sözü edilen düalite teorik literatürde çeşitli terimlerle anlatılmaktadır. Alexander (1987) bireyci ve kolektif teoriler arasında ayırım yapar. Fay (1996), 'atomizm' ve 'bütüncülük' terimlerini kavramsal karşıtlar olarak kullanıyor. Atomizm, her bireyi, inanç ve arzulara dayalı olarak eylemleri yönetme yeteneği ile donatılmış, sosyal yaşamın otonom bir birimi olarak görür. Atomistler toplumu bireylerin toplamı olarak görüyor ve daha büyük sosyal birimlerin, insan faillerin eylemlerine bölünebileceğine inanıyor. Fay, atomizmi bireylerin tekilliği hakkındaki inançlara bağlar ve bireyler diğer insanlarla olan ilişkilerinden bağımsızmış gibi düşünülür. Hobbes, atomizmin felsefi babası olarak kabul edilir ve onun 20. yüzyıl sosyal bilimlerindeki en dikkat çekici temsilcisi von Hayek'tir. Atomizmin karşılığı, 'bireylerin özelliklerinin yalnızca onların toplumdaki yerlerinin bir fonksiyonu olduğunu varsayan' bütüncülüktür. Bütüncülüğe göre sosyal teoriler her zaman sosyal birimlere dayanmalıdır, bu birimlerin bireysel üyelerine değil. Bütüncülük, sosyal birimlere atıfta bulunan teorilerin indirgenebileceği veya bireylere ilişkin teorilere dönüştürülebileceği fikrini reddeder. Sosyal bilimlerde bütüncülüğün önemli bir temsilcisi Durkheim'dı ve Fay, bütüncülüğün daha modern bir versiyonunu öncelikle yapısalcılıkta buluyor (örneğin, Lévi-Strauss, Foucault). Yukarıda özetlenen çelişki yönü tek başına değildir; teorik düşüncede düalizm olarak ifade edilebilecek birtakım karşıtlıklar vardır. Bunlardan üçü Layder (1994) tarafından *Sosyal Teoriyi Anlamak* (Understanding Social Theory) kitabında tartışılmaktadır: Birey-toplum, mikro- makro ve eylem-yapı. Layder'in sosyolojik düşüncenin en eski ve en kalıcı ikilemi olarak gördüğü birey-toplum ayrımı, temelde Fay'ın tartıştığı atomizm bütüncülüğüyle tutarlıdır. Layder, temel sorunun, bireyleri etkileyen ihtiyaç ve motivasyonların çoğunun sosyal çevre tarafından etkilenmesi gibi basit bir nedenden dolayı bireylerin toplumla keskin bir karşıtlığa yerleştirilememesi olduğuna dikkat çekiyor. Basitçe söylemek gerekirse, onu oluşturan bireyler olmadan hiçbir toplum var olamaz ve toplumun etkisi dışında hiçbir birey yoktur (Şubrt, 2019: 25-26). İlham veren sorular, hipotezler ve tipolojiler; istikrarlı, hegemonik bir biçime ulaşan toplumsal bir sistemde oluşturulduklarında kalıcı değer kazanabilirler. İnsan failler ve eylem arasında çok güçlü yakınlaşma eğilimlerini harekete geçiren bir şey; insanların yaşama, hareket etme, düşünme ve karar vermelerini şekillendiren kurumsal bir yapıdır (Esping-Andersen, 2000: 60). İkilikler, ortaya çıkan davranışı teşvik eden düzenleme biçimlerinin geliştirilmesinde yararlı olabilir. Bu nedenle karmaşıklığın *işlemselleştirme* sorununa ikilikler uygulamanın kavramsal ve pratik avantajları keşfe-

dilebilir: İlk olarak, karmaşıklığı yönetmeye yönelik pratik girişimlerin örgütlenme biçimlerindeki değişikliklerle ilişkili olduğu; ikinci olarak, formu organize etmeye yönelik ikili yaklaşımların karar vermeye yardımcı olduğu; son olarak, ikiliklerin örgütlenmesine uygulanan sistem üreten kuralların ortaya çıkma koşullarını teşvik edebileceği öne sürülebilir. Dolayısıyla ikilikleri düzenlemek, karmaşıklık teorisinde savunulan *kaosun sınırı* koşullarını teşvik etmek için yönetim rehberliği sağlar (Smith & Graetz, 2006: 853). Dualitede yapı-fail diyalektiğinin yorumlanması ve sosyal tabakalaşmaya eşlik eden marjinalleşme stratejik yönü sürdürmenin hiyerarşisini korur.

3. Yapı

Hegemonik geçişin yukarıdan aşağıya versiyonlarına meydan okuyan bir yaklaşımla (Gellert, 2005: 66) Ritzer (2004), mikro-makro ayrımına öznel ve nesnel sosyal olgular arasındaki ayrımı da ekleyerek bütünleştirici bir yaklaşımla mikro-makro sorunu çözmeye çalışmıştır. Ritzer, her iki kavramsal çiftin de bir süreklilik üzerindeki uç noktalar olarak anlaşılması gerektiğine dikkat çekiyor. İki uç noktanın arasında bir tür orta düzey olarak adlandırılacak bir şey var. Mikro ↔ makro süreklilik, kavramların hiyerarşik bir düzenlemesi olarak ifade edilebilir: Bireysel düşünce ve eylem, etkileşim, gruplar, organizasyonlar, toplum ve dünya sistemi. Öznel ↔ nesnel sürekliliğin öznel ucunda normlar ve değerler vardır; ortada devlet, aile, iş ve din gibi öznel ve nesnel unsurları birleştiren karma türler; sürekliliğin nesnel ucunda ise aktörler, eylem, etkileşim, bürokratik yapılar, yasalar ve devlet aygıtı gibi maddi varlığı olan olgular yer alır (Şubrt, 2019: 26). Öznel ↔ nesnel süreklilikte Elias'ın kitabı *Bireyler Toplumu* (The Society of Individuals) yazarın Batı düşüncesinde birey ile toplum arasında genişleyen, kapatılması zor bir uçurum olarak nitelendirdiği soruna geri dönüyor. İki karşıt taraf var: Bir görüşün savunucuları *Her şey bireye bağlıdır* varsayımına dayanırken, diğerleri *Her şey topluma bağlıdır* varsayımını daha inandırıcı buluyor. İlki, neyin yapılması ve yapılmaması gerektiğine karar veren her zaman belirli bireylerin bulunduğunu ileri sürer. İkincisi, bireylerin yaptıklarının her zaman toplumsal olarak koşullandığını ileri sürer. Bu tür çelişkiler tüm düşüncelerimize nüfuz ediyor. Fail bireyler olarak ne olduğumuza dair, ayrıca toplumun ne olduğuna dair de bir fikrimiz var; fakat bu iki imaj pek de uyumlu değil. Ancak bireylerin toplumu oluşturduğuna ve her toplumun da bireylerden oluştuğuna şüphe yoktur. Birey ile toplum arasındaki *boşluğun* gerçekte var olmadığını varsaysak da düşüncemiz bu kutuplaşma nedeniyle sürekli olarak çatlaklara uğruyor. Elias'ın odaklandığı konulardan biri bunun nasıl aşılacağı ve uzun süredir buna neden olan teorik boşluğun nasıl kapatılacağıydı (Şubrt, 2017: 229). Giddens'in (1984) yapılaşma teorisi sosyal yapıların organizasyondaki rolüne odaklanır. Giddens özellikle yapıların doğası gereği etkinleştirici veya engelleyici olduğunu ve bireylerin kapasitesinin sosyal çevrelerine bağlı olduğunu savundu. Bazen yapı kısıtlayıcı olabilir bazen de özgülleştiricidir.

Dolayısıyla yapı ve fail aynı hizada olduğunda, bir kutbu diğerine tercih etme gücü azalır. Sonuç olarak, dualite teorisini kullanarak yapı ve fail hakkında düşünmek, birleşme baskısı olmaksızın ikisini birbirine yakınlaştırır. Jackson (1999) şunu yazdı:

Modern toplumların karmaşıklığıyla başa çıkmak ve indirgemeciliğin risklerini azaltmak için kavramsal öğelerin sayısının ikinin üzerine çıkarılması istenebilir. İkiliğin çekiciliği, onun çiftliğinden çok, kavramsal olarak farklı unsurların tam bir karşılıklı bağımlılığını tasavvur etme yeteneğidir (Smith & Graetz, 2006: 854).

Yapılaşma teorisine yönelik ontolojik itirazların bazen iddia edildiği kadar yıkıcı olmadığına inanılır. Teorinin gücü, hem ampirik çalışmayı hem de sonraki analizini destekleyen etkili araştırma tasarımı potansiyeline dayanmaktadır. Bryant ve Jary (2011) şunu iddia etmektedir: “... *Yapılaşma Teorisinde*, Stones (2005), Giddens’in başka konulara yönelmesinden bu yana yapılaşma teorisindeki en önemli gelişmeyi ortaya koymaktadır.” Giddens’in 1979’dan bu yana ortaya çıkan çalışmalarının özellikle ontoloji açısından eleştirilerini ve uzantılarını özümseyerek yapılaşma teorisini güçlendirir. Ve bizzat Giddens’in gözden kaçırdığı veya göz ardı ettiği epistemoloji ve metodoloji kaygılarına hitap eden bir çerçeve sağlar. Güçlü yapılaşma teorisini Giddens’in ilgilendiği nispeten soyut ontolojiden uzaklaştırıyor; bireysel aktörlerin bir konum-uygulama ilişkileri ağı içinde belirli aktörler ve yapılara ilişkin ampirik vaka çalışmalarını araştırır. Yapının ikiliği onun tanımlayıcı kavramı olmayı sürdürürken, Stones ikiliğin en iyi şekilde dış yapıları, iç yapıları, aktif failliği ve sonuçları içeren bir analiz yoluyla anlaşılabilirliğini öne sürmektedir (Coad vd., 2015: 154). Bu, Bourdieu’nün (1990), habitusun görünür-lüğünün, temsilcilerin kendi alanlarındaki uygulamalarıyla sağlanacağı fikriyle tutarlıdır. Habitusun ‘geçmiş ve mevcut koşullar tarafından yapılandırıldığı ve kendi yapısına uygun olarak uygulamalar, inançlar, algılar, duygular vb. ürettiği’ fikri; habitusun sabit olmaması, bireyin habitusunun sürekli inşası ve yeniden inşasına ve öznelleştirilmesine nasıl katkıda bulunduğu incelenmesinde önemlidir. Ayrıca sermaye, habitus, doxa ve alan arasındaki ilişki öyledir ki, araştırmacılara habitusun insan failinin belirli alanlardaki sembolik sermaye düzeyini belirlemesine nasıl yardımcı olduğunu incelemek için etkili araçlar sağlanır. Bu, insan failinin ilişkisel alanlarda başkalarıyla olan etkileşimleri ve ilişkileri yoluyla kurulur (Agbenyega & Klibthong, 2015: 156). Yapılaşmada aktörler, temsil edilen şekilde değer eğilimleri ve dış yapılara ilişkin yorumsamacı anlayışlarının bir kombinasyonuna dayalı olarak, stratejik alana ilişkin konjonktürel bilgi ve kendi iç yapılarından yararlanırlar. Giddens’in sosyal teori görüşü, zaman-coğrafya çalışmalarından giderek daha fazla etkilenmeye başladı; öyle ki Giddens’in (1984) yayınlanmasıyla, sosyal sistemlerin zaman-mekân oluşumuna ilişkin konuların yapılaşmanın tam kalbinde yer aldığını öne sürdü. Ona göre, tüm sosyal etkileşim *bireyle-*

rin faaliyetinin zaman-mekân bağlamlarında 'konumlandırılmasına' bağlıdır. Dolayısıyla tüm bireyler hem zaman-mekân hem de ilişkisel olarak konumlanmıştır (Coad vd., 2015):

sosyal sistemler yalnızca sosyal pratiklerin sürekliliği içinde ve bu süreklilik sayesinde var olurken [...] onların yapısal özellikleri en iyi şekilde 'konum-pratik' ilişkileri olarak karakterize edilir (158).

Sosyal sistemlerde suç kariyeri araştırmacıları, geçmişteki suç davranışının, olası sonun geleceğini nasıl öngördüğünü veya bununla nasıl ilişkili olduğunu anlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, özel ilgi alanına giren suçluların bir alt popülasyonu, tekrar tekrar yasayı çiğneyen yeniden suçlulardır. Tekrar suçluları inceleyen kriminologlar, uzmanlıklarının kapsamını ve derecesini, bir bireyin benzer türde suçları tekrar tekrar işlemesini tartışmaya devam ediyor. Tekrar suç işleyenlerin çoğu banka soyguncusu, bilgisayar korsanları, uyuşturucu satıcıları veya hırsızlar olarak uzmanlaşırsa, polislik ve rehabilitasyonda bu tür alt gruplara yönelik özel politikalar etkili olabilir ve suç davranışı daha öngörülebilir olabilir. Ancak yeniden suç işleyenler çok yönlülük sergiliyorsa, bu tür politikalar etkisiz olabilir. Suç davranışına ilişkin çeşitli teorik çerçeveler, yeniden suç işleyenlerin neden uzmanlaşabileceği veya çok yönlü kalabileceği konusunda farklı anlayışlar sunmaktadır. Örneğin, heterojenlik teorisi, suçun tekrarını öngören şeyin daha ziyade bireyin mizaç veya öz kontrol düzeyi gibi zamanla değişmeyen özelliklerinin olduğunu öne sürmektedir. Başka bir deyişle, insanların doğuştan gelen özellikleri veya tutumlarındaki farklılıklar, sonuçların ortaya çıkmasında belirleyici faktörlerdir. Heterojenlik, yeniden suçlu bulunanların yalnızca dış fırsatlar ve teşvikler tutarlı olduğunda uzmanlaşmayı ortaya koyacağını öne sürüyor. Öte yandan, durum bağımlılığı teorisi, yaşam olaylarının ve sosyal bağlamın, suç işlemeye ve yeniden suç işlemeye yönelik doğuştan gelen eğilimleri önemli ölçüde etkileyebileceğini belirtmektedir (Heiler vd., 2023: 1). Ne yazık ki analitik çok yönlülük bir suçlunun yetiştirilme tarzı, tepkileri, kurumsal yerleştirmelere daha sonra uyum sağlaması ve altta yatan psikopatolojinin bir fonksiyonu olarak suç faaliyetlerinin nasıl artıp azaldığı gibi karmaşık ayrıntıları ele almamaktadır (Drury vd., 2022: 2). Mead kurumları, başkalarının (genelleştirilmiş) beklentilerinin mümkün kıldığı *ortak tepkiler* olarak tanımlıyor (Hamilton Bradford, 2012):

Bireysel aktöre bağlı olmayan kurumsal gerçeklik, A'nın eylem yönelim ve eğilimlerini sembolik olarak yeniden yapılandırma yolunda bir toplumsal grubun üyesi olarak kimlik oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Bu yoldaki ilk adım, 'kümelenmiş', birbirleriyle koşullu olarak bağlantılı ve tamamlayıcı olarak ilişkili olan, belirli beklentilere yönelik anlayışlar ve eğilimlerle işaretlenmiştir. İkinci aşamada bu beklentiler genelleştirilir ve normatif geçerlilik kazanır (103).

4. Fail

Kişiliğin tarihsel gelişiminin temel yönlerinden birinin artan bireyselleşme olduğu görülmektedir. Bireycilik kavramı 18. yüzyılda İngiliz liberal düşüncesi ve siyaset felsefesi bağlamında önem kazandı. Bireyselleşme süreci fikri, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında sosyolojik düşüncenin klasikleri tarafından benimsendi. Spencer, bireyselleşmeyi ilerici toplumsal farklılaşmayla ilişkilendirdi; Marx, üretim ilişkilerindeki tarihsel farklılıklara vurgu yaptı; Weber, Protestanlığın tarihsel rolüne dikkat çekti; Tönnies, modern topluma yönelik eleştirisinde konuyu ele aldı; Simmel, para kullanımının getirdiği bireyselleşmenin etkisine dikkat çekti. Ancak bireyselleşme sorununun klasik formülasyonu Durkheim'ın ikili kavramında bulundu. *Toplumsal İş Bölümünde* Durkheim, toplumlar ne kadar basitse, içindeki bireylerin de o kadar benzer olduğunu gözlemliyor. Mekanik dayanışmanın olduğu arkaik toplumlarda kolektif bilincin hâkim olması karakteristikdir. Bireysel kişilik, bireylerin zihinsel, ahlaki ve sosyal homojenliğiyle ilişkilendirilerek kolektifin içinde emilir (Şubrt, 2017: 230).

Mead ve Dewey insan ilişkilerini şekillendirmede insan failerin aktif rolünü kabul etmektedirler. Daha spesifik olarak, *toplumsal zihin* (yansıtıcı düşünce ve eylemiyle) üzerindeki vurguları yaşam dünyasının etkileşim süreçleri tarafından sürdürülür. Ve bu etkileşim süreçleri insan failerin belirli arka plan varsayımları, ortak bir anlam dizisi ve aynı zamanda pratik bilgidir. Gündelik hayatın pratiklerine yansıyan bu etkileşim süreçleri, belirgin kurumsallaşmış faaliyetlerle desteklenir. Habermas yaşam dünyasının kültürel, sosyal ve kişilik bileşenine sahip olduğundan bahseder. Bourdieu'nün *sosyal sermaye* ve *kültürel sermaye* kavramları, insan failer ve organizasyonlar arasındaki ilişkilerde özellikle anlamlı görünmektedir. Sosyal teorisyenlerin, küreselleşen bir dünyada bireylerin veya insan failerin büyük ölçekli düzenlemeler bağlamında hayatlarını yönetmeye başladıkları kalıpları açıklamayı ihmal ettikleri açık görünüyor. İnsan failer ile ister devlet ister piyasa odaklı olsun (Ean Tan & Sjoberg, 2005: 146) davranışsal bağımlılıkların tarih, fenomenoloji ve olumsuz sonuçlar açısından pek çok benzerliği vardır. Fenomenolojik bir perspektiften bakıldığında, davranışsal bağımlılığı olan bireylerde sıklıkla kontrol bozukluğu ve işlevsel bozulma sergilenir. Davranışsal bağımlılığı olan birçok kişi, davranışı gerçekleştirmeden önce gerginlik veya uyarılma hissi yaşadığını, eylemi gerçekleştirirken ise zevk, tatmin veya rahatlama hissettiğini bildirir. Zamanla, düzensiz davranış, ödül arayan (dürtüsel) bir kalıptan giderek ego distonik ve kompulsif bir modele dönüşebilir. Davranışsal bağımlılığı olan birçok kişi resmî bir tedavi olmadan iyileşse de bu bağımlılıkların olumsuz sonuçları arasında düşük yaşam kalitesi, sosyal ve mesleki işlevsellikte ciddi bozulma, yasal ve mali zorluklar yer alır (Blum & Grant, 2017: 465).

Bu perspektiflere göre metalaştırılmış biçimiyle harekete geçirilen ve dünyanın birbirine bağlı aktörler tarafından oluşturulduğu ve eyleyenlerin

(Gellert, 2005: 67-68) iş bölümüne bağlı gelişiminde kolektif bilinç toplumsal gücünü kaybeder. Dolayısıyla zihinsel ve ahlaki benzerlikler ortadan kalkar (Şubrt, 2017: 230-231). İnsan failer, günlük yaşamlarının olağan seyrinde karşılaştıklarında, tipik olarak sadece birbirleriyle etkileşime girmeyi değil, aynı zamanda çeşitli stratejileri uygulamaya koyarak diğerleriyle söylemsel olarak etkileşime geçmeyi denerler. Bu araçlara ve onların sistematik kullanımına *dilin temel özellikleri* adı verilir. Bunlar arasında işaretler, semboller, kodlar, yapılar ve konuşma türleri yer alır. Bu özellikler, bir insan failin dilsel sosyalleşmesinde temel unsurlardır ve sonunda kişinin hafıza ve alışkanlık yapısının unsurları hâline gelir. Diğerleriyle etkileşime geçmek için dili kullanırken, insan failer kendi iletişim araçlarını yaratmazlar ancak Bourdieu'nün (1972) kavramlarından biri olan habitusu kullanacak olursak, kendi dillerinden yararlanırlar. Bunu şu şekilde anlatıyor (Perinbanayagam & Doyle McCarthy, 2012):

Düzenlenmiş doğaçlamaların kalıcı olarak tesis edilmiş üretken ilkesi olan habitus, bir yandan kendi üretken ilkelerinin üretiminin nesnel koşullarına içkin düzenlilikleri yeniden üretme eğiliminde olan pratikler üretirken, bir yandan da habitusu oluşturan bilişsel ve motive edici yapılar nesnel potansiyeller olarak kaydedilen taleplere uyum sağlar (193-194).

Ortak suç araştırmaları, kesişen suç kariyerlerinin yaygınlığına odaklanmaktadır, ancak hangi tür temasların sistematik olarak suç faaliyetlerini etkilediğini belirlememiştir. Suç deneyimlerinde önemli kişilerin varlığı yine de kriminolojideki ilk araştırmalarda tekrarlanan bir konudur. Örneğin, profesyonel hırsızlar üzerine yaptığı çalışmada Sutherland (1937), yerleşik suçluların, tanınma ve vesayet yoluyla potansiyel hırsızların kariyerlerini şekillendirdiğini ileri sürer (Morselli vd., 2006: 18). Küçüklerin cinayet işleme riskini artırabilecek saldırgan ve şiddet içeren davranış kalıplarının kazanılması ve geliştirilmesi, birçok etiyolojik faktörün (psikolojik, sosyal, biyolojik, çevresel vb.) ortak hareketine yanıt vermektedir (García-Baamonde vd., 2022: 2). Aynı zamanda failerin arzu edilen konumlara veya nesnelere yönelik çıkarlarının üretimini düzenleyen ve bunlara hükmeden içselleştirilmiş eğilimlerine (Malsch vd., 2011: 197) başka bir perspektif Goffman'ın (1967) şu sözlerinde bulunabilir: “Eğer bir birey kendine istediği saygıyı gösterebilseydi, toplumun, her biri kendi tapınağında ibadet eden yalnız kült adamlarının yaşadığı adalara bölünme eğilimi ortaya çıkabilirdi.” Eğer failer sırayla konuşmaz ve birbirlerinin konuşmasına izin vermezlerse, insan toplulukları toplumlar değil, yalnızca kendilerini dinleyen yalnız failerin meclisleri olacaktır. Bir kişinin diğerini dinlemesine izin vermek, aslında diğerine gereken saygıyı göstermek ve sonunda Goffman'ın tanımladığı yalnız kült erkek ve kadınlardan oluşan adaların sakini olmaktan kaçınmaktır. Ancak, etkileşimleri sürdürmede ve ilişkileri geliştirmede önemli olan sadece kişinin dönüş yapması değil, aynı zamanda alınan dönüşe ne kattığıdır. İnsan failerin eylemini açıklamaya yönelik her girişim, bu failerin konuşkan olduğu şeklin-

deki su götürmez gerçekle başlamalıdır. Yapabildikleri sıklıkta birbirleriyle konuşurlar ve *iç konuşma* olarak adlandırılan yöntemle kendi kendileriyle konuşurlar (Perinbanayagam & Doyle McCarthy, 2012: 192). Golsorkhi vd. (2009), Bourdieu'nün temel kavramlarının anlayış geliştirme gücünden gerçekten faydalanmak için ilişkisel olarak kullanılması gerektiğini belirtmektedir. Kendi sözleriyle (Malsch vd., 2011):

Tahakküm sistemlerinin failer tarafından bilinçli bir niyet olmaksızın hangi yollarla yeniden üretildiği Bourdieu için merkezi bir konudur ve muhtemelen kuramsal çerçevesinin geliştirilmesinin birincil nedenidir. Bu nedenle tahakküm çalışması yoluyla, aksi hâlde sıklıkla ayrı ayrı ele alınan Bourdieücü kavramlara dair panoramik bir vizyon edinilebilir (198).

Tartışma ve Sonuç

Sosyal bir aktör olarak failin kişiselleştirilmiş bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gereken yapısal bir boyuta sahip olduğu (McNamee & Frankel, 2017: 178); bu nedenle failin daha periferik toplumsal formların potansiyel kapasitesiyle (Gellert, 2005: 67) kısıtlılıkların üstesinden geldiği kabul ediliyor. Bu bakış açısının kavram ve ilkelerinde (Goodson, 2015: 128-129) gördüğümüz ister bir belge, ister bir araç, ister bir hikâye olsun; vurgu şöyleşmeye yapılıyorsa o zaman somut bilgiye daha fazla önem verilecektir. Ancak bilgiyi yönetmeye çalışanlar için önemli olan nokta, dualitenin iki tarafı arasında uygun bir denge kurma ihtiyacının farkına varılmasıdır (Kimble & Hildreth, 2005: 111). Mikro ve makro düzeyler arasındaki ilişki meselesi Coleman tarafından ele alınır. Sosyal teori ve araştırmanın büyük bir kısmının ve bunun özellikle Durkheim ve onun halefleri için geçerli olduğunu, tamamen makro-sosyal düzeyde fenomenler arasındaki ilişkilere veya ara bağlantılara atıfta bulunan soruların incelenmesine dayandığını belirtiyor. Bu yaklaşımı 'metodolojik bütüncülük' olarak adlandırıyor ve onu eylem teorisine dayanan 'metodolojik bireycilik' ile karşılaştırıyor. Coleman metodolojik bireyciliği, sosyal gerçekliğin mikro düzeyine odaklanan bir tür araştırma stratejisi olarak anlıyor ve (Şubrt, 2019: 26) her karşılaşmada bir insan fail yalnızca diğeri için anlaşılır ve makul olan değil; aynı zamanda durumsal olarak uygun bir şey söylemek zorundadır. Başka bir deyişle, failer birbirleri için karmaşık ve girift sözlü performansların yanı sıra sözsüz performanslar da üstlenirler (Perinbanayagam & Doyle McCarthy, 2012: 192-193). Archer (1995), Giddens'ın yapı ve fail arasındaki karşılıklı ilişkileri inceleme ihtiyacını fark edemediğini öne sürmektedir. Bir yanda yapısal koşullanma ve sosyal etkileşim arasındaki karşılıklı ilişkileri, diğeri yanda ortaya çıkan yapısal detaylandırma kalıpları incelenirse; yapı ve failik kategorilerini, bu amaçları gerçekleştirmek için birbirinden ayrı tutmanın hayati önem taşıdığını öne sürüyor. Englund vd. (2011) tarafından savunulan yapılaşma teorisinin ontolojik konumu insan aktörlere ilişkin düz bir bakış açısına sahip olup onları etkilere indirgemekte ve insan varoluşunun somutlaşmış, duygusal doğasını inkâr etmektedir. Ön-

ceden var olan katmanların yapı ve faillik gibi olmadığını, yalnızca *sonsuzca birbirine karışmış çevirilerden oluşan tek bir düzlemin* olduğunu savunur. Bu düz ontoloji sorunludur. Örneğin, Reed (1997) düz ontolojilere ve sıralamaya karşı çıkıyor ve eleştirel gerçekliğin daha iyi bir alternatifin ontolojik ve analitik temellerini sağladığını öne sürüyor. Mouzelis'e (1995) göre, mikro ve makro kavramlarını ortadan kaldırma girişimleri tamamen gereksizdir: Toplum hiyerarşik düzenlemelerden oluşur ve sosyal teori ile ampirik çalışmayı bütünleştirmeye yönelik herhangi bir girişimin bunu kabul etmesi gerekir. Bhaskar'a (1986) göre, sosyal yapılar sosyal etkileşimler tarafından varsayılmaktadır; varoluşsal olarak birbirine bağımlıdırlar ancak özünde farklıdırlar (Coad vd., 2015: 156).

Suç olgusunda davranışsal bağımlılık yapının çelişkili karakterine statü verilmesi gerektiğini önerme eğilimindedir. Belirli bir zihinsel durumdayken suç davranışını sınıflandırma, faillerin bilgi yeterliği ve eylem türlerinin dikkate alınması; kriminal düşünme stillerinde bir tipoloji oluşturur. Suç davranışının olası bir formunu analiz bir hipotez oluşturmaya ve ikiliklerin kabulüne dönüşür. Ampirik analizde nesnenin resmini tanımlayan kişisel bir özellik eylem ile altta yatan telafi edici rehberliğe öznel bir boyutu da eklemelidir. Faktör analizleri yapının doğrusal modellerine suçun icrası konusunda öngörülemeyen bir formülasyon sağlar. Dışsallaştırma faktörünün karakterize edilmiş imgesi yapının işlevselci dogmasını şüphenin ötesinde kanıtlamalıdır.

Kaynakça

- Agbenyega, J. S., & Klibthong, S. (2015). Re-imagining Inclusive Research and Practice: A Focus on Bourdieu's Concepts of Habitus, Capital, Doxa and Field. *Foundations of Inclusive Education Research (International Perspectives on Inclusive Education, Vol. 6)*, Emerald Group Publishing Limited, Leeds, pp. 149-167.
- Alecu, A., Helland, H., Hjellbrekke, J., & Jarness, V. (2022). Who you know: The classed structure of social capital. *Br J Sociol*, 73(3), 505-535.
- Blum, A. W., & Grant, J. E. (2017). Behavioral Addictions and Criminal Responsibility. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 45(4), 464-471.
- Coad, A., Jack, L. & Kholeif, A. O. R. (2015). Structuration theory: reflections on its further potential for management accounting research. *Qualitative Research in Accounting & Management*, 12(2), 153-171.
- Cornfield, D. B. (2016). Randy Hodson, Agent of a New Sociology of Work: Remembrance, Reflection, and Celebration. *A Gedenkschrift to Randy Hodson: Working with Dignity (Research in the Sociology of Work, Vol. 28)*, Emerald Group Publishing Limited, Leeds, pp. xvii-xxv.
- Drury, A. J., Elbert, M. J., & DeLisi, M. (2022). Profiles in Criminal Psychopathology: A Multiple Case Report Study of the *p* Factor. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 19(12), 1-15.
- Ean Tan, J., & Sjoberg, G. (2005). Development and the lifeworld: individuals, interstitial social relationships, and large-scale organizations. *International Journal of Sociology and Social Policy*, Vol. 25 No. 1/2, pp. 145-170.
- Esping-Andersen, G. (2000). Two societies, one sociology, and no theory. *The British Journal of Sociology*, 51(1), 59-77.
- García-Baamonde, M. E., Blázquez-Alonso, M., Moreno-Manso, J. M., Guerrero-Barona, E., & Guerrero-Molina, M. (2022). Youth Serial Killers: Psychological and Criminological Profiles. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 19(9), 1-13.
- Gellert, P. K. (2005). For a Sociology of 'Socionature': Ontology and the Commodity-Based Approach. Ciccantell, P. S., Smith, D. A., & Seidman, G. (Ed.). *Nature, Raw Materials, and Political Economy (Research in Rural Sociology and Development, Vol. 10)*, Emerald Group Publishing Limited, Leeds, pp. 65-91.
- Goodson, P. (2015). Researching Genes, Behavior, and Society to Improve Population Health: A Primer in Complex Adaptive Systems as an Integrative Approach. *Genetics, Health and Society (Advances in Medical Sociology, Vol. 16)*, Emerald Group Publishing Limited, Leeds, pp. 127-156.
- Hamilton Bradford, J. (2012). Communication, Language, and the Emergence of Social Orders. Dahms, H. F. & Hazelrigg, L. (Ed.). *Theorizing Modern Society as a Dynamic Process (Current Perspectives in Social Theory, Vol. 30)*, Emerald Group Publishing Limited, Leeds, pp. 99-149.
- Heiler, G., Pham, T., Korbel, J., Wachs, J., & Thurner, S. (2023). A large-scale empirical

- investigation of specialization in criminal career. *Scientific Reports*, 13(1), 1-14.
- Jutel, A. (2011). Sociology of Diagnosis: A Preliminary Review. McGann, P. & Hutson, D. J. (Ed.). *Sociology of Diagnosis (Advances in Medical Sociology, Vol. 12)*, Emerald Group Publishing Limited, Leeds, pp. 3-32.
- Kimble, C., & Hildreth, P. (2005). Dualities, distributed communities of practice and knowledge management. *Journal of Knowledge Management*, 9(4), 102-113.
- Malsch, B., Gendron, Y., & Grazzini, F. (2011). Investigating interdisciplinary translations: The influence of Pierre Bourdieu on accounting literature. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 24(2), 194-228.
- Megreya, A. M. (2015). Emotional intelligence and criminal behavior. *J Forensic Sci*, 60(1), 84-88.
- McNamee, S., & Frankel, S. (2017). Subverting the Research Encounter: Context, Structure, and Agency in the Creative Analysis of Research Data. *Researching Children and Youth: Methodological Issues, Strategies, and Innovations (Sociological Studies of Children and Youth, Vol. 22)*, Emerald Publishing Limited, Leeds, pp. 175-197.
- Morselli, C., Tremblay, P., & McCarthy, B. (2006). Mentors and Criminal Achievement. *Criminology*, 44(1), 17-43.
- Perinbanayagam, R. S., & Doyle McCarthy, E. (2012). Interactions and the Drama of Engagement. Denzin, N. K. (Ed.). *Studies in Symbolic Interaction (Studies in Symbolic Interaction, Vol. 39)*, Emerald Group Publishing Limited, Leeds, pp. 191-224.
- Smith, A. C. T., & Graetz, F. (2006). Complexity theory and organizing form dualities. *Management Decision*, 44(7), 851-870.
- Steinmetz, G. (2009). Neo-Bourdieuian theory and the question of scientific autonomy: German sociologists and empire, 1890s–1940s. Davis, D. E. & Go, J. (Ed.). *Political Power and Social Theory (Political Power and Social Theory, Vol. 20)*, Emerald Group Publishing Limited, Leeds, pp. 71-131.
- Šubrt, J. (2017). The Human Individual and History. *The Perspective of Historical Sociology*, Emerald Publishing Limited, Leeds, pp. 229-263.
- Šubrt, J. (2019). The Two Lines of Theoretical Thinking in Sociology. *Individualism, Holism and the Central Dilemma of Sociological Theory*, Emerald Publishing Limited, Leeds, pp. 19-113.

Bölüm 5

COVID-19 DÖNEMİNDE ZİHİNSEL ENGELLİ AİLELERİ: MALATYA ÖRNEĞİ¹

Esra BAYRAM²

Muhammet FIRAT³

1 Bu çalışmada “Covid-19 Döneminde Zihinsel Engelli Aileleri Üzerine Bir Araştırma: Malatya Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Orcid Id:, 0009-0005-57942183 esraeliaçık15@ gmail.com

3 Doç. Dr, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
Orcid Id: 0000-0002-2447-1427, muhammetfirat@firat.edu.tr

1. Giriş

2020 senesinin Mart ayında Dünya Sağlık Örgütü'nün yaptığı açıklamaya göre Covid-19 denilen ve koronavirüsten kaynaklanan bir hastalık bütün dünyaya yayılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün 11 Mart 2020 tarihinde yaptığı açıklamalarda yaşanan bu süreci ortak bir ad altında pandemi olarak duyurmuştur. Salgın süreci tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde ve Malatya ilinde de birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Toplumların günlük rutinlerini ve alışkanlıklarını ciddi anlamda değiştiren bu süreç zihinsel engelli bireye sahip aileleride çok derinden etkilemiştir. Covid-19 pandemisi süresi boyunca hane içerinden çıkamayan sürekli evde kalmak zorunda olan özel gereksinimli bireye sahip anne ve babaların sosyal ve ekonomik değişimlerine aynı zamanda da zihinsel engelli bireyin eğitim ve sağlık imkânlarına erişmedeki süreçlerin işleyişine odaklanılmıştır. Bireyin doğuştan ve ya daha sonra geçirdiği bir travma sonucunda hareketlerini engelleyen sağlıklı bir birey gibi günlük aktivitelerini yerine getiremeyen durum engellilik adıyla hayatımıza yerleşen bir olgu olmuştur. Bireyin yaşının gerekliliklerini yerine getirememesi davranışsal ve bilişsel olarak sınırlılıklarının olması DSÖ'ne göre engellilik olarak tanımlanmaktadır.

Covid-19 pandemisi ve öncesinde de zihinsel engelli bireye bakım sağlayan ebeveynin birden fazla alanda sınırlandırıldıkları bilinmektedir. Sağlıklı bir bireye sahip ailelere kıyasla daha durağan bir hayat yaşamaktadırlar. Mental retardasyonlu bireyin de hareketsiz bir yaşam tarzı alışılan bir durumdur. Oluşturulan ya da oluşmasına mecbur kalınan bu yaşam tarzı özel gereksinimli bireylerde kilo artışına ve hareket kısıtlılığına yol açabilmektedir.

Araştırmanın temel amacı Covid-19 pandemisi sürecinde ailelerin ve zihinsel engelli bireylerin bu süreç içerisinde yaşadığı sorunları açığa çıkartmaktır ve bulgular eşliğinde zihinsel engelli bireye sahip anne ve babalara çözüm üretebilecek önerilerin oluşturulmasıdır. Özel gereksinimli çocuğa sahip olmanın aileler üzerindeki etkilerinin incelendiği birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada Covid-19 sürecinde zihinsel engelli bireye sahip ailelerin çoğunlukla ruh hali değişimleri, sosyo-ekonomik durumları, eğitim ve materyallere ulaşmalarındaki sorunlar, sağlık erişimleri ve yaşam kaliteleri incelenmiştir.

Bu çalışma Covid-19 salgını döneminde zihinsel engelli ailelere odaklanmaktadır. Nitel araştırma yöntemiyle tasarlanan bu çalışmada Malatya ilinde yaşayan 20 zihinsel engelli ailesi ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Covid-19 pandemisi sürecinde yapılan bu çalışmada Malatya ilinde yaşayan zihinsel engelli ve zihinsel engelli bireye sahip ailelerin süreç içerisinde yaşadıkları çeşitli problemler ele alınmıştır. Çalışmada Covid-19 döneminde engelli bireyler ve ailelerinin yaşadıkları sosyal problemler, eğitime ilişkin algılar, sağlık alanında karşılattıkları sıkıntılar, sosyo-ekonomik durum

değerlendirmesi, fiziksel ve psikolojik süreçler gibi temalara yer verilmiştir. Zihinsel engelli bireyler ve ailelerinin Covid-19 sürecinde eğitim ve sağlık alanlarında geri planda kaldıkları, alınan tedbirlerin aileler ve zihinsel engelli bireyler için zorlu süreçlere yol açtığı tespit edilmiştir. Covid-19 pandemisi sürecinde herkesi derinden sarsan ekonomik sorunların zihinsel engelli bireye sahip aileleri daha fazla etkilediği ve pandeminin zorluğu ile özel bir çocuğa sahip olan ailelerin psikolojik ve sosyal olarak problemlerle karşılattıkları söylenebilir.

2. Engellilik

Bir toplumsal kesimin (engelli, yaşlı, hasta ve genel olarak dezavantajlı grupların) beden, zihin, duygu ve/veya ruhtaki çeşitli problemler, işlevsel kısıtlılıklar (yetersizlikler) nedeniyle yeterince uyum sağlayamaması ve sosyal yaşamı bulamamasıdır. Günlük ihtiyaçlarını karşılar. Birçok faktöre bağlı olarak (yaş, cinsiyet ve kültürel) bireyler kendilerinden beklenen sorumlulukları yerine getirememektedir (Seyyar ve Genç, 2010: 200).

Sosyolojik olarak engellilik kavramına bakacak olursak bu bireyler doğal faaliyetleri yerine getiremediği için ve sağlıklı bireylere ayak uydurmada zorladıkları için toplumda etiketlemelere ve dışlanmalara maruz kalmaktadırlar. Bu durum engelli bireyi ve ailelerini yalnızlaştırarak toplumlardan soyutlamıştır. Soyutlanan birey ve aileler gelişmelerden haberdar olmakta geç kalabilir hatta çoğu zaman haklarından ve imkânlardan haberleri bile olmayabilir. Yani engellilik aşılabilecek bir durum iken toplumlar bunu daha da karmaşık bir duruma sürüklemişlerdir (Morris, 2001; Akt. Burcu, 2007: 336). Bu bağlamda engellilik sadece engelli bireyi değil, aynı zamanda onların ailelerini de etkileyen bir durumdur.

Engelli bireye sahip ailelerde özel aileler olarak nitelendirilmektedir. İnsanlar hayatları boyunca başlarından çok farklı olaylar geçebilmektedir. Bunlardan biriside engelli bir çocuğa sahip olmaktır. Engelli çocuğa sahip bireyler yaşam boyunca çocuklarına bağımlı, çocukları da aile fertlerine bağımlı bir hayat sürmektedirler (Cavkaytar, 2010: 73). Engelli bireylerin azımsanamayacak kadar büyük bir bölümünü zihinsel engelliler oluşturmaktadır. Zihinsel engellilik anne karnından itibaren oluşabileceği gibi doğum esnasında da meydana gelebilecek komplikasyonlar sonucunda oluşabilmektedir. Zihinsel yetersizlik; zihinsel işlevler ile kavramsal, sosyal ve pratik beceriler diye ifade edilen uyumsal davranışın, her birinde anlamlı sınırlamalar olarak karakterize olan bir yetersizlik türüdür (Aksakal, 2016; AAIDD 2010; Meral 2011: 10).

3. Zihinsel Engellilik ve Covid-19 Döneminde Zihinsel Engelliler

İlk olarak 2020 yılında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Covid-19 virüsü, tüm dünyaya yayılarak bir pandemi haline geldi ve milyonlarca insanın hayatını olumsuz etkiledi. Virüsün yayılmasını önlemek için kişilerin

kişisel hijyen uygulamaları, sosyal mesafeye uymaları ve maske gibi koruyucu ekipman kullanmaları istendi (TC Sağlık Bakanlığı Bilgilendirme Platformu Covid-19, 2021). Covid-19 virüsü, sosyal hayatın birçok alanını olumsuz etkiledi. En çok etkilenen alanlardan biri eğitim oldu.

İlk Covid-19 vakalarının tespit edilmesinin ardından her kademedeki eğitim kurumlarında yüz yüze derslere ara verilmiş ve eğitim faaliyetlerine çevrimiçi platformlar üzerinden devam edilmiştir. Türkiye’de Milli Eğitim Bakanlığına (MEB) bağlı okullara yönelik eğitim faaliyetleri Eğitim Bilgi Ağı (EBA) üzerinden devam etmiş ve derse altı milyondan fazla öğrenci katılmıştır (TC Milli Eğitim Bakanlığı, 2021).

Covid-19 virüsü tüm grupları eşit şekilde etkilemiyor. Örneğin genel nüfusa kıyasla virüsten en çok etkilenen gruplar 60 yaş üstü kişiler, ciddi kronik hastalıkları olanlar, kalp hastalıkları, yüksek tansiyon, şeker hastalığı, kronik solunum yolu hastalıkları, kanser ve inşaat işçileri (T.C. Sağlık Bakanlığı Covid-19 bilgi platformu, 2021). Bu gruplara ek olarak, Dünya Sağlık Örgütü (WHO), özel ihtiyaçları olan kişilerin Covid-19 virüsünden etkilenme riskinin yüksek olduğunu ve zihinsel engelli kişilerin Covid-19 virüsünden etkilenme riskinin daha yüksek olduğunu belirlemiştir.

Mevcut araştırmalar, Covid-19 pandemisinin sadece sağlık durumunu değil, zihinsel engellilerin eğitim ve sosyal ihtiyaçlarını da olumsuz etkilediğini gösteriyor. Örneğin, Hollanda’da yakın zamanda yapılan bir araştırma, zihinsel engelli kişilerin pandemi döneminde yakın sosyal ve aile ilişkilerinde ciddi kayıplar yaşadığını ortaya koydu (Embregts vd. 2020). ABD’den ve dünyanın çeşitli ülkelerinden toplam 818 katılımcıyla yapılan bir ankette, zihinsel engelli kişilere bakan ABD dışındaki aile üyeleri için ABD için %0 ve ABD dışındaki aile üyeleri için, çocuklarının gerekli tüm terapi ve eğitim hizmetlerini göreceğini söyledi (Aksakal, 2016; Jeste vd., 2020).

Hollanda’da yapılan bir başka araştırma, pandemi döneminde bağımsız olarak yaşayan zihinsel engelli kişilerin çevrimiçi destek programlarını kullanmalarının pandemi öncesine göre aniden arttığını ortaya koydu (Aksakal, 2016; Zaagsma, Volkens, Swart, Schippers ve VanHove, 2020).

Bu kişilerin pandemi döneminde günlük yaşam aktivitelerini sürdürmekte zorlandıkları ve çevrimiçi destek platformlarını kullanarak destek talep ettikleri tespit edildi. Ayrıca mevcut çalışmalar arasında pandemi döneminde zihinsel engelli kişilerde zamanla saldırgan davranışların arttığını gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (Dursun ve ark., 2020; Schuengel, Tummers, Embregts ve Leusink, 2020).

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemidir. Nitel araştırma kişilerin yaşamış oldukları deneyimler ile verileri yorumlamayı ve bilgileri

oluşturma sürecidir (Merriam ve Tisdell, 2016). Çalışmada nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik araştırma kullanılmıştır. Fenomolojik araştırma verilerin toplanması, analiz edilmesi ve yorumlanması süreçlerinden oluşur (Patton, 2002). Derinlemesine mülakat tekniği ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini seçerken uygun örnekleme kullanılmıştır. Uygun örnekleme araştırmacının kolay ulaşabildiği ve ekonomik olarak daha avantajlı olan örnekleme türüdür (Büyüköztürk vd., 2014).

Araştırmanın çalışma grubunu Malatya ilinde yaşayan ve engelli bireylerin velileri olan 18 (kadın) ve 2 (erkek) katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcılar ev hanımı (ondört), işçi (üç) ve öğretmen (üç) gibi işlerde çalışmaktadırlar. Görüşmeler 2022 yılında yapılmış ve katılımcıların yaş katılımcıların yaş ortalaması 42'dir. Yaşları 30-55 yaş arasındadır. Katılımcıların arasından beş katılımcı farklı bölümlerden üniversite mezunu olurken beş tanesi lise on taneside ortaokul mezunudur.

Konuyla alakalı kaynak taramaları yapılmıştır. Hazırlıklar yapıldıktan sonra ise görüşme formu hazırlanarak uygulanmaya hazır hale getirilmiştir. Görüşme soruları hazırlanırken daha önce yapılan çalışmalardan faydalanılmıştır. Görüşmeler araştırmacı tarafından pandemi tedbirlerine uyularak yapılmıştır. Yapılan araştırmalar yaklaşık 15 ile 20 dakika sürmüştür.

Yapılan çalışmayı daha derinlemesine ve gerçekliği anlamlandırmaya çalışmak için engelli bireylerin ve ailelerinin hayatına bakmayı ancak nitel araştırma yöntemi, teknik olarak derinlemesine mülakat tekniği ve yarı yapılandırılmış görüşme notlarının toplamıyla ortaya geçerliliği olabilecek bu çalışmada görüşme notlarının yanında sahadaki gözlemlerden de yararlanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde sorular açık uçludur. Önemli olan derinlemesine bilgi almaya çalışmaktır.

5. Araştırmanın Bulguları ve Değerlendirilmesi

5.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Ailelerin yaşları 30 ile 55 arasındadır. Görüşme yapılan aile bireylerinin cinsiyetleri 2 (erkek) 18 (kadından) oluşmaktadır. Araştırma soruları genellikle annelere yöneltilmiştir. Annelerin engelli çocukla daha çok vakit geçirmesi babaların dışarıda çalışarak ekonomiye katkı sağlamaya çalışması araştırmacıların daha çok annelerden oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Mesleklerine baktığımız zaman ise 3 işçi, 14 ev hanımı ve 3 öğretmenden oluşmaktadır. Katılımcıların arasından 5 katılımcı farklı bölümlerden üniversite mezunu olurken 5 tanesi lise ve 10 tanesi ortaokul mezunudur. Çocukların engel durumlarına bakıldığında ise down sendromu, serebral palsi, otizm, mental retardasyon, öğrenme güçlüğü engeli olan çocukların aileleriyle görüşme yapılmıştır. Katılımcıların büyük bir kısmını kadınlar oluştur-

maktadır. Annenin zihinsel engelli çocuğunu daha iyi tanınması ve anlaması kadınların araştırmada daha fazla yer almasında etkili olmuştur.

Araştırmamızda katılımcıları incelediğimizde genelinin yaş ortalamalarının yüksek olduğu, eğitim seviyelerinin düşük olduğu ve ekonomik düzeylerinin asgariinin altında olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmada derinlemesine mülakat tekniği ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini seçerken uygun örnekleme kullanılmıştır. Uygun örnekleme araştırmacının kolay ulaşabildiği ve ekonomik olarak daha avantajlı olan örnekleme türüdür. Araştırmanın çalışma grubu Malatya ilinde yaşayan ve zihinsel engelli bireylere sahip olan ailelerden oluşmaktadır.

5.2.Zihinsel Engelli Bireye Sahip Ailelerin Covid-19 Sürecinde Karşılaştığı Sosyal Problemler İle İlgili Bulgular

“Evde sınırlı alanda tüm aile fertlerine kök söktürdü.”

Pandeminin ortaya çıkardığı sorunlar zihinsel engelli bireye sahip ailelerde daha fazla yaşanmıştır. Özel gereksinimli bir çocuğa sahip her aile normal bir zamanda bile sosyal açıdan bir sınırlılık içerisine girer. Bu durum hem aile içerisinde hem de ortak sosyal çevrede yaşantılar bakımından kısıtlılıklar yaşanmasına yol açabilir.

Katılımcılara sorulan *“Bu dönemde sosyal aktiviteleriniz(aile, akraba ve komşu ilişkileriniz) nasıl gerçekleşti?”* ve *“Bu süreçle başa çıkabilmek için ne tür stratejiler geliştirdiniz?”* soruları için aileler değerlendirmelerini şu şekilde dile getirmişlerdir:

K8: *“Pandemi döneminin öncesinde de zor olan çocuğum pandemi döneminde evde sınırlı alanda tüm aile fertlerine kök söktürdü. Sadece kendi istediği şekilde davranan bir yapıya sahip, empati kurmayı başaramayan bir yapısı var. Her şeye itiraz eden söz dinlemeyen ve anlattığımız şeyleri duymayan bir çocuk bundan dolayı pandemi sürecinde iyice kısıtlamaların olduğu süreçte normal çocuğu olan insanlar bir sıkıntı yaşadysa biz on katını yaşadık.”* (Anne, 40);

K13: *“İnsan yerinden kımlıdayamıyordu ki hanım diyordu aman kimseyi davet etmeyeyin, diyordu eve hastalık getirmeyeyin gittikçe evde durduk. Alışıkta değiliz evde olmaya insanlardada araya mesafe girdi çay ocakları kapandı insanlarla görüşmeye görüşmeye. soğukluk girdi araya sonra Allah korusun başımıza bir şey gelse arayacak eş dost akraba bulamayacak diye korkuyoduk.”*(Baba ,49)

K15: *“ Pandemiden önce çocuğumuzu gezdirirdik sıkılmasını engellemek için ancak pandemi döneminde kronik rahatsızlıkları(kalp, guatr) olduğu için tamamen evde kaldı. Bu süreçte internet ve TV gibi mecralarda oya-*

lanmak için vakit harcadığı için teknoloji bağımlılığı gelişti. Önceden dışarı çıkmadan duramazken şu an dışarı çıkmak istemiyor. Pandemi senesinde deprem olduğu için üst üste geldi çocuğumda dışarıdan gelebilecek durumlara karşı kaygı problemi oluştu”(Baba,52)

Ailelerin büyük çoğunluğu Covid-19 sürecinde sosyal sorunlar yaşadıklarını açıkça belirtmiştir. Ailelerin Covid-19 sürecinde engelli bireyden dolayı hastalanır ve virüse yakalanır endişesinden dolayı eş-dost, akraba, arkadaş, komşu vb. sosyal ilişkilere girmekten çekindiklerini belirtmişlerdir. Evlere misafir kabul etmede, arkadaşları ile ilişkilerinde engelli bireyden ve salgın yaşanmasından dolayı daha da tedbirli olduğunu belirtmişlerdir. Bu bulgular ailelerin zihinsel engelli bireyi korumaya çalıştığının ve olası bir bulaşma riskinden esirgediğinin belirtisi olabilir.

K14:”Pandemi döneminde tam kısıtlamalar olmadığı sürece ailemle görüştüm ama komşularımın arama mesafe koydum. Her sabah kalktığımda engelli çocuğumu bugün nasıl ve neyle oyaladım endişesi içerisindeydim bundan dolayı aklıma gelen her türlü oyun aletlerini boyama kitaplarını temin ediyordum. Bitkileri çok sevdiği için evimin bir köşesini hobi bahçesine çevirdim.” (Anne,39)

K2:”Bizim gibi özel gereksinimli çocukları olan ailelerin komşuluk ve akraba ilişkileri zaten pamuk ipliğine bağlıdır. Çünkü çocuğumdan ötürü çokta istenilen kişiler değiliz yani seyrek olan ilişkimiz kopma noktasına geldi pandemi ile birlikte. Bizde zamanımızın çoğunu evde gerek internet kanalları gerek ise kitap okuma çalışmalarını ile geçirmeye çalıştık.” (Anne, 50)

K6: “Salgından önce okul vardı. Rehabilitasyon merkezi vardı. Çocuğum her ne kadar evde bizimlede olsa şimdi durum bir hayli zorlaştı. Tabiki evladım benim her şeyim. Yine değerlimiz ama okuldayken rehabilitasyon merkezindeyken ev işlerimi rahatça yapıp birazda olsun kendime zaman ayırabiliyordum. Şimdi hem kocam evde hem diğer çocuklar sabahın köründe de kalksan kimseye ne yetebiliyorum ne de yetişebiliyorum. Sürekli evde aynı şeyler aynı kavgalar aynı sorunlar. Bir an önce okullar işler açılсын istiyorum. Daha fazla dayanamıyorum”(Anne,51)

Salgın döneminde annelerin çocuklara bakma yükü daha da artmıştır. Annenin kendine zaman ayıramaması çevresinden daha da kopması ve destek alamaması aile içerisinde krizlere ve duygusal kapanmalara sebep olmuştur. Sürekli konfor alanının içerisinde kalınması zihinsel engelli bireyin yanı sıra diğer aile fertlerinin de ihtiyaçlarına annenin tek elden koşturması anneleri bir hayli yormuş ve psikolojik bunalıma ve kronik yalnızlığa neden olmuştur.

Salgın öncesi dönemde eşin işte olması, çocukların okulda olması annelere biraz daha özel alan bıraksada bu dönemde bu durum neredeyse annelerin

hayali haline gelmiştir. Anneler öncelikle çocuklarının sağlığını sonrasında da normal rutinlerine kavuşmayı dilemektedirler. Pandemi öncesinde zihinsel engelli bireyler sosyalleşme ve ait olma konusunda zorluk çekerken pandemi döneminde bu durum daha da artmıştır. Zihinsel engelli bireylerin daha çok sosyalleşip ait olmaları gerekmektedir. Bu sosyalleşme ve ait olma hissi onlara hem güven verir hem de kişisel gelişimleri konusunda onlara yardımcı olur. Ancak salgın döneminde sadece aile fertleri ile aynı ortamda kalması ve onlarla vakit geçirmesi zihinsel engelli bireyi topluma karşı ve çevresine karşı biraz daha geri planda durmaya itmiştir. Bu durum bireyin gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir.

Covid-19 sürecinde evde olmanın yanı sıra hayatlarındaki rutinler de değişiyor. Katılımcılar zihinsel engellilerin yaşamlarının ancak evde sürdürebileceğini belirtmişlerdir. Çünkü yaşadıkları geçmiş hastalık ve kalıtsal hastalıklardan dolayı yeni ve bilinmeyen bir virüs ile nasıl başa çıkabileceklerini bilmemek aileleri daha da tedirgin etmiştir. Bireylerin bu süreçte daha etkin olması gerektiğini ve Covid-19 sürecinde etkili olan bireylerin bilimsel niteliklerinin değişmediğini ancak kendi kontrolünü uygulamayan bireylerin bilim insanı olarak ilerleyemeyeceğini kaydetti.

Zihinsel engellilerin sosyal aktivitelerinin de değiştiği bilinmektedir. Covid-19 pandemisi sürecinde zamanının çoğunu evde geçirenlerin yaşatlarına göre aile üyeleriyle daha fazla zaman geçirmesi, çeşitliliğin ve sıklığın düşük olması Covid-19 döneminin etkileri olduğuna işaret ediyor.

5.3. Zihinsel Engelli Bireye Sahip Ailelerin Covid-19 Sürecinde Eğitim İle İlgili Algıları

“Pandemi başlar başlamaz eğitimde çocuğumu 2 sene geriye çekti”

Covid-19 sürecinin sosyal hayatı etkilediği kadar eğitim alanında da özel gereksinimli bireyleri etkilediğini söyleyebiliriz. Bu süreçte eğitim sürekli olarak değişen kararlarla birlikte tam bir düzene sahip olamamıştır. Okula ve özel eğitim kurumuna gidemeyen özel gereksinimli birey eğitimden uzaklaşmak durumunda kalmıştır.

Normal hayatta bile eğitim olanaklarına zor erişen ve diğer bireylere oranla dezavantajlı olan engelli bireyler pandemi sürecinde eğitime erişimleri durma noktasına gelmiştir. Çünkü eğitim ile ilgili alınan ani kararlar ve sürekli olarak değişen dinamikler karşısında hem aileler adapte olamamıştır hem de özel gereksinimli bireyler ayak uyduramamıştır. “Pandemi döneminde eğitim olanaklarına nasıl eriştiniz?” sorusuyla aile üyelerinin uzaktan eğitime ilişkin görüşlerini şu sözler üzerinde inceleyebiliriz.

K3: *“ Pandemi sürecinde online eğitim aldık ancak sağlıklı çocuklar bile bu sisteme ayak uydurmakta zorlanırken benim çocuğum daha çok zorluk yaşadı. Okula gidemedik ve rehabilitasyon merkezleri uzun süre kapalıydı.*

Evde eğitimini sürdürmek çok zor olsada çaba gösterdik” (Anne,37)

K13: “ Bizi ailemiz okutmadı, çocuğum her ne kadar engelli de olsa ben istiyorum ki en güzel eğitimi alsın okusun öğrensın. Ama ne elde imkan var ki özel hoca tutak, para olsada hangi hoca gelir bizim eve evde çocuk bize bakıyordu biz ona hanımda anca okuma yazma biliyor ama ablası abisi ilgilieniyordu yine de eğitim alamadı çocuk” ;(Baba,49)

K5:“ Özel bireye sahip aileler bir senede tamamlanılabilir olan eğitime senelerce çaba göstererek uzun bir yol katetiyoruz. Ancak pandemi süresince ciddi gerilemeler yaşadık. Evde kesintisiz olarak ilgilendiğim halde çocuğum öğrendiği şeyleri unutmaya başladı. Online eğitimlerden çok fazla verim alamadık” (Anne, 49)

K6 ”Evde kendim ilgilendim. Okuma ve boyama yaptık.”(Anne, 51)

K4”Eba üzerinden canlı derslere dahil olması için çaba sarfettik. Odaklanmada güçlük yaşasakta ödül yöntemi ile pekiştirdik.” (Anne, 36);

Pandemi sürecinde EBA TV uygulamalarının verimsiz olduğu ancak canlı derslerle verim alınabileceği tespit edildi. EBA TV’nin canlı derslerden daha erişilebilir olduğu düşünüldüğünde, daha verimli olması beklenir, ancak bireyselleşme eksikliği, karşılıklı etkileşim ve bu tür geri bildirim eksikliği gibi nedenlerle aile üyelerinin EBA TV’yi yetersiz bulduklarına inanılmaktadır. Canlı derslerde insanları tanıyan öğretmen ve sınıf arkadaşlarının olması onlara yabancı bir ortamda olmadıklarını hissettirmekte ve bu durumda kişilerin derse olan motivasyonlarını ve ilgilerini desteklemektedir (Bozkurt, 2020).

K19: “Bizler eğitimde ilerleme kaydedebilmek için normal bireylere oranla daha çok çabalıyoruz. Çünkü öğrenme güçlüğü yaşıyoruz pandemi başlar başlamaz eğitimde çocuğumu 2 sene geriye çekti. Okula ve rehabilitasyona gidemiyoruz. Dolayısıyla evde materyal ve kaynak eksikliğinden, gerekse ebebeyn olarak eğitim eksikliğimizden çocuğumuza istesekte faydalı olamıyoruz.(Anne, 45)

K16: “ Valla çok faydalanamadık. Öğretmeni bize link mi ne gönderip duruyordu, uğraşıyoduk uğraşıyoduk açamıyoduk. Telefon da eski diye. Zaten evde internette yoktu bizde çok üstüne düşmedik dinlemez izlemez diye. Yeni bir telefon alsak ancak internette bağlantalım eve,internet bağlantıysak ancak bilgisayar telefon alalım. En iyisi çocuk zaten anlamaya anlamaz bizde hiçbir şey yapmadık öyle gelen mesajlara bakıp siliyorduk (Anne,52).

K20: “ Aslında faydalandıkta diyemeyiz, faydalanmadıkta diyemeyiz. Uzaktan olan eğitimlerde her ne kadar imkanımız olsada çocuğu dersin başına oturtamıyorduk. On dakika oturup bakıyordu, on birinci dakika gözleri havada akli başka yerde oyalanıp duruyordu. Abisi ablası ne kadar zorladıy-

sada uzaktan eğitim bizde işe yaramadı, ee zaten onun dışında bir olanakta yoktu. Anlayacağın çocuk bildiğini de unuttu gitti. Zorla öğreniyordu öğrenmesi zaman alıyordu aklında olanı da kaybetti (Anne,42)

Çevrim içi eğitimin verimliliğini etkileyen değişkenleri inceleyen çalışmalarda da kullanılan öğretmen seviyelerinin, öğretmen özelliklerinin, çevresel faktörlerin, altyapının ve kullanılan eğitim platformlarının değişken olduğunu ve çevrimiçi eğitimin başarısını etkilediğini yinelediler.

Dijital uçurum, günümüzde mevcut kullanılabilen dijital nesnelere ve dijital faktörlerden yararlanabilenler ve yararlanamayanlar arasındaki bir bölünmedir. Covid-19 sürecinde eğitim olanakları online olunca çoğu aile bu dijital uçurum farkına maruz kalmıştır. Zihinsel engelli bireye sahip ailelerin geneli dijital sistemlerde aktif olamamışlardır.

Covid-19 öncesi dönemde okullarda ve eğitim merkezlerinde bir çok oyun ve etkinlikler yapılırken salgın dönemi ve sonrasında bu etkinlikleri sürdürmek imkansız hale gelmiştir. Psikomotor gelişim, zihinsel gelişim, analitik düşünme gibi birçok alanda etkiye sahip; top becerileri, beden becerileri, bil bakalım, farkı bul, örüntü oluşturma ve sportif faaliyetler gibi oyun ve etkinlikleri evde uygulamak bir hayli zorlaşmış ve neredeyse hiç biri yapılamaz hale gelmiştir. Hem ailelerin bu konudaki bilgi eksikliği hemde nasıl yapacaklarını bilememelerinden dolayı bu etkinliklerin yokluğu çocuğun gelişimine ciddi anlamda zarar vermiş ve gelişimi bir hayli aksamıştır.

Covid-19 sürecinde en çok desteğe ihtiyaç duyan gruplar arasında sayılan zihinsel engellilerin aldıkları destek düzeyine baktığımızda, ailelerinden herhangi bir destek almadıklarını belirtirken, bazı öğrencilerin sadece öğretmenlerinden destek alabildiklerini belirtmişlerdir. Daha önceki çalışmalarda aile bireylerinin zihinsel engelli çocuklarına yönelik davranış sorunlarıyla başa çıkma, sosyal beceriyi öğrenme ve geliştirme, iletişim becerilerini geliştirme, kendi kendini önemseme gibi beceri öğretme alanında desteğe ihtiyaçları olduğunu bulmuştur (Kaner, 2009).

Literatürde öğretmenlerin çevrimiçi platformlarda pandemi sürecinde velilere destek olduğunu iddia eden araştırma bulgularını destekleyen çalışmalar bulunmaktadır (Özer, 2020; Sirem ve Baş, 2020).

Yapılan araştırmaların yanında yapmış olduğumuz çalışmaya göre ise Covid-19 sürecinde zihinsel engelli bireye sahip aileler ve zihinsel engelli bireyler uzaktan eğitim ile akademik bir yol katedememiştir. Yüz yüze eğitimde dahi problemlerle karşılaşan aileler pandemi sürecinde çocukları ile ne yapacağını bilemez halde deneme yanılma sonuçlarında kendilerine uygun bir eğitim tutumu geliştirmiştir. Ancak pandemi sürecinde aileye ve eğitimcilere zihinsel engelli bireyler için ekstra alternatifler ve yollar sunulabilir gerekirse evde eğitim hizmeti MEB tarafından sağlanabilirdi.

Zihinsel engelli bireylerin internet uygulamalarından ve uzaktan erişim sağlayan teknolojik metaryallerden yeterli verimi alamadığı araştırma sonucunda da görülmektedir.

5.4. Zihinsel Engelli Bireye Sahip Ailelerin Covid-19 Pandemisi Sürecinde Sağlık Alanında Karşılaştığı Problemler

“Geceleri gözümüze uyku girmedii.”

Zihinsel engelli kişilerin sağlık durumundaki değişiklikleri incelerken, sonuç literatürle çelişmektedir. Aile üyelerinin çoğu, çocuklarının sağlığında herhangi bir değişiklik olmadığını, bazıları ise önceki yıllara göre daha az sağlık sorunu olduğunu bildirdi. Covid-19 virüsünün öksürme, hapşırma gibi damlacık veya dokunulan yüzeylerdeki mikroplarla temas yoluyla bulaştığı düşünüldüğünde (Ceylan, Afacan ve Ceylan, 2022; TC Sağlık Bakanlığı, 2021), zihinsel engelli çocukların zamanlarının çoğunu evde geçirmesi normal bir sonuçtur.

Zamanının çoğunu evde geçiren aile ve engelli birey virüsten etkilenmez. Taylor (2019), pandemi nedeniyle bireylerin yaşadıkları sağlık sorunlarının kaynaklarını incelediği çalışmasında, en büyük yaygınlığın izolasyon davranışları, sosyal mesafeyi koruma, evde kalma ve kurallara uymama nedeniyle olduğunu belirtiyor (Ceylan, Afacan ve Görmez, 2022)

Salgının yayılmasını önlemek için uygulanan kısıtlamalar hem engelli birey açısından hemde aile fertleri açısından koruyucu bir etkiye sahip olmuştur. Yine literatürde ki en genç yaş grubunun Covid-19 salgınından en az etkilendiğini öne süren çalışmalar zihinsel engelli çocukların sağlık durumlarının değişmediği bulgusunu desteklemektedir (Ceylan, Afacan ve Görmez, 2022; Özdemir ve Pala; 2020; Perc, Miksić , Slavinec ve Stožer, 2020; Reyad, 2020).

Katılımcılarımıza sorduğumuz “*Pandemi döneminde sağlık olanaklarından nasıl faydalandınız?*” ve “*Sağlık erişiminde ne gibi sorunlar yaşadınız?*” sorusuna verilen yanıtlarda bu çalışmalarını desteklemiştir.

K10:’*Sağlık olanaklarından faydalanmadık hastaneler tehlikeli olduğu için gitmeyi tercih etmedik ufak tefek şeyleri evde çözmeye çalıştık.*’(Anne, 40)

K9:’*Pandemi sürecinde herhangi bir sağlık sorunu yaşamadık çok şükür.* ‘ (Anne, 50)

K13:’*Pandemi sürecinde Covid-19’a ailecek yakalandık. Özel çocuğuma yaşı küçük olduğu için ve belirti taşımadığı için test uygulanmadı. Eve aile hekimliği tarafından kontroller yapıldı. Ancak çocuğuma bir şey olur mu diye düşündüğüm kadar bana bir şey olursa evladına ne olacak korkusu daha çok yoğun yaşadığım bir duyuydu. Geceleri gözüme uyku girmedii. (baba,49)*

K7: “Çocuğum elini her yere sürüp ağzına götürüyor. Takıntılı davranışları var. Evde neredeyse her yeri dezenfekte ediyorduk. Covid-19’a yakalana-
cak diye korkuyorduk. “ (Anne, 38)

K19: “Çocuğum her ne kadar okula gitsede dışarıdaki etkinliklere katıl-
sada eve gelince zaten sürekli açım diyordu. Dışarıda yediklerinin yanında
birde evde doyuramıyorduk onu ama hiçbir dönem bu kadar kilo almamıştı.
İlk defa bu durumdan korktuk evde açlık krizleri geçiriyordu. Yemek yeme-
diği bir dakika olmuyordu salgından çok obeziteden şekerden tansiyondan
korkar olduk”(Anne, 45)

Zihinsel engelli bireylerin sağlık sorunlarından dolayı kendi kendilerine
yetebilme kapasiteleri göz önünde bulundurulduğunda bu bireyler önemli de-
recede sağlık tehtidi altında olduğu bilinmektedir.

5.5. Zihinsel Engelli Bireye Sahip Ailelerin Covid-19 Pandemisi Döneminde Yaşadığı Sosyo-Ekonomik Durum Değerlendirilmeleri

‘Önümüzü göremez olduk’

Hareket kısıtlamaları ve bazı iş yerlerinin kapatılması politikaları, mal
ve hizmet talebinin ve girdi arzının düşmesine neden olmuştur. Piyasadaki
likidite yetersizliği ve belirsizlik, dünya genelinde farklı düzeylerde de olsa
bütün ülkelerde ekonomik durgunluğa sebep olmaktadır (Kara, 2020: 605).
Zihinsel engelli çocuğa sahip aileler, daha çok gelir düzeyi yüksek olmayan
ailelerden oluştuğundan ekonomik yetersizlikleri yaşamlarını da etkile-
mektedir. Bu durum dolaylı olarak zihinsel engelli çocuğa ve onun eğitim
ve gelişim aşamalarına yansımaktadır. Ekonomik sıkıntıları sebebiyle aileler
yeterince temiz ve hijyen olmayan koşullarda yaşarken, bazen de kalabalık
ailelerde yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmaktadır. Covid-19 pandemisi
sürecinde zihinsel engelli bireye sahip aileler daha çok gelir düzeyi yüksek
olmayan ailelerden oluştuğundan ekonomik sorunlar yaşamlarını da derin-
den etkilemektedir. Bu durum dolaylı olarak zihinsel engelli çocuğa ve onun
eğitim ve gelişim aşamalarına yansımaktadır. Ekonomik refahın olmamasın-
dan kaynaklı olarak aileler hijyen sağlanabilen bir konfor alanı oluşturmakta
güçlük çekmektedirler. Pandemi sürecinde hijyen kuralları arttırıldığından
aileler eski yaşamlarını sürdürmekten çekinmişlerdir (Aksakal, 2016).

Bu kısımda Covid-19 sürecinde araştırmaya katılan zihinsel engelli bi-
reye sahip ailelerin sosyo-ekonomik problemlerinin neler olduğuna ilişkin
bulgulara yer verilmiştir. Zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlerin yaşamış
oldukları ekonomik ve sosyal sorunların neden kaynaklandığı çoğu zaman
araştırmalara konu olmuştur. Katılımcılara sorulan ‘Covid-19 pandemisi dö-
neminde ekonomik olarak kaybı düzeyinizi değerlendirir misiniz? sorusu ile
zihinsel engelli bireye sahip ailelerin durumları anlaşılmasına çalışılmıştır.

Bu bilgi ışığında araştırmaya katılan zihinsel engelli bireye sahip aileler ekonomik bir tehdit esnasında zihinsel engelli bireyin genel durumunu göz önünde bulundurarak daha fazla endişelendiğini söyleyebiliriz.

K1: 'Salgın sürecinde eşimin iş yeri küçülmeye gitti bir gün eşimi de işten çıkarırlar mı diye endişe içerisindeydik. Biz soğan ekmek yesekte olur ama özel çocuğumun çeşitli ihtiyaçları ve istekleri bitmiyor. Bize verilen engelli bakım maaşı yetmiyor. Korku içinde her gün ne olacak diye bekledik. Ev içerisinde de masraf azaltmaya gittiğimiz günler zamanlar oldu keyfi bir harcama söz konusu bile değildi zaten. Biz hiçbir şey almasakta yemesekte olurdu ama çocuğumuzdan kısmamız bizi çok üzerdi.' (Anne,46)

K17: "Kızım tam kapanma oldu. Evde sadece eşim çalışıyordu. Maaşı yatar mı yatmazsa ne olur diye düşünüyorduk. İki çocuğum var ev kira önümüzü göremez olduk. Korktuk acaba bu hafta ne olacak diye nasıl bir yasak gelecek diye bekler oluyorduk."(Anne,51)

K15: "Hastalık öncesi durumum iyi denilecek kadar vardı. Çarşıda esnaftım kendime ait dükkanım vardı. Hergün akmasada damlıyordu diye bilirim. Hiç kimse böyle bir şeye hazırlıklı değildi bu kadar evde oturmaya alışkın değildi. Hastalık döneminde bazen serbest olunca dükkanı açıyorduk siftah bile yapamadığım günler oluyordu. Benim zihinsel engelli çocuğum var ailem var ben onlara bakamazsam ne yaparım. Hayatımda ilk defa bu kadar endişe duydum. Böyle olacağını bilseydim en baştan tedbir alırdım"(-Baba,52).

Zihinsel engelli çocuğa sahip aileler, daha çok gelir düzeyi yüksek olmayan ailelerden olduğundan ekonomik yetersizlikleri yaşamlarını da etkilemektedir. Bu durum dolaylı olarak zihinsel engelli çocuğa ve onun eğitim ve gelişim aşamalarına yansımaktadır (Aksakal, 2016). Engelli bireyler hayata güvenle bakıp tutunabilmeleri ve ihtiyaçlarını kısmen de olsa tedarik edebilmeleri için başkalarına ihtiyaç duymaktadırlar. Bu ihtiyaçların yerine gelmesi bakım hizmetleri olarak ifade edilmektedir (Aksakal, 20116; Genç ve Barış, 2015: 39).

Sonuç ve Öneriler

"Covid-19 Döneminde Zihinsel Engelli Aileleri Üzerine Bir Araştırma: Malatya Örneği" isimli araştırma çerçevesinde gelecekte yapılacak çalışmalar ve uygulamalar için bazı öneriler bulunmaktadır. Farklı özel gereksinimli bireylerin aileleriyle aynı araştırmaların yapılmasının literatürü genişleteceği ve kaynak sağlayacağı düşünülmektedir. Karşı karşıya kalınan Covid-19 pandemisi sürecinde, zihinsel engelli bireye sahip ailelerde dahil tüm toplumlar sağlık başta olmak üzere sosyal, ekonomik, psikolojik açılardan derinden etkilemiştir.

Bu çalışmada da görüldüğü üzere özel gereksinimli birey ve aileler bu süreçte diğer ailelere göre daha fazla sorun yaşamaktadırlar. Özellikle Covid-19 ailelerin sosyal ilişkilerini çok zayıflamıştır. Sürekli olarak evde kalan zihinsel engelli bireyler ve aileleri hem fiziksel hem de psikolojik olarak çok zor bir süreç yaşamışlardır. İlk olarak bu süreçte yaşadıkları endişe ve korku durumları diğer ailelere oranla daha fazladır. Geçmişten bugüne görülen birçok salgın hastalık ekonomiyi sosyokültürel yapıyı ve toplumu birçok yöne doğru çekmiştir. Veba (kara ölüm), kolera, İspanyol Gribi ve SARS'tan daha sonra Covid-19 da bu salgın listesine eklenmektedir. Covid-19'un ekonomiyi sosyokültürel yapıyı ve toplumu şekillendiren etkisi akıllarda yer edinen bir hal aldığı görülmektedir.

Yapılan bu araştırma sonucuna göre bu çalışmanın kapsamı genişletilerek sadece Malatya ili değil daha geniş kitlelere uygulanmalıdır. Covid-19 sürecinde hem zihinsel engelli birey hem de aile zorlu bir süreçten geçmişlerdir. Bu süreçte sadece fiziksel değil psikolojik olarak da olumsuz etkilenmişlerdir.

Covid-19 sürecinde özel izinler ile dışarı çıkan veya evde durmayan zihinsel engelli bireylerin sosyalleşebilmesi için farklı alanlar oluşturulabilir. Çünkü özel izni bulunan zihinsel engelli birey dışarı çıkarsa da sosyalleşememiştir. Çünkü tüm insanlar evdedirler. Tüm kuruluşlar kapalıdır. Ekonomik anlamda zihinsel engelli bireye bakan kişiye yapılan yardımlar az ve yetersizdir. Sosyal hizmetler bu gibi özel durumları daha sık takip ederek devlet tarafından özel bir bütçe ayrılabilir. Çünkü ortak belirlenen bakım ücretleri hem özel gereksinimli bireyin hem de zihinsel engelli bireye sahip ailelerin giderlerini karşılamaya yetmemektedir. Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin bu noktada önemli beklentilerinden biri de yaşam sürdürdükleri evlerinin rehabilite edilmesi veya zihinsel engelli çocuğun gelişimine de olumlu yansıtacak şekilde, kendilerine ev tahsis edilmesidir (Aksakal, 2016).

KAYNAKÇA

- Aksakal, E. (2016). Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Sosyal Sorunları Ve Beklentileri: Düzce-Yığılca Örneği, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Basilaia, G., & Kvavadze, D. (2020). Transition to online education in schools during a SARS-CoV-2 coronavirus (COVID-19) pandemic in Georgia. *Pedagogical Research*, 5(4), 1-9.
- Başıoğlu, E. D. (2009). *Zihinsel engelli öğrenciler için bir eğitim yazılımının geliştirilmesi, uygulanması ve değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemi süreci ve pandemi sonrası dünyada eğitime yönelik değerlendirmeler: Yeni normal ve yeni eğitim paradigması. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 112-142.
- Burcu, E. (2007). *Türkiye’de Özürlü Birey Olma Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.
- Ceylan, M., Afacan, K., & Görmez, M. (2022). Covid-19 döneminde zihin yetersizliği olan öğrencilerin deneyimleri hakkında ailelerin görüşleri. *Trakya Eğitim Dergisi*, 12(1), 335-350.
- Çıgık, H., & Bayrak, M. (2015). Uzaktan öğrenme ve yapısalcı yaklaşım. *IJODE*, 1(1), 87-102.
- De Cauwer, H., & Spaepen, A. (2020). Are patients with Down syndrome vulnerable to life threatening COVID-19. *Acta Neurologica Belgica*, 1-3.
- De Winter, C. F., Bastiaanse, L. P., Hilgenkamp, T. I. M., Evenhuis, H. M., & Echtd, M. A. (2012). Overweight and obesity in older people with intellectual disability. *Research in Developmental Disabilities*, 33(2), 398-405.
- d’Orville, H. (2020). COVID-19 causes unprecedented educational disruption: Is there a road towards a new normal? *Prospects*, 49, 11-15.
- Ed. A. Atilla Cavkaytar. Ankara: Vize Basın Yayın. 3-18.
- Embregts, P. J., Tournier, T., & Frielink, N. (2021). Experiences and needs of direct support staff working with people with intellectual disabilities during the COVID-19 pandemic: A thematic analysis. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 34(2), 480-490.
- Engelli Sesi (Kasım 2014).”Engelli Maaşı için Nereye Nasıl Başvurulur?”. Engelli Sesi Gazetesi. 2
- Gargiulo, R. M., & Bouck, E. C. (2018). Etiology of intellectual disability and characteristics of students with intellectual disability. In R. M. Gargiulo, & E. C. Bouck (Eds.), *Instructional strategies for students with mild, moderate, and severe intellectual disability* (pp. 29-48). Thousand Oaks, California: Sage Publications Inc.
- Gregory, M. S. J., & Lodge, J. M. (2015). Academic workload: The silent barrier to the implementation of technologyenhanced learning strategies in higher education.

- on. *Distance Education*, 36(2), 210-230.
- Hsieh, K., Rimmer, J. H., & Heller, T. (2014). Obesity and associated factors in adults with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 58(9), 851-863.
- Kaner, S. (2009). Aile katılımı ve işbirliği. B. Sucuoğlu (ed.), *Zihin engelliler ve eğitimleri* (ss. 352-405) içinde. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Karabay, M. E., Şener, İ., Doyduk, H. B., & Türkyılmaz, G. (2020) Covid-19 pandemisi kısıtlamaları sırasında orta öğretim öğrencilerinin sanal öğrenme başarı ve memnuniyetlerini etkileyen öncüllerin araştırılması. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 801-829.
- Kaytez, N. vd. (2015). “Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Gereksinimlerinin Ve Stres Düzeylerinin İncelenmesi”. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* 1-4 :197214.
- Landes, S. D., Turk, M. A., & Wong, A. W. (2020). COVID-19 outcomes among people with intellectual and developmental disability in California: The importance of type of residence and skilled nursing care needs. *Disability and Health Journal*, 1-5.
- Landes, S. D., Turk, M. A., Formica, M. K., McDonald, K. E., & Stevens, J. D. (2020). COVID-19 outcomes among people with intellectual and developmental disability living in residential group homes in New York State. *Disability and Health Journal*, 13(4), 1-5.
- Merriam, S.B. ve Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative Research: A Guide To Design and Implementation*(4 th Edition). San Francisco: Jossey- Bass.
- Özdemir, Ö., & Pala, A. (2020). Çocuklarda Covid-19 enfeksiyonunun tanısı, tedavisi ve korunma yolları. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, 1, 14-21. Özer, M. (2020). Türkiye’de COVID-19 salgını sürecinde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından atılan politika adımları. *Kastamonu Education Journal*, 28(3), 1124 - 1129.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods*. Thousand Oak, CA: Sage.
- Pouya, S. (2016). *Ortopedik Engelli Çocukların İyileştirilmelerine Ortopedik Engelli Çocukların İyileştirilmelerine Yönelik Planlama Yaklaşımı: Odtü Eymir Gölü Örneği*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Trabzon.
- Reyad, O. (2020). Novel coronavirus covid-19 strike on Arab countries and territories: A situation report I.
- Schuengel, C., Tummers, J., Embregts, P. J. C. M., & Leusink, G. L. (2020). Impact of the initial response to COVID19 on long-term care for people with intellectual disability: An interrupted time series analysis of incident reports. *Journal of Intellectual Disability Research*, 64(11), 817-824.
- Schulte, A. C., Stevens, J. J., Elliott, S. N., Tindal, G., & Nese, J. F. (2016). Achievement gaps for students with disabilities: Stable, widening, or narrowing on a state-wide reading comprehension test? *Journal of Educational Psychology*, 108, 925-942.

- Sirem, Ö., & Baş, Ö. (2020). Okuma güçlüğü olan ilkokul öğrencilerinin covid-19 sürecinde uzaktan eğitim deneyimleri. *Electronic Turkish Studies*, 15(4).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2021, Mart 19). *Covid-19 bilgilendirme platformu*. Erişim: https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html_ (Erişim Tarihi: 21/12/2021).
- Taylor, S. (2019). *The psychology of pandemics: Preparing for the next global outbreak of infectious disease (10nd)*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Bölüm 6

DEPREM NEDENİYLE YAŞADIKLARI SEMTLERİ DEĞİŞEN KADINLARIN KOMŞULUK İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: ELAZIĞ ÖRNEĞİ¹

Rabia DEMİRELLİ²

Muhammet FIRAT³

1 Bu çalışmada “Deprem Nedeniyle Yaşadıkları Semtleri Değişen Kadınların Komşuluk İlişkileri Üzerine Bir Araştırma: Elazığ Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Orcid Id., 0000-0002-2832-9559, demir.50.rd@gmail.com

3 Doç. Dr, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,

Orcid Id: 0000-0002-2447-1427, muhammetfirat@firat.edu.tr

1. Giriş

Deprem doğal olduğu kadar toplumsal da bir olaydır. Deprem, yaşandığı mekânlarda/yerleşim alanlarında çeşitli sonuçlarıyla toplumda büyük bir tahribata yol açan doğal bir afet türüdür. Özellikle yıkıcı depremler, daha çok depreme hazırlıklı olmayan ülkelerde köklü toplumsal alt-üst oluşlara/ değişimlere yol açmaktadır. Genel olarak ekonomik, ailevi, göç ve göçe bağlı sorunlar, anomik durumlar vs. depremin birey ve toplum hayatını etkileyen belirgin sonuçları arasında yer almaktadır. Bu açıdan dünyanın en aktif deprem kuşağı üzerinde bulunan Türkiye'nin geçmişte yıkıcı depremlere maruz kaldığı ve günümüzde de maruz kalma riskinin yüksek olduğu bilinmektedir (Fırat, 2022: 47).

Günümüzde afetlerin sadece fiziksel çevreyi değil, insanı ve toplumu da derinden etkilediği açıkça görülmektedir. Bu nedenle afetleri sosyolojik bir bakış açısıyla değerlendirmek gerekmektedir. Bu amaçla çeşitli araştırmacılar afet tanımını genişleterek doğal veya yapay kaynaklı, ani veya yavaş gelişen, fiziksel, ekonomik, psikolojik ve diğer pek çok hasar ve kayba yol açan ve kalıcı etkiler bırakan sosyal olgular olarak tanımlamışlardır (Can, 2020: 18). Öte yandan sosyoloji toplumsal yaşamın, bireyin toplumdaki konumunun, diğer insanlarla kurduğu ilişkilerin ve toplumsal değişimin anlaşılmasına yönelik bir bilimdir. Bu bağlamda afetler de sosyolojinin ilgi alanına girmekte ve toplumsal değişime yol açan önemli sosyal olgular olarak incelenmektedir (Alkın, 2022: 299-300).

Literatürde yer alan çalışmalarda afetlerin ortaya çıkardığı olumsuzlukların boyutunun toplumların kapasiteleri ve kırılganlık özelliklerine bağlı olarak değişiklik gösterdiği ve afet niteliği kazandığı ifade edilmiştir (Karaman, 2017: 13). Afetler yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik durum vb. gibi bireysel özelliklere bağlı olmaksızın toplumun tüm kesimini doğrudan ve ciddi boyutlarda etkileyebilmekte ve hem sosyolojik, hem fizyolojik hem de psikolojik açıdan toplumda derin yaralar açabilmektedir, ancak bazı kesimlerin depremler başta olmak üzere afetlerden daha fazla etkilendikleri bilinmektedir. Kadınların, deprem süreci ve deprem sonrası süreçte daha fazla mağduriyet yaşamalarında yetiştirilme tarzlarının ve sahip oldukları becerilerin farklı olmasının etkili olduğu söylenebilir (Çelebi Boz ve Şengün, 2017: 366). Bu durum toplumsal cinsiyet özelliklerinin afet risk yönetimi çalışmalarında göz önünde bulundurulmasının önemini ortaya koymuş ve son yıllarda afetlerin etkilerinin cinsiyet değişkenleri açısından değerlendirilmesinin önemi kişi ve kurumlarca ifade edilmiştir. Erkek ve kadınların sosyo-kültürel özellikler bakımından tanımlanması ve toplumsal rollerinin ifade edilmesi toplumsal cinsiyet olarak ifade edilmektedir. Toplumsal cinsiyet özelliklerinin merkeze alındığı afet risk yönetimleri amaçların daha etkili belirlenmesini, kaynakların etkin kullanılmasını, güncel ve reel gereksinimlerin karşılanmasını, afetlere yönelik toplumsal kırılganlıkların azaltılmasını ve ikinci problemler-

rin ortaya çıkmasını engelleyebileceği düşünülmektedir (Akyılmaz ve Karka, 2011: 14).

Nasreen, afet araştırmalarında kadınların toplumsal statülerinin erkeklerden daha düşük olması nedeniyle kadınların afetlere karşı toplumsal kırılma durumlarının/eşitsizliklerinin daha görünür olduğunu ileri sürmektedir (2004: 6). Deprem sonrasında hane ve çocuklardan kaynaklanan sorumluluklar, özellikle de yoksul kadınların, erkeklere kıyasla daha savunmasız kalmalarına yol açmaktadır. Bununla birlikte, engelliler, yaşlılar, güvencesizler gibi kırılma grupları, depremle birlikte daha eşitsiz bir yaşam riskiyle karşı karşıya kalmaktadırlar (Fırat, 2022: 66).

Depremlerde göçler hem il içi hem de il dışına gerçekleşmektedir. Her ne kadar il dışı göçler daha çok öne çıkarılsa da il içi hareketlilik de sosyolojik açıdan önemlidir. Depremin ardından il içinde sokak, mahalle veya ilçe değişikliği gibi çeşitli şekillerde yer değiştirmeler de bazı sorunlara yol açar. Komşuluk ilişkileri, mahalle kültürü ve alışlageldik bir sosyal çevreden uzaklaşmak ve aniden yeni bir mekâna, kültüre alışmak insanlar için zorlu bir süreçtir. Toplumsal ilişkileri üreten/düzenleyen bir mekanizma olarak sokak/mahalle; yaşam tarzları, alışkanlıklar ve diğer sosyal ilişkiler bütünü, kendinde oluşturduğu sosyal bir atmosfer aracılığıyla idame ettirir. Ev, sokak ve mahalle değişikliği depremlenelerin yıllar boyunca edindikleri kültürel belleği de olumsuz etkiler. Zira bu tür sosyal değişimlere alışmak uzun yıllar alabilir (Fırat, 2022: 60). Deprem sonrası süreçte gerek yıkılan gerekse de ağır hasar olarak görülmesi riskli olan konutların yıkılması sonucunda birçok insan evlerinden ve yaşadıkları semtlerinden ayrılmak durumunda kalabilmektedir. Bu durum insanların sosyal yaşamları ve alışkanlıkları üzerinde doğrudan etkili olabilmektedir. Kadınlar başta olmak üzere bireylerin sosyal ilişkiler kurdukları önemli ortamlardan biri de komşuluk ilişkileridir. Uzun yıllar aynı semtte oturan kadınlar, birbirleriyle karşılıklı ilişkiler kurabilmekte ve bu durum zamanla bir mahalle kültürünün oluşumunu sağlayabilmektedir. Yeni komşuluk ilişkileri kurma ve mahalle kültürü oluşturma süreci, deprem sonrası süreçte kadınların yaşadıkları önemli sorunlardan birini oluşturmaktadır. Bu araştırmada da 24 Ocak 2020 tarihinde yaşanan deprem sonrası süreçte yaşadıkları semtleri değiştiren kadınların, yeni yaşam alanlarındaki komşuluk ilişkilerine yönelik düşüncelerinin ve bu anlamda yaşadıkları sorunların belirlenmesi amaçlanmıştır.

2. Yöntem

Deprem nedeniyle yaşadıkları semtleri değiştiren kadınların komşuluk ilişkilerine yönelik görüşlerinin ve bu anlamda yaşadıkları sorunların belirlenmesinin amaçlandığı bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim (fenomenoloji) deseni ile hazırlanmıştır. Konuya ilişkin kapsamlı ve derinlemesine bilgi sahibi olunmayan durumların ele alındığı fenomenoloji

deseninde, olay, olgu, durum, kavram, yönelim ve deneyimler olgular olarak nitelendirilmektedir. Hakkında önceden yüzeysel bilgiye sahip olunan olay, olgu ya da duruma yönelik kapsamlı ve derinlemesine bilgi sahibi toplanabilmesine olanak sağlayan fenomenoloji deseninde, konuya ilişkin detaylı bilgilere erişebilmek için uygun koşullar oluşturulmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011; Büyüköztürk vd., 2015).

Bu araştırmanın çalışma grubunu Elazığ'da yaşayan ve 24 Ocak 2020'de yaşanan 6.8 şiddetindeki depremde evlerinin yıkılması veya hasar görmesi nedeniyle yaşadıkları semtleri değiştiren kadınlar oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise araştırmaya gönüllü olarak katılan 30 kadın oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem grubunun belirlenmesinde kartopu örneklem yöntemi kullanılmıştır. Evreni temsil edebilecek özelliklere sahip örnekleme ulaşılmasının zor olduğu durumlarda veya evren büyüklüğüne ve özelliklerine yönelik yeterli bilgiye ulaşılamadığı durumlarda kullanılan kartopu örnekleminde, veri elde edilebilecek kişi ya da durumlara odaklanılarak, evreni temsil eden kişi ya da olaylara ulaşılmaktadır. Örneklem yönteminde görüşülen kişilere konuya ilişkin bilgilere erişebilmek için kimlerle görüşülebileceği sorularak örneklem grubuna dâhil edilecek kişiler belirlenir (Creswell, 2013).

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Kadınların taşındıkları yeni evlerindeki komşuluk ilişkilerine yönelik görüşlerinin ve bu anlamda yaşadıkları sorunların belirlenmesine yönelik sekiz soruya yer verilmiştir. Fenomenolojik araştırmalarda kullanılan temel veri toplama yöntemi görüşmedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 74; Ersoy, 2019: 112). Görüşme, belli bir konu hakkında bilgi toplamak amacıyla, en az iki kişi arasında sözlü bir şekilde yürütülen bir tekniktir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 119).

Araştırmanın verileri Elazığ'da yaşayan deprem nedeniyle yaşadıkları semtleri değiştiren kadınlardan elde edilmiştir. Çalışmada katılımcılara öncelikle çalışma ile ilgili bilgi verilmiş ve gönüllülük esasına göre görüşmeler verilerin gizliliğinin sağlanabileceği görüşmecilerin evlerinde yapılmıştır. Görüşme öncesi katılımcılarla kısa bir sohbet yapılmıştır. Sonrasında katılımcılara çalışmanın bilimsel bir amaç taşıdığı ve görüşmedeki bilgilerin deşifre edilmeyeceğine dair hem rahatlatıcı hem de araştırmacı ile güven içerisinde bir görüşme gerçekleştirilmesi sağlanmıştır.

Dolayısıyla kadınlara araştırmanın amacından ve kimliklerinin saklı tutulacağından söz edildikten sonra katılmaya gönüllü olarak katılan kişilerle ortalama 30-40 dakika süren görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sırasında katılımcılardan izin alınarak ses kaydı alınmıştır. Görüşme sürecine ilişkin ses kayıtları deşifre edilerek yazılı metinlere dönüştürülmüştür.

Deprem nedeniyle yaşadıkları semtlerini değiştiren kadınların yeni evlerindeki komşuluk ilişkilerine yönelik görüşlerinin ve yaşadıkları sorunları-

nın belirlenmesinin amaçlandığı bu araştırmada, mülakat tekniğiyle ulaşılan veriler, betimsel analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir. Betimsel analiz yönteminde temel amaç, mülakat süreci sonucunda görüşmecilerin yanıtlarının düzenlenerek yorumlanması ve okuyucuya sunulması amaçlanmaktadır. Bu analiz yönteminde veriler konuya ilişkin tema ve alt temalar altında gruplandırılarak yorumlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Görüşme sürecine ilişkin ulaşılan veriler, orijinal haliyle hiçbir değişikliğe uğratılmaksızın oluşturulan tema ve alt temalarla ilişkilendirilerek değerlendirilir (Günbayı, 2019).

Araştırma kapsamında ulaşılan veriler içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Görüşme sürecine ilişkin veriler orijinal haliyle oluşturulan tema ve alt temalarla ilişkilendirilmiştir. Araştırma kapsamında görüşülen kadınlar “K1, K2, K3,...” şeklinde kodlanmış ve katılımcılardan bazılarının kendilerine yöneltilen sorulara verdikleri cevaplar doğrudan aktarılmıştır.

3. Araştırmanın Bulguları Ve Değerlendirilmesi

Araştırmada 24 Ocak 2020 tarihinde Elazığ’da yaşanan 6.8 şiddetindeki deprem nedeniyle yaşadıkları semtleri terk etmek zorunda kalan kadınların komşuluk ilişkilerine yönelik görüşlerinin ve bu konuda yaşadıkları sorunların incelenmesini amaçlayan bu çalışmada, kuramsal ve kavramsal çerçeve olarak doğal afetler ve sosyolojik etkileri, afetler, depremler, deprem ve kadın, afet yönetimi ve toplumsal cinsiyet, göç olgusu, komşuluk kavramı ve komşuluk ilişkilerine değinilmiştir.

3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Çalışmanın bu bölümünde araştırmaya gönüllü olarak katılan kadınların demografik özellikleri olarak yaş, eğitim düzeyi ve meslek bilgilerine yer verilmiştir. Araştırmaya katılan kadınların yaşlarının 19 ile 50 yaş aralığında olduğu belirlenmiştir. Kadınların 23’ünün ev hanımı, 2’sinin AFAD koordinasyon merkezi çalışanı, 1’inin Halk Eğitim Merkezi’nde sözleşmeli öğretmen, 1’inin tekstil işçisi, 1’inin üniversite öğrencisi ve 2’sinin de özel kurumlarda öğretmen olarak çalıştıkları belirlenmiştir. Araştırmaya katılan kadınların 10’unun üniversite, 1’inin yüksekokul, 7’sinin lise, 12’sinin de ilköğretim mezunu oldukları belirlenmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

Katılımcı Kodu	Yaş	Eğitim Düzeyi	Meslek
K.1	19	Üniversite	Üniversite öğrencisi
K.2	27	Lise	Ev Hanımı
K.3	35	Lise	Ev Hanımı
K.4	35	İlköğretim	Ev Hanımı
K.5	27	İlköğretim	Tekstil işçisi
K.6	25	Lise	Ev Hanımı
K.7	32	İlköğretim	Ev Hanımı
K.8	50	İlköğretim	Ev Hanımı

K.9	28	Yüksek okul	Ev Hanımı
K.10	36	Üniversite	Ev Hanımı
K.11	26	Üniversite	Ev Hanımı
K.12	45	İlköğretim	Ev Hanımı
K.13	36	İlköğretim	Ev Hanımı
K.14	40	İlköğretim	Ev Hanımı
K.15	31	Üniversite	Ev Hanımı
K.16	31	Lise	Ev Hanımı
K.17	30	Üniversite	AFAD Çalışanı
K.18	25	Üniversite	AFAD Çalışanı
K.19	43	Üniversite	Halk Eğitim Merkezi Çalışanı
K.20	35	Lise	Ev Hanımı
K.21	38	Üniversite	Ev Hanımı
K.22	44	İlköğretim	Ev Hanımı
K.23	40	İlköğretim	Ev Hanımı
K.24	37	İlköğretim	Ev Hanımı
K.25	34	Lise	Ev Hanımı
K.26	26	Lise	Ev Hanımı
K.27	30	İlköğretim	Ev Hanımı
K.28	29	Üniversite	Özel Kurumda Öğretmen
K.29	39	Üniversite	Kimya Öğretmeni
K.30	42	İlköğretim	Ev Hanımı

3.2. Kadınların Komşuluk Algıları

Araştırma bulgularının ilk konu başlığı olan “kadınların komşuluk algılarına ilişkin bulgular” teması çerçevesinde bulgular tek kategoride değerlendirilmiştir. Bu kategoride deprem nedeniyle yaşadıkları semtleri değiştirmek zorunda kalan kadınlara “**komşuluk nedir?**” sorusu yönlendirilerek, komşuluk kavramına ilişkin düşünceleri ve beklentileri aşağıda verilmiştir:

Komşuluk aileden önce gelir görüşünü ifade eden kadınların görüşleri aşağıdaki gibidir:

“Komşuluk aileden de önce gelmektedir (K.4). Akrabadan, kardeşten daha yakın olabilmektir. Peygamberimizin de dediği gibi komşusu açken kendisi tok yatamamaktır (K.5). Komşuluk aileden daha yakın, aileden daha öte benim için. Arkadaşımın komşudan daha öteyiz ve sadece akşamları uyuma zamanında ayrılıyoruz (K.14). Komşuluk aileden sonra gelen, birbirlerine yakın olmaları gereken en yakın arkadaşdır bana göre (K.16). Komşuluk aileden önce gelir. Komşu çok önemli çünkü başımız sıkışınca ilk komşumuzu ararız, çocuğum evde yalnız kaldığında komşumu arayıp göz kulak olmasını söylerim (K.22). Komşuluk aileden önce gelir. Başına bir şey geldiğinde ailene değil de önce komşuna gidiyorsun. Bu dönemde biraz zor olsa da iyi kişilerle karşılaşılırsa çok güzel bence komşuluk ilişkileri (K.23). Komşuluk aileden önce gelir bence. Çünkü aileyi her gün göremiyoruz. Fakat komşularla her gün her an yüz yüze gelebiliyoruz. Merdivenlerden inerken karşılaşıyoruz, sıkıştığımızda komşularımızdan yardım isteyebiliyoruz (K.24).”

Kadınların “komşuluk” kavramına ilişkin düşünceleri genel olarak değerlendirildiğinde “komşuluk aileden önce gelir, komşuluk zor zamanlarda

birlikte olmaktır, komşuluk günümüzde azalmıştır ve komşuluk dinimizde de önemlidir” şeklinde temaların ortaya çıktığı görülmektedir.

Görüşmelerde komşuluk, insanlara yardımlaşma, dayanışma, paylaşma ve iletişim gibi değerleri kazandırır. Bazı insanlar için komşuluk aileden sonra gelen en yakın ilişkidir. Ancak bazı insanlar için komşuluk aileden daha önemli ve daha yakındır. Bu insanlar komşularını akraba ya da arkadaştan daha çok sever ve güvenirler. Onlar için komşuluk aileden önce gelir. Bu araştırmada da kadınların komşuluk ilişkilerini önemsedikleri ve onlar için bir aile ya da aileden de öte bir ilişki biçimini ifade ettiği görülmektedir.

Kadınların komşuluğun zor zamanlarda insanlara destek veren ve güven sağlayan bir ilişki olduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Komşuluk zor zamanlarda birlikte olabilmektir diyen kadınların görüşleri aşağıdaki gibidir:

“Komşuluk dayanışmadır, yardımlaşmadır, zor zamanlarda bir arada bulunabilmektir (K.1). Zor zamanlarda birbirlerinin yanında durabilme, aileden daha yakın olabilmektir (K.2). Komşuluk zor zamanlarda birlikte olmaktır. Deprem gibi büyük bir afet geçirdik ve ilk komşularımızla destek alıyoruz, onlarla yardımlaşıyoruz (K.27). Komşuluk zor zamanlarda birlikte olmaktır. Başımıza bir şey geldiğinde ya da bir ihtiyacımız olduğunda ilk çalacağımız kapı komşularımızdır. Komşu yönünden de çok şanslıyım şükürler olsun (K.23).”

Komşuluk sadece iyi günlerde değil, kötü günlerde de birlikte olmayı gerektiren bir ilişkidir. Zor zamanlarda komşular birbirlerine destek verir, yardım eder, moral verir ve güven duygusu sağlar. Örneğin, deprem gibi büyük bir afet yaşandığında komşular ilk olarak birbirlerinin durumunu kontrol eder, yaralılara müdahale eder, ihtiyaç duyulan malzemeleri paylaşır ve birlikte güvenli bir yere ulaşmaya çalışır. Komşular aynı zamanda zor zamanlarda birbirlerinin duygusal ihtiyaçlarını da karşılar. Birbirlerine sarılır, teselli eder, umut verir ve dua eder. Komşuluk zor zamanlarda birlikte olmaktır çünkü komşular aynı kaderi paylaşan insanlardır.

Kadınların “komşuluk” kavramına ilişkin görüşleri genel olarak değerlendirildiğinde kadınların inanç ve beklentilerine göre komşuluk kavramını tanımladıkları ortaya çıkmıştır. İnsanlar sosyal varlıklar olarak komşularıyla ortak bir yaşam alanı paylaşmakta ve onlardan bazı beklentiler duymaktadır.

3.3.Katılımcıların Komşularıyla Görüşme Sıklığı ve Görüştükleri Yerler

Araştırmada kadınların deprem öncesi ve deprem sonrası süreçte komşularıyla görüşme sıklığını ve nerede görüştüklerini belirlemeye yönelik “**Deprem öncesinde ve deprem sonrası süreçteki komşularınızla görüşme sıklığınız nasıldır ve nerede görüşürsünüz?**” sorusu yönlendirilmiştir.

Kadınların cevapları görüşme sıklığım arttı, görüşme sıklığım değişmedi ve görüşme sıklığım azaldı olmak üzere üç alt temada değerlendirilmiştir. Deprem sonrasında görüşme sıklığı artan kadınlardan bazılarının cevapları aşağıdaki gibidir:

“Deprem öncesinde çok sık görüşmüyordum ancak şimdiki komşularıyla sürekli iç içeyiz. Çatkapı birbirimize gidip gelebiliyoruz (K.4). Komşularıyla deprem öncesinde daha az görüşürdük. Ancak deprem sonrasında komşuluk ilişkilerimiz daha da gelişti. Görüşme sıklıklarımız arttı. İnsanlar çoğunlukla deprem korkusuyla bir arada olmak istiyorlar (K.12). Diğer oturduğum evde öncesinde komşuluk ilişkilerimiz yoktu. Şimdiki evimde komşuluk ilişkileri daha güzel, komşularıyla anlaşabiliyorum. Komşularıyla çoğunlukla evlerimizde veya apartmanda görüşüyoruz. Bazen de birlikte dışarı çıkıyoruz (K.27). Merkezdeki evimizdeyken hiçbir şekilde komşularıyla görüşmüyordum. Ama şimdiki evimiz site şeklinde olduğu için bahçede haftada bir iki kez oturuyoruz. Sitenin bahçesinde çoğunlukla görüşüyoruz ve aylık gün etkinliğimiz var. Bu günlerde de sırası gelen kişinin evinde oturuyoruz (K.28).”

Deprem, insanlar üzerinde psikolojik olarak korku ve duygusallığın hâkim olmasını sağlamaktadır. Bu korku ve panik insanların yalnız kalmasını engellemekte ve bu durumda bireyler yalnız kalmaktan kaçınmaktadırlar. Deprem gibi büyük bir afet yaşayan insanlar, birbirlerine destek olmak ve dayanışma göstermek isterler. Bu nedenle deprem sonrası komşuluk ilişkileri daha da güçlenir. Komşular birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılamak, moral vermek, yardımlaşmak ve paylaşmak için daha sık görüşürler. Deprem sonrası komşuluk ilişkilerinin güçlenmesi, insanların yalnız olmadıklarını ve birlikte hareket ederek zorlukların üstesinden gelebileceklerini hissetmelerini sağlar. Böylece depremin olumsuz etkileri azalır ve toplumsal dayanıklılık artar.

Deprem öncesi ve deprem sonrası süreçte komşularıyla görüşme sıklığı değişmeyen kadınlardan bazılarının cevapları aşağıdaki gibidir:

“Benim için komşularıyla görüşme sıklığımda herhangi bir değişiklik olmadı. Genellikle ev oturmaları tarzında etkinlikler yapıyoruz (K.3). Değim gibi ben çalıştığım için komşularıyla çok görüşemiyordum. Ancak karşılaştığım zaman bana çok iyi davranıyorlardı. Çoğunlukla mahallede ve apartmanda görüşürdük (K.5). Yalnızca alt ve karşı komşumla görüşürken diğer komşularıyla görüşmüyordum. Deprem sonrasında da komşularıyla görüşme sıklığımda bir değişiklik olmadı. Genellikle misafirlikte karşılaşırdım (K.6). Deprem önce de aynıydı şimdi de aynı, çok sık görüşürüz komşularıyla. Komşularıyla hep ailemden biriymiş gibi ilişki kurdum. Genellikle akşamları parka çıkar yürüyüş yaparız. Gündüzleri de çoğunlukla evde vakit geçiririz (K.14). Eski evimde de yeni evimde de samimi olduğum komşularıyla her gün sürekli görüşürken, samimi olmadığım kişilerle daha uzun sürelerde görüşürüm. Genellikle evimizde, dâhil olduğumuz kurslarda

görüştüyorum (K.15). Komşularıyla görüşme sıklığımda herhangi bir değişiklik olmadı. Genellikle sık sık görüşürüz. Görüşmeme süremiz en fazla 2-3 gün kadar oluyor. Çoğunlukla apartmanda karşılaşır birbirimizin halini hatırlar soruyoruz. Komşularıyla genellikle evlerimizde, apartmanda, parklarda ve site içerisindeki sosyal alanlarda görüşüyoruz (K.16).”

Depremler nedeniyle komşuluk ilişkilerinde bir değişiklik olmaması, insanların depremden önce de komşularıyla iyi ilişkiler kurduklarını ve depremden sonra da bu ilişkilerini sürdürdüklerini gösterir. Bu durumda deprem, komşuluk ilişkilerini ne olumsuz ne de olumlu etkilemiştir. Depremler nedeniyle komşuluk ilişkilerinde bir değişiklik olmaması, insanların depreme karşı hazırlıklı olduklarını, deprem anında ve sonrasında birbirlerine yardım ettiklerini ve depremin psikolojik etkilerini azaltmak için birlikte hareket ettiklerini gösterir. Bu bağlamda komşuluk ilişkileri iyi olan kadınların komşuluk ilişkilerinin deprem sonucunda olumlu ya da olumsuz yönde etkilenmediği söylenebilir. Farklı bir açıdan bakıldığında ise genellikle deprem öncesi süreçte komşularıyla görüşme sıklığı düşük düzeyde olan katılımcıların deprem sonrası süreçte de komşuluk ilişkilerinin düşük düzeyde olduğu, genellikle bu kişilerin komşularına yönelik daha mesafeli ilişkiler kurdukları söylenebilir.

Araştırmada deprem öncesi süreçte komşularıyla daha sık görüştüğünü ifade eden kadınların bazılarının deprem sonrası süreçte görüşme sıklıklarının azaldığını ifade ettikleri görülmüştür. Deprem sonrasında komşularıyla görüşme sıklığının azaldığını ifade eden kadınlardan bazılarının görüşleri aşağıdaki gibidir:

“Öğlen saatlerinde çoğunlukla otururduk. Şimdiki evimizde komşularıyla daha az görüşüyorum. Komşularıyla yalnızca karşılaşınca selamlıyoruz ancak kimse kimsenin kapısını çalıp, halini hatırlar sormaz (K.1). Daha önce çok sık görüşüp buluşurduk. Evimizde eksik olduğunda birbirimizden isterdik. Burada sadece selamlıyoruz ancak kimse kimsenin işlerine karışmaz (K.2). Deprem öncesi biz zaten aynı apartmanda olduğumuz için çok iyiydi. Biz zaten sabah kahvaltılarını, öğlen yemekleri, canım sıkıldı şöyle yapalım canım sıkıldı yürüyüşe çıkalım derdik. Ancak şu an kimsede o samimiyeti bulamıyorsun ve bu tarz etkinlikleri kimseye teklif edemiyorsun. Önceki evimiz Vali Fahribey Caddesindeydi. Orada yürüyüş imkanları çok fazla, komşularıyla sürekli yürüyüş yapardık. Yürüyüşe çıkmadığımız zamanlarda bile evde bir şeyler yapıp birlikte yerdik. Şimdiki evimizde böyle etkinlikler yapamıyoruz. Burada yürüyüş yolu var ve çevresel imkanlar olmasına rağmen bu tarz şeyleri yapamıyoruz. Daha çok aile içerisinde etkinlikler yapıyoruz (K.26).”

Deprem sonrasında yaşanan göçler, komşuluk ilişkilerinin azalmasına neden olabilir. Deprem sonrasında insanlar, hasar gören evlerinden ayrılmak ve daha güvenli yerlere taşınmak zorunda kalabilirler. Örneğin, 2020 yılın-

da Elazığ'da yaşanan deprem sonrasında birçok insan evlerini terk ederek TOKİ konutlarına veya başka şehirlere taşınmıştır. Bu durumda insanlar, uzun yıllar birlikte yaşadıkları ve komşuluk ilişkisi kurdukları insanlardan ayrılmak ve yeni bir yerde yeni bir hayat kurmak zorunda kalabilirler. Bu süreçte insanlar hem depremin psikolojik etkileriyle hem de yeni bir çevreye uyum sağlama zorluğuyla baş etmek zorunda kalabilirler. Yeni taşındıkları yerde komşularıyla tanışma ve kaynaşma fırsatı bulamayabilirler. Örneğin, TOKİ konutlarına kura usulüyle yerleştirilen insanlar, farklı semtlerden ve farklı sosyo-ekonomik düzeylerden gelen insanlarla aynı apartmanda yaşamak zorunda kalmıştır. Bu durumda komşular arasında bir samimiyet ve güven oluşması zorlaşmıştır. Ayrıca yeni taşındıkları yerde sosyo-ekonomik ve kültürel farklılıklar nedeniyle komşularıyla ortak bir payda bulamayabilirler. Örneğin, eski yerleşim yerlerinde mahalle kültürü ve sokak komşuluğu hâkimken, yeni yerleşim yerlerinde site kültürü ve kapalı yerleşme komşuluğu hâkim olabilir. Bu durumda komşular arasında iletişim ve dayanışma azalabilir. Bu nedenlerle deprem sonrasında yaşanan göçler, komşuluk ilişkilerinin azalmasına veya yok olmasına yol açabilir.

3.4. Katılımcıların Komşuluk İlişkilerine Yönelik Görüşleri

Araştırmada kadınların deprem öncesi ve deprem sonrası ikamet yerlerinde komşuluk ilişkilerini belirlemeye yönelik “**Deprem öncesinde ve deprem sonrasındaki ikamet yerinizde komşuluk ilişkileriniz nasıldır?**” sorusu yönlendirilmiştir. Araştırmada kadın katılımcıların cevapları “deprem öncesindeki komşuluk ilişkilerimiz iyiydi şimdi daha kötü”, “deprem öncesindeki komşuluk ilişkilerimiz daha kötüydü şimdi daha iyi”, “hem deprem öncesinde hem de deprem sonrasındaki komşuluk ilişkilerimiz aynıydı, herhangi bir değişiklik olmadı” olmak üzere üç alt temada incelenmiştir.

Araştırmada “deprem öncesinde komşuluk ilişkilerimiz daha iyiydi, şimdi daha düşük düzeyde” diyen kadınların bazı görüşleri aşağıdaki gibidir:

“Önceki evimizde her zaman birlikteydik. Her şeyi biliyorlardı biz de onların her şeyini biliyorduk. Gidip gelmeler vardı, önceki komşuluğumuz çok iyiydi. Şu an taşındığımız yerde hiç kimseyi tanımıyorum. Bu nedenle komşuluk ilişkilerine yönelik herhangi bir cevap veremem (K.1). Buradaki evime yeni taşındım kimseyi tanımıyorum ancak şu ana kadar herhangi bir sorun yaşamadım. Önceki evimde komşularımın bir aile gibiydik (K.2). Kendi açımdan konuşmak gerekirse önceki evimde komşuluk ilişkilerim daha iyiydi. TOKİ’lerde ben komşuluk ilişkilerinin olmadığını düşünüyorum. En azından benim oturduğum apartmanda komşuluk ilişkileri hiç yok (K.21). Deprem öncesinde çok güzel komşuluk ilişkilerim vardı. Oturduğum yerde yalnızca ben kiracıydım diğer komşularım ev sahibiydi. Bu nedenle bizi sahiplenirlerdi. Ancak burada ilişkiler daha resmi (K.22). Biz depremden sonra taşındık zaten. Önceki komşuluk ilişkilerimiz çok çok iyiydi. Günümüz

koşullarına göre gerçekten çok iyiydi. Demin bahsettiğim gibi kapıyı çalıp hal hatır sormak yerine akraba gibiydik. Şimdiyle kıyaslarsak bir selam bile çok görülüyor (K.26). Eski evimde komşularımızla daha yakın ilişkilerimiz vardı. Şimdi daha kalabalık bir apartmanda oturuyoruz ve kalabalıklaştıkça komşuluk ilişkileri daha da zayıflıyor. Az katlı apartmanlarda komşuluk ilişkileri bence daha iyi (K.29). Komşuluk ilişkilerimiz deprem öncesinde çok iyiydi ancak pandemi ile birlikte tüm ilişkilerde olduğu gibi komşuluk ilişkilerimiz de zayıfladı. Eski ilişkiler ne yazık ki yok (K.30).”

Sevgi, saygı, hoşgörü ve karşılıklı güven duyguları komşuluk ilişkilerinin oluşması ve güçlenmesi açısından gerekli olan temel unsurların başında gelmektedir. Eski yerleşim yerlerinde komşular genellikle aynı semtte doğmuş ya da büyümüş bireylerdir. Bu durum komşuların birbirlerini tanımalarını sağlamaktadır. Araştırma kapsamında yapılan analiz sonucunda kadınların uzun süre ikamet ettikleri eski yerleşim yerlerinde komşularıyla birbirlerini daha fazla tanıdıkları, buna bağlı olarak aralarındaki sevgi, saygı, hoşgörü, güven, yardımlaşma ve dayanışma duygularının daha yüksek düzeyde olduğunu ifade ettikleri görülmektedir.

Deprem sonrası göç, komşuların birbirlerini tanımalarını ve karşılıklı güven duygusu gelişmesini engellemekte ve sosyo-kültürel ve ekonomik yapının değişmesine bağlı olarak kentteki yerleşiklerin benzer dünya görüşüne ve yaşam tarzlarına sahip site benzeri toplu konut alanlarına taşınmalarına neden olmuştur. Farklı dünya görüşüne ve sosyo-kültürel özelliklere sahip heterojen toplumsal yapılarda kurulan komşuluk ilişkilerine bağlı olarak olumlu değişimler hızlı bir şekilde ortaya çıkabilmektedir. Heterojen yapıya sahip yerleşmelerde düşük sosyo-kültürel yapıya sahip bireyler, toplu yaşamın gereği olarak toplu ortamlardaki davranış biçimlerini, dayanışma ve yardımlaşmayı öğrenebilmektedirler. Eski yerleşmelerde farklı sosyo-kültürel ve ekonomik düzeye sahip komşular arasındaki komşuluk ilişkileri daha iyi iken, site tarzı toplu konut alanlarının bulunduğu yeni yerleşmelerde bu tür komşuluk ilişkilerinin yok olduğu görülmektedir. Deprem sonrası süreçte yeni kurulan Yemişlik, Güneykent vb. gibi yeni yerleşmeler deprem öncesinde farklı semtlerde oturan farklı dünya görüşü, sosyo-kültürel ve ekonomik yapıya sahip bireylerin bir araya geldiği yerleşme alanlarını oluşturmaktadır. Bu durum araştırmada deprem öncesi ve deprem sonrası süreçteki komşuluk ilişkilerine yönelik farklı görüşlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

SONUÇ

Türkiye’de yaygın olarak görülen afet türlerinden biri olan depremler, geniş kitleleri etkilemiş, büyük boyutlu yıkımlara yol açmış, binlerce insanın yaşamını yitirmesine ve evlerini kaybetmesine neden olmuştur. 24 Ocak 2020 tarihinde merkez üssü Elazığ ili Sivrice ilçesi olan 6.8 şiddetindeki depremde Elazığ ve Malatya illerinde yıkılan binalar nedeniyle toplam 44 can kaybı

yaşanmış ve binlerce konut yıkılmış ya da hasar alarak kullanılamaz duruma gelmiştir. Deprem sonrası süreçte konutlarını kaybeden binlerce insanın barınma ihtiyacını karşılayabilmek için Toplu Konut İdaresi (TOKİ) tarafından hızla yeni konutlar inşa edilmiştir. Elazığ'da konut ihtiyacının karşılanabilmesi için Yemişlik, Güneykent, Zafran vb. gibi yeni mahalleler oluşturulmuş ve birçok birey deprem öncesi ikamet ettikleri semtleri terk ederek bu bölgelere yerleşmişlerdir. Deprem sonrası bireyler uzun süre ikamet ettikleri konutlarını ve semtlerini terk ederek daha önce bilmedikleri konutlarda ve komşularla yaşamak zorunda kalmışlardır. Konut ve semt değişikliği aile bireylerinin tümünü etkilerken, bu durum zamanlarının büyük çoğunluğunu evlerinde geçiren ve sosyalleşme etkinliklerini komşuluk ilişkileri oluşturan kadınları daha fazla etkilemektedir. Bu araştırmada 24 Ocak 2020 tarihinde Elazığ'da meydana gelen 6.8 şiddetindeki deprem sonrasında yaşadıkları semti terk eden kadınların komşuluk ilişkilerine yönelik görüşleri araştırılmıştır.

Araştırmaya katılan kadınların komşuluk kavramını aile, kardeş, arkadaş, akraba ve aileden de öte ilişkilerin kurulduğu sosyal ilişki türü olarak tanımladığı görülmektedir. Tarihsel süreçte ortaya çıkan tüm toplumlarda güven ve yardımlaşma temelinde kurulan komşuluk ilişkileri, tarihsel süreçte meydana gelen ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik değişmelere rağmen bu iki dayanağını korumuştur. Gölçük (2007), Afyonkarahisar örneğinde yapmış olduğu araştırmasında kentleşme sürecinin akrabalık ve komşuluk ilişkilerine etkisini belirlemiştir. Araştırmada katılımcıların komşuluk kavramını aile, akrabalık, kardeşlik ilişkisine benzeyen ve kendileri için aile kadar önemli olan bir ilişki türü olduğunu ifade ettikleri belirlenmiştir. Benzer şekilde komşuluğun aile, kardeşlik, arkadaşlık, akrabalık ilişkileriyle açıklandığı literatürde birçok araştırmada belirlenmiştir (Yılmazöz, 2010; Yıldız ve Çakır Sümer, 2020). Bu bağlamda araştırmada ulaşılan bu sonucun literatürde yer alan çalışmalarda ulaşılan sonuçlarla benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Araştırmada kadınların büyük çoğunluğunun deprem öncesi ve deprem sonrası süreçte apartman dairesi ve site tarzı konutlarda ikamet ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. 24 Ocak 2020 tarihinde meydana gelen depremde çok katlı binaların yıkılması ve hasar alması insanların geçmiş dönemlerde oldukça fazla rağbet gösterdikleri çok katlı binalara ve rezidanslara olan ilgilerini azaltmış ve depremde zarar görmeyen bu nedenle daha güvenli yapılar olduğu düşünülen TOKİ binalarına ve az katlı binalara olan ilgiyi artırmıştır. Bu bağlamda az katlı binaların ve TOKİ konutlarının depremde hasar görmemelerinin ve yüksek katlı binaların esneme oranlarının az katlı binalara oranla daha yüksek olmasının araştırmada ulaşılan bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olduğu düşünülmektedir.

Araştırmada kadınların genellikle apartman ve sitede oturan tüm sakinleri komşuluk ilişkilerine dâhil ettiklerini ancak komşuluk gruplarına katıl-

mak istemeyen, komşularıyla iyi ilişkiler kuramayan, sitedeki ortak dünya görüşünden farklı görüşlere sahip olan ve kendi düşünce yapılarına uymayan bireylerin komşuluk grubuna alınmadığını ifade ettikleri görülmektedir.

Araştırmada kadınların komşularıyla genellikle evlerinde görüştükleri ve sıklıkla gün etkinlikleri, çay/kahve sohbetleri, yürüyüş ve ev oturmaları tarzı etkinlikler yaptıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada kadınların büyük çoğunluğunun deprem öncesi yaşadıkları yerde komşuluk ilişkilerinin daha iyi olduğunu, deprem sonrası taşındıkları yerde henüz birbirlerini tam olarak tanımadıklarını ve buna bağlı olarak komşuluk ilişkilerinin daha yüzeysel olduğunu; bir kısmının deprem öncesi daha yüzeysel komşuluk ilişkilerinin olduğunu ancak yeni taşındıkları konutlarda daha samimi komşuluk ilişkilerinin var olduğunu; kadınların bir kısmının da komşuluk ilişkilerinin deprem öncesi ve deprem sonrası süreçte herhangi bir değişikliğe uğramadığını ifade ettikleri görülmüştür.

KAYNAKLAR

- Akyılmaz, F., & Karka, O. (2011). *Afetlerde Psikolojik İlk Yardım*. AFAD, İstanbul.
- Alkın, R.C., (2022). Aftershock: Earthquake In New York filmi üzerine bir afet sosyolojisi incelemesi. *İçtimaiyyt Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1): 298-311.
- Altun, F. (2018). Afetlerin ekonomik ve sosyal etkileri: Türkiye örneği üzerinden bir değerlendirme, *Sosyal Çalışma Dergisi*, 2(1), 1-15.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi, Ankara.
- Can, İ. (2020). "Giriş Niyetine-Afet Sosyolojisine Alan Açma Çabası". s.15-39, In: *Afet Sosyolojisi*, Ed.: Can, İ. Çizgi Kitapevi, Konya.
- Creswell, J.W. (2013). *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches*. SAGE, Los Angeles.
- Çelebi Boz, F., & Şengün, H. (2017). Afet ve kalkınma ilişkisinde kadın. *International Journal of Social Science*, 59, 365-366. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7224>.
- Ersoy, A. F. (2019). *Fenomenoloji*. A. Saban & A. Ersoy (Edts). Eğitimde Nitel Araştırma Desenleri. Anı Yayıncılık, Ankara.
- Fırat, M. (2022), Deprem ve Toplumsal Etkileri, Tezkire, 31/80, ss. 47-72.
- Gölçük, M. (2007). *Kentleşme Sürecinde Akrabalık Ve Komşuluk Kültürü (Afyonkarahisar Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Günbayı, I. (2019). Developing A Qualitative Research Manuscript Based On Systematic Curriculum And Instructional Development. *European Journal of Social Sciences Studies*, 3(3), 124-153.
- Karaman Z.T. (2017). *Afet Yönetimine Giriş ve Türkiye'de Örgütlenme, Bütünleşik Afet Yönetimi*. (Editör: Karaman Z.T. ve Altay), İzmir: Birleşik Matbaacılık Ltd. Şti..
- Nasreen, M. (2004), "Disaster Research: Exploring Sociological Approach to Disaster in Bangladesh", *Bangladesh e-Journal of Sociology*, 1(2), 21-28.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (6. Baskı). Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yıldız, İ. ve Çakır Sümer, G. (2020). Türkiye'deki suriyeli sığınmacıların komşuluk ilişkileri: Gaziantep kenti örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(1), 241-252.
- Yılmazöz, Ü. (2010). *Kentsel dönüşüm sonrası komşuluk ilişkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Bölüm 7

SOSYOLOJİK BİR OLGU OLARAK TOPLUMSALLAŞMA: BİREY, AİLE VE SOSYAL HAYAT EKSENİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Musa YILMAZ¹

¹ Dr., musayilmaz114@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9929-7814

GİRİŞ

İnsan, doğası gereği bir toplum içinde yaşama ihtiyacı duyar. Toplumsal bir varlık olan insan, özelde bir grup içindedir (aile ya da diğer sosyal çevreler gibi), genelde ise bir toplum içindedir. Bu nedenle insan, üyesi olduğu grup ve toplumsal çevrenin niteliklerini bünyesinde barındırır ve yansıtır. Sahip olduğu bu nitelikleri, kendi iradesi ve eğilimleri doğrultusunda seçerek benimser. Ancak insan, toplumsal çevresinden etkilendiği gibi çevresini de etkileyen bir varlıktır. Bu karşılıklı etkileşim, toplumsallaşma aracılığıyla gerçekleşir. Hayat boyu devam eden toplumsallaşma ile farklı zaman, mekân ve durumlarda, davranış kalıpları yeniden güncellenir, öğrenilir ve benimsenir (Ozankaya, 1991; Doğan, 2012; Fichter, 2016).

Bu çalışmanın amacı, toplumsallaşma olgusunun bireyi, aileyi ve toplumsal hayatı nasıl belirlediğini ve biçimlendirdiğini ortaya koymaktır. Çalışma literatür yoluyla elde edilen verilere dayanmaktadır. Çalışmanın kuramsal yönü, iki temel kuram üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Birincisi, bireylerin içine doğduğu ve üyesi olduğu toplumun rollerini ve statülerini öğrenerek, içinde bulunduğu toplumla bütünleşeceğini savunan Yapısal İşlevselci yaklaşımdır. İkincisi, toplumsallaşmayı benlik kavramı üzerinden açıklayan Sembolik Etkileşimci yaklaşımdır. Toplumsallaşma olgusu, sosyolojinin odağında yer aldığından sosyolojik açıdan büyük öneme sahiptir.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Toplumsallaşma kavramı her ne kadar günlük sıradan konuşmalarda yaygın olarak kullanılsa da ilk olarak 19.yüzyılda toplumsal faaliyetlere ve toplumsal gelişim projelerine atıfta bulunmak için kullanılmaya başlandığı söylenebilir. 20.yüzyılın başlarında, toplumsal yaşamda bireyin içinde bulunduğu psikolojik süreçleri de tanımlamaya başlayan bu kavram, elde ettiği yeni anlamıyla disiplinler arası teorilerde ve birey-toplum ilişkisinin kuramsal yaklaşımları da dahil olmak üzere modern sosyal bilimde önemini artırmayı sürdürmüştür. Toplumsallaşma kavramı, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, genelde sosyal bilim araştırmalarının özelde ise sosyolojik araştırmaların merkezine yerleşmiştir (Morawski & Martin, 2011).

Toplumsallaşma, sosyal bilim için önemli olmakla birlikte bu kavram, birey-toplum ilişkisine odaklandığı için sosyoloji bilimi açısından daha da önemli ve merkezi bir yere sahiptir. Çünkü sosyoloji biliminin temel nesnesi toplumsal alandır. Toplumsal alan bir şekilde toplumsallaşma ile ilişkilidir. Toplumsallaşma ise insanlar arası ilişkiler ve etkileşim yoluyla sürekli olarak üretilmektedir. Bu bağlamda insanlar, toplumsal gerçekliğin hem ürünü hem de üreteni durumunda olduğu gibi aynı zamanda toplumsallaşmanın da hem ürünü hem de üretenidir (Akın, 2022). Sosyolojinin görevi ise bu etkileşim örüntülerinin formlarını inceleyerek, bunların farklı zaman ve mekanlarda nasıl ortaya çıktığını belirlemek (Çelebi, 2007) ve toplumsal etkileşimi, top-

lumsallaşma biçimlerini çözümlenektir. Çünkü bireyler arasındaki etkileşim, tüm toplumsal oluşumların başlangıç noktası olup, toplum bu ilişkilerin toplamıdır (Frisby, 2019).

Toplumsallaşma olgusuna dair bu kısa girişten sonra, kavramın kökeni, gelişimi ve tanımı incelendiğinde, toplumsallaşma kavramı, “sosyal” terimin Latince kökeni olan “socius”tan üretilen “social”den doğmuştur ve 19.yüzyılda “socialization” olarak toplumsal ilişkileri geliştirme, toplumsal grup oluşturma ve kolektif düzen kurma gibi anlamlarda kullanılmaya başlanmıştır (Borlandi & ark., 2011). Özellikle Alman sosyolog Georg Simmel (1858-1918) “vergesellschaftung” (toplumsallaşma) kavramı ile sosyolojiye katkıda bulunmuştur (Jung, 1995: 79). “Vergesellschaftung” genel bir sosyal süreci ifade eder. Bu kavram, Albion Small tarafından ilk olarak “socialization” olarak çevrilir ancak daha sonra Kurt Wolff tarafından İngilizceye “sociation” olarak geçer. “Sociation” ise “socius”dan ziyade “society” ile bağlantılıdır. Bu bağlamda Simmel’e göre toplum, “sociation”lardan (örüntüleşmiş etkileşim ağlarından) oluşur. Sociation, sosyal ilişkilerin içeriğinden soyutlanmış formların/örüntülerin soyut bir durumudur. Mekanik iradesi organik iradesini baskılamış bireyin, içinde sosyalleştiği bir sürece işaret eder (Çelebi, 2007). Bu noktada toplumsallaşmanın genel bir tanımı yapılabilir.

Türk Dil Kurumu (TDK) toplumsallaşmayı; “Bireyin kişilik kazanarak belli bir toplumsal çevreye hazırlanması, toplumla bütünleşmesi süreci; sosyalleşme” (TDK, 2024), şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımında her ne kadar “toplumsallaşma” yerine “sosyalleşme” kavramı kullanılmış olsa da Türkçede “toplum”dan türetilen sözcüklerin bir kısmı gerçek anlamını tam olarak yansıtmamaktadır. Örneğin, Türkçede “toplumsallaşma” bugün “sosyalizasyon” karşılığında kullanılmaktadır. Oysa “vergesellschaftung”un İngilizcedeki karşılığı, Martindale’in de belirttiği üzere, “socialization” (toplumsallaşma) olarak geçer (Çelebi, 2007). Bu nedenle sosyalleşme yerine toplumsallaşma kavramı daha kapsayıcı olduğu söylenebilir.

Diğer bir tanıma göre ise toplumsallaşma; bireylerin, üyesi olduğu toplumun kültürünü, değerlerini, normlarını, alışkanlıklarını, tutum ve davranış kalıplarını içselleştirerek, toplumsal statü ve rollerini (işçi, arkadaş, yurttaş, vb. olarak) yerine getirmeyi öğrenerek toplumun üyeleri haline gelmeyi öğrenme sürecidir (Marshall, 2005). Bu konuda en kısa tanımı Emilio Wiliems’in toplumbilim sözlüğünde (Dictionnaire de Sociologie) görmek mümkündür. Ona göre toplumsallaşma; bireyin biyolojik bir varlık olmaktan çıkıp belli bir grup (küme) ya da toplumla bütünleşme süreci olarak ifade edilmiştir. Bu tanımın içeriğinde, belli bir toplum ya da küme için istenmeğe değer görülen davranışların ve değerlerin benimsenmesi yattığı gibi istenmeyen, beğenilmeyen kimi dürtülerin baskı altına alınması da yattığı söylenebilir (Ozankaya, 1991). Son olarak başka bir tanım şu şekildedir; Toplumsallaşma, bireyin deneyimlediği ve sahip olduğu tecrübelerin ışığında kişiliğinin doğal

yapısı ile üyesi olduğu toplumun sosyo-kültürel unsurlarını içselleştirdiği ve kişiliğinin bilincine vararak toplumsal çevreye uyumunu sağladığı bir süreçtir (Rocher, 1968).

Bu tanımlardan anlaşıldığı üzere, toplumun değerleri, normları kısacası kültürü, kendini oluşturan bireylerce benimsendiği/içselleştirildiği zaman toplumsallaşma meydana gelir. Başka bir deyişle bireyler toplumun değerlerini kendi değerleri olarak kabul ettiklerinde, toplumsallaşmayı gözlemlemek mümkün olur (Wallace & Wolf, 2012). Çünkü birey, hayata dair; iyi-kötü, doğru-yanlış, güzel-çirkin vb. tüm olguları, içinde yaşadığı toplumda toplumsallaşma sürecinde öğrenir. Bireylerin toplumsallaşma sürecinde öğrendikleri ve içselleştirdikleri kazanımlar, hayatı boyunca sergileyeceği tutum ve davranışlarında büyük rol oynar. Örneğin, Uzak Doğu'da bazı toplumlarda köpek eti, domuz eti ve at eti yaygın olarak tüketilirken, bu yeme alışkanlığı, Türkiye toplumunda yetişmiş ve toplumsallaşmış bir birey açısından hem mide bulandırıcı hem de dini açıdan yasak bir unsur olarak görülür. İşte bu yeme alışkanlığına dair tutum ve davranışlar toplumsallaşma sürecinde öğrenildiği gibi hayata dair diğer tüm alışkanlıklar, kurallar, değerler ve yaşam biçimleri de toplumsallaşma sürecinde öğrenilir ve benimsenir. Ancak bu süreç belirli bir zamana ait değil, süreklilik gerektirir (Zencirkıran, 2015). Dolayısıyla toplumsallaşma, bireyin belirli bir toplumla bütünleşmesinden ibaret olan hayat boyu devam eden bir süreçtir (Ülken, 1969). Elbette bu sürecin ortamları da mevcuttur. Bu ortamlar; aile, okul, sokak, mahalle gibi mekanlar, kütüphane ve kitapevleri gibi kültürel ortamlar, panel, sempozyum gibi tartışma platformları, siyasi ve medya platformları, cami, kilise, cemaat ortamları ile dernekler ve sendikalar şeklinde sıralanabilir (Doğan, 2012). Toplumsallaşma ortamlarına dair temel unsurlar özet olarak Tablo 1'de sistematize edilerek sunulmuştur.

Tablo 1. Temel Toplumsallaşma Ortamları

Kişiler	Belirgin toplumsallaşma hedefine sahip gruplar.	Belirgin toplumsallaşma hedefine sahip olmayan gruplar.
Farklı Yaşlar	Aile, Kilise, Cami ya da bazı dini gruplar.	Girişim (teşebbüs), Sendikal hareketler.
Aynı Yaşlar	Yaşlı yetişkin kişiler topluluğu.	Arkadaş grupları, Gençlik hareketleri, Yaş grupları.
Her İki	Okul, Eğitsel hareketler, Ebeveyn (anne-baba).	Partiler, Toplumsal hareketler.

Kaynak: (Rocher, 1968; Doğan, 2012).

Bununla beraber, toplumsallaşma olgusuna dair çeşitli teoriler ortaya atılmış ve farklı kuramsal yaklaşımlar geliştirilmiştir. Sosyolojik araştırmalarda teorik yaklaşımın önemi büyüktür. Çünkü teori, deneye imkân veren bir ortamda, araştırmanın düşünsel bir temele oturmasını sağlar, ona fikri bir derinlik, genişlik ve zenginlik kazandırır (Günay, 2006). Bu bağlamda yapısal işlevselcilik ile sembolik etkileşimcilik yaklaşımı perspektifinden toplumsallaşma olgusu değerlendirilmiştir.

Modern işlevselci yaklaşım, çağdaş sosyoloji teoriler arasında olan yapısal işlevci yaklaşıma temel oluşturmaktadır. Toplumsal olgu ve olayların gerçekleşmesinde belirli rol ve işlevlerin gerekliliği düşüncesi, bu yaklaşımın odağında yer alır. 19.yüzyılda modern işlevselciliğin entelektüel kökeni, bir taraftan Comte, Durkheim, Spencer ve Pareto'ya dayanırken, diğer taraftan Radcliffe-Brown ve Malinowski'ye uzanır. 20.yüzyılın ortalarında, işlevselciliğe “yapı” kavramı da kazandırılarak Parsons, Merton, Ogburn, Buckley ve Tiryakian tarafından yapısal işlevselcilik olarak geliştirilir. Yapısal işlevselcilik kuramının ortaya çıkmasında, 1929'da yaşanan büyük kriz ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ve Amerika'da ortaya çıkan toplumsal düzensizlik, söz konusu sosyologları toplumda bütünleşme, uyum, istikrar, düzen, denge, kültür, norm, değer ve konsensus gibi sorunlara odaklanmaya yöneltmiştir (Günay, 2006).

Yapısal işlevselcilik yaklaşımına göre, bir toplumsal sistemin ayakta kalabilmesi için, karşılanması gereken işlevsel zorunluluklar ve gereksinimler ile bu gereksinimleri karşılama durumunda olan yapılar vardır. Toplumsal sistem, toplumsal dengesini sürdürüebilmek için, uyum içinde birlikte çalışan, birbirine bağımlı parçalardan oluşur. Her bir parça, toplumun diğer parçalarını hem etkiler hem de etkilenir ve birbirine bağımlıdır. Dolayısıyla toplum, toplumsal dengesini korumak için uyum içinde birlikte çalışan örf, adet, gelenek, görenek, norm, değer ve yapıyı oluşturan kurumlar gibi birbiriyle ilişkili unsurlardan oluşur. İşte Parsons'a göre söz konusu unsurları bir arada tutan şeyin birincisi “toplumsallaşma”dır. Çünkü toplumsallaşma, toplumsal denetimin (social control) devamını sağlar, toplumu bir arada tutar ve bütünleşmesi için güçlü bir baskı oluşturur. İkincisi rol etkileşimi (role interaction)'dir. Toplumsal sistem içerisinde rol etkileşimi sayesinde bireyler, yüksek derecede tatmin olma eğilimi ile güdülenmiş, kültürel olarak yapılanmış ve paylaşılan simgeler sistemi tarafından tanımlanmış esaslara göre, birbirleri ile etkileşime girmektedir. Böylece bireyler, toplumun değerlerini içselleştirmeye başlamaktadır. Bireyler, toplum içindeki diğer birey ya da gruplardan, kendilerinden ne beklendiğini öğrenerek kültür sisteminin toplumsal değerlerini kendi değerleri olarak benimsemeye başlamaktadır. Başka bir ifade ile rol beklentilerini öğrenerek, toplumun üyeleri hâline gelmektedir. Kısacası, kültür ve değerler sistemi ile normatif beklentiler ya da rol beklentileri, toplumsal sistem içinde öğrenilmekte ve benimsenmektedir (Kingsbury & Scanzoni, 1993; Wallace & Wolf, 2012; Parsons, 2017).

Toplumsallaşma olgusunu açıklayan diğer bir kuram ise sembolik etkileşimcilik kuramıdır. Klâsik sosyoloji teorileri arasında işlevselcilik (fonksiyonalizm) ve çatışma kuramları, toplumu makro düzeyde incelediğinden, küçük gruplar ve bireyler ihmal edilmektedir. Oysa modern toplumda ortaya çıkan kapitalistleşme ve bürokratikleşme gibi yeni yapılanmalarla birlikte, küçük gruplar ve bireyler düzeyinde yalnızlaşma, yabancılaşma, anomi ve sapma

gibi olgularda da artış yaşanmaktadır. Bu nedenle, “sembolik etkileşimcilik” “alış-veriş kuramı” ve “etnometodoloji” gibi yeni bir kısım sosyoloji teorileri geliştirilmiştir. Ortaya çıkan toplum sorunlarına yönelme, makro boyuttan mikro boyuta doğru yön değiştirmiştir. Böylece birey-birey, birey-grup ve grup-grup ilişkilerini inceleme konusu ön plana çıkmıştır. Mead, Cooley, James, Baldwin, Thomas ve Znaniecki, sembolik etkileşimcilik teorisine önemli katkılar sağlamanın yanı sıra kuramın önde gelen temsilcileri Blumer ve Goffman olmuştur. Sembolik etkileşimcilik teorisinin temel kavramları arasında sembol, etkileşim, anlam, aksiyon, tercih, düşünme gibi kavramlar bulunmaktadır (Günay, 2006).

Sembolik etkileşimcilik, toplumun mikro boyutlarına odaklanarak, gündelik yaşantılara, içinde yaşanan gündelik dünyaya ve bireylerin sembolik iletişim aracılığıyla gündelik yaşantılarında nasıl etkileşime girdiğine, sosyal düzen ve anlamı nasıl oluşturduğuna yönelir. Toplumu içerden analiz ederek, belirli bir durum ya da yaşam biçimiyle ilgili, bireyleri güdüleyen temel faktörleri belirlemeye çalışır ve etkileşim üzerine odaklanır. Toplumsal hayatın yapısal yönleri, sosyo-psikolojik bir tarzda, toplumsallaşma ve rol alma konularına odaklanır (Skinner, 2013; Slattery, 2014).

Mead’e göre toplumsal düzen, bireylerin birbirleriyle doğrudan etkileşime girerek “konuşma” yoluyla oluşmaz aynı zamanda ortak beklentilerin oluşması da gerekir. Çünkü insanlar nasıl davranması gerektiğini rol oyunu aracılığıyla, toplumsallaşma sürecinde öğrenir. Bunun en önemli dönemi çocukluk evresidir. Çocuklar gelişim sürecinde, hayatı taklitle öğrenir. Özellikle oyun esnasında anne, baba, öğretmen, doktor gibi roller aracılığıyla, sosyal roller içselleştirilir. Bunun gibi daha birçok farklı toplumsal roller bu dönemde öğrenilir ve öğrenme hayat boyu devam eder. Ancak bu roller sabit değildir. Sadece bireylerin o anda yeteneklerine göre geliştirdikleri imgeler, güdüler ve genel tasaklardır. Bu süreçte, bireyin kendi varlığının bilincinde olma durumu ve kendine dair algısı olan “benlik” ve “kişilik” gelişir. Kişisel benlik, toplumsal çevreyle kurduğu ilişki ve etkileşim yoluyla biçimlenir ve bir “kimlik” ortaya çıkar. Mead, kişiliğin ve kimliğin oluşumunda toplumsal çevrenin rolüne ve etkisine dikkat çeker. İnsanı, diğerlerinden ayıran benlik, “ben” (I) ile “bana” (me) olmak üzere iki unsurun etkileşiminden oluşur. Ben, bireyin özne yönüne işaret eder ve kendi iradesi ve tercihlerini kapsar, böylece “bireysel ben” oluşur. Beni/bana olan “sosyal ben” ise, çevrenin temsilcisi konumundadır. Bireyin kişiliği, özne olan ben ile sosyal çevreyi temsil eden beni/bananın etkileşimi sonrasında vücut bulur. Bu ikisi arasında sürekli bir mücadele yaşanır. Bireysel ben “iç ben” ile sosyal ben “dış ben” arasında sürekli yaşanan mücadele, duyguları ve bedeni kontrol altında tutma aracı olarak işlev görür. Ancak, sürekli karşılaşılan insanlar, özellikle kişisel olarak tanınmayan, yabancı kişinin beklentilerini doğru olarak tahmin etmek mümkün değildir. Bu nedenle bireyler, genellemeler yaparak, kendi hakkında diğer insanların neler düşündükleri ko-

nusunda imge geliştirmeye çalışır. İşte kişiliğin oluşumunda önemli bir kavram da “genelleştirilmiş öteki” kavramıdır. Bu bağlamda bireyler, diğer insanların tepkilerini ve beklentilerini tahmin etmeye çalışarak, ona göre davranış sergiler. Diğer insanların beklentilerini zihninde kurgulayıp genellemelerde bulunur. Örneğin, düğünde, tiyatrodan, resmi görüşmede, cenazede vb. durumlarda, diğer insanların, kendisinden nasıl davranışlar beklediğini öngörmeye çalışır ve bu ortamlara göre davranış sergiler. Davranışlarını, diğer insanların verdiği tepkilere göre yeniden düzenler. Dolayısıyla toplumsallaşma sürecinde birey ve sosyal çevre etkileşimi oldukça önemlidir (Epstein, 1973; Rosenberg, 1989; Slatery, 2014; Zencirkıran, 2015).

Toplumsallaşma sürecini açıklamada “Ayna Benlik” kavramı da önemli bir yere sahiptir. Cooley tarafından geliştirilen kavram, benliğin oluşumunda toplumsal çevrenin etkisini merkeze alır. Başkaları tarafından onaylanma ya da reddedilme durumuna göre, davranışlar yeniden düzenlenir. Birey, diğer insanlar tarafından gösterilen tepkiye göre kendi davranışını belirleyerek, kendi tarzını ve davranış kalıbını oluşturur. Bu durumda ayna benlik gelişmeye başlar. Tıpkı aynadaki yansımalar gibi, benliğin gelişimi de diğer insanlarda algılanan yansımalar sonucu meydana gelir. Dolayısıyla benliğin oluşumu, bireyin, üyesi olduğu grupla etkileşim sürecinde gelişir ve toplumsallaşma aracılığıyla oluşmaya başlar. Sonuç olarak sembolik etkileşim yaklaşımına göre bireyler, değerleri, inançları ve normları öğrenmeleri ve paylaşmaları sonucunda toplumsal benlik oluşmaya başlar. Ancak toplumsallaşma süreci, toplumsal rol ve değerleri öğrenme ile sona ermez. İnsanlar hayat boyu farklı zaman, farklı mekân ve durumlara doğru yol aldıkça, yeniden öğrenme, öğrendiğini güncelleme, içinde bulunduğu topluma, şartlara ve duruma göre tutum ve davranışlarını yeniden belirleme ihtiyacı duymaktadır. Bu nedenle toplumsallaşma süreci hayat boyu devam eder (Gecas & Schwalbe, 1983; Yeung & Martin, 2003; Bahar, 2009).

Hayat Boyu Devam Eden Toplumsallaşma Evreleri

Toplumsallaşma sürecinde bazı farklılıklar yaşanmaktadır. Özellikle benlik, kimlik, kişilik ve fizyolojide önemli değişimlerin yaşandığı ve toplumsal beklentilerin de değişiklik gösterdiği dönemler, evreler vardır. Bu evreleri çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık olarak dört temel gruba ayırmak mümkündür. Ancak toplumsallaşma evrelerini belirleyen radikal, keskin sınırlar, ayrımlar yoktur. Hatta toplumdan topluma, kültürden kültüre ve aynı toplumun farklı kesimlerine göre, toplumsallaşma evreleri değişebilir (Zencirkıran, 2015).

İlk evre, öncesi bebeklik olan çocukluk evresidir. Çocukluk evresine dair anlayış, kültürlere ve tarihsel dönemlere göre değişiklik göstermektedir (Marshall, 2005). Günümüz modern dünyada ise, toplumsallaşmanın ilk evresi olarak kabul edilen çocukluk dönemi, yaşamın ilk aşamasıdır. Ancak

bebeklik, çocukluktan ayırır ve çocukluğun başlangıç aşamasıdır. Çocukluk ise, bebeklik ile ergenlik arasında bir konumdadır (Giddens, 2012). Bu süreç içerisinde toplumsallaşmaya başlayan çocuğu tanımlamak mümkündür. TDK'na göre çocuk; “Bebeklik ile ergenlik arasındaki gelişme döneminde bulunan oğlan veya kız; yavru, bala, uşak, velet” şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2024). Çocuğun bir tanımı olduğu gibi kendine özgü birtakım hakları da bulunmaktadır. Çocuk Hakları Bildirgesi, çocuğu kanun kapsamına alarak şöyle tanımlamıştır; “Çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır”. Ayrıca, çocuğun yaşı da çeşitli yasalarda belirlenmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) (World Health Organization, WHO)'ne göre 10 yaş öncesi dönem çocukluk evresi olarak kabul edilmiştir (Bülbül, 2004; Erkut, Balcı & Yıldız, 2017). Bununla beraber çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik dönemleri de belirlenmiştir. Söz konusu dönemlere ait bilgiler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Yasalara Göre Yaş Evreleri

Çocukluk	11 yaş öncesi
Ergenlik	11-15 yaş
Ergen	15-18 yaş
Erişkinlik	18 yaş üstü

Kaynak: (Bülbül, 2004).

Tablo 2 incelendiğinde, 10, 11 yaşlarına kadar her çocuk henüz fizyolojik, zihinsel ve toplumsal yönlerden erginliğe ve olgunluğa ulaşmamış bireydir. Bu aşamada birey, hayata dair ilk kazanımlarını toplumsallaşma aracılığıyla edinir. Ancak toplumsallaşma kısıtlı bir alanda gerçekleşir. Bu alanın en önemli unsuru ailedir. Çocuk ilk olarak hayata dair keşiflerini, ayırmaştırmalarını; neyin iyi neyin kötü, neyin önemli neyin önemsiz olduğunu ya da istenilen davranışlar ile istenmeyen davranışların neler olduğunu öğrenmeye, benimsemeye ve içselleştirmeye ailede başlar. Sonraki aşamada okul, arkadaş çevresi ve kitle iletişim araçları da rol oynamaya başladığında, toplumsallaşma süreci hızlanır ve farklılaşır (Zencirkıran, 2015).

Toplumsallaşma süreci, temelde bir koşullanma sürecidir. Çocuklar, içine doğduğu ve üyesi olduğu toplumsal grup ya da toplum ekseninde koşullanma deneyimi edinirler. Bu koşullanma, ödüller ve cezalar yoluyla gerçekleşir. Çocuklar ilk günden itibaren, ne yaparlarsa hoşuna gidecek şeyler elde edeceğini ve hangi durumlarla karşılaşacağını ya da ne yaparlarsa hoşuna gitmeyecek durumlarla karşılaşacağını ilk olarak deneme-yanılma yoluyla, sonraları dili kullanmaya başladığında, somut simgeler öğrenme yoluyla öğrenir ve toplumsallaşmaya başlar (Ozankaya, 1991). Sonuç olarak bireyin tüm davranışları çocukluğunun bir ürünüdür ve sonraki davranış örüntüleri, çocukluk evresindeki kazanımlarının üzerine bina edilir. Bu aşamada birey, nitelikli bir toplumsallaşma süreci yaşayarak sonraki aşamaya geçmesi oldukça önem arz eder (Çiftçi, 1991).

Toplumsallaşma sürecinde önemli bir evre de ergenlik dönemidir. Bu noktada ergen kavramının kökeni ve tanımına kısaca değinmekte fayda var. “Ergen” kavramı Batı literatüründe “adolescent” olarak geçer ve Latince büyüme, gelişme, olgunlaşmak anlamında kullanılan “adolescere” fiilinin kökünden gelmektedir. Ergenlik, bireyde gözlenen hızlı ve sürekli bir gelişme evresi şeklinde tanımlanabilir (Yavuzer 2013; Şahin & Özçelik, 2016). TDK’na göre ergenlik; “*Cinsel organların fizyolojik gelişmesiyle başlayan, büyüğe erişimle yetişkinlik arasındaki dönem; büyüğe erişim, ergenlik çağı, ilk gençlik, yeni yetmelik*” olarak tanımlanmıştır. Ergenlik, çocuklukla yetişkinlik arasında kalan bir ara dönemdir (Kulaksızoğlu, 2014). DSÖ, 11-18 yaş arası adolesan (ergenlik) olarak tanımlamıştır (Tablo 2).

Ergenliğe dair kavram, tanım, gruplandırma ve yaş aralığı, farklı toplumlarda ve dönemlerde, farklı yaklaşımlarla ele alınmıştır (Yavuzer 2013; Şahin & Özçelik, 2016). Bu nedenle ergenlik ve içinde bulunduğu evre, cinsiyete, kültürlere, gruplara, coğrafyaya ve toplumlara göre değişiklik gösterir. Çünkü bazı kültürlerde ve toplumlarda, bireyler çok daha erken yaşlarda sorumluluk üstlenmeye ve erken yetişkinlik rolleri sergilemeye başlayabilir. Dolayısıyla toplumsallaşma süreci de farklı kültürlere göre değişiklik gösterir (Zencirkıran, 2015).

Sonuç olarak ergenlik dönemi, bireyin fizyolojik yapısının hızlı büyüdüğü, zihinsel fonksiyonların geliştiği, duygusal, hormonal değişikliklerin ve sosyal gelişimlerin yoğun yaşandığı bir dönemdir. Çocukluk ile yetişkinlik arasındaki bu dönemde birey, artık yetişkin dünyasını deneyimlemeye ve keşfetmeye başlamıştır. Bireyin arkadaşlık, beraberlik duyguları gelişmiş ve içinde bulunduğu grupta kabul görmek oldukça önemli hale gelmiştir. Bu dönemde bireyin bağımsızlık duygusu ön planda olduğu için, aile üyeleri ile çatışma içine girebilir. Bununla beraber, toplumsallaşma aracılığıyla birey, toplumun üyeliğini kazanmada belli aşamalardan geçerek kendinden beklenen uygun rol ve normların bilincinde olmaya başlar. Özellikle aile, okul, sosyal çevre, arkadaş grupları ve kitle iletişim araçları, ergenlik dönemine giren bireyin toplumsal kimliğini oluşturmasında ve toplumda saygınlık kazanmasında temel oluşturur (Şahin & Özçelik, 2016).

Toplumsallaşmanın üçüncü evresi, bireyin yaşamında uzun bir dönemi kapsayan yetişkinlik dönemidir. Yetişkinlik dönemi de kendi içinde genç yetişkinlik (40’lı yaşlara kadar) ve ileri yetişkinlik (40’lı yaşlardan sonraki süreç) gibi farklı evrelere ayrılmıştır. Yetişkinlik ile ilgili ilk sistematik araştırmalar ise, 1920’li yıllarda başlamış ve 1940’lı yıllardan sonra hız kazanmıştır (Kılavuz, 2002). Yetişkin kelimesinin Latince karşılığı “andragogy” anlamına gelir (Köylü, 2004). Ayrıca “büyümek” olarak da ifade edilir. Çünkü yetişkin kişi, artık büyümüştür. Büyümeden kasıt hem fizyolojik olarak hem de zihinsel, ruhsal ve psikolojik açıdan büyümüş ve olgunlaşmış olduğu varsayılır. Ancak yetişkinlik ölçütleri kültürlere göre farklılık gösterir. Yine de yaygın olarak

kabul edilen yetişkinliğin başlangıcı eğitimini tamamlamış, çalışma hayatına başlamış, evlenme, aile kurma ve anne-baba olma deneyimini yaşamış bir birey yetişkinliğin ilk aşamasında olduğu kabul edilir. Buna rağmen, yetişkinliğin başlangıcı toplumdan topluma, kültürden kültüre, aynı toplumun farklı kesimlerine göre de değişiklik gösterebilir. Hatta yetişkinlik, bireyden bireye bile farklılık gösterebilir ve farklı anlamlar taşıyabilir (Shanahan & ark., 2002; Atak & ark., 2016).

Yetişkinlik evresinde geniş ve dar olmak üzere, iki tür toplumsallaşma yaşanır. Geniş toplumsallaşma, daha çok Avrupa, Amerika ve Kanada gibi yerlerde yaşanmaktadır. Bu yerlerde, bireylere hayat boyu birçok seçenek sunulur ve bireyler cesaretlendirilir. Bağımsızlığa dair değerler, bireysellik ve kendini ifade etme gibi özellikler kazandırılır. Bu tarz toplumlarda iyi-kötü ya da doğru-yanlış gibi kesinlikten ziyade esneklik vardır. Beklentiler, sorumluluklar ve cezalar azdır. Geniş toplumsallaşmada bireysellik ön plandadır. Yetişkinlik evresinde dar toplumsallaşma ise, daha çok sanayileşmemiş toplumlarda yaşanmaktadır. Bu tarz toplumlarda yaşam dar ve belirli bir çevreyle sınırlıdır, olanaklar ve seçenekler kısıtlıdır. Bu yerlerde iyi-kötü, doğru-yanlış gibi değerler kesin olarak belirlenmiştir. Bu toplumlarda beklentiler, sorumluluklar belirgindir ve sapmalar, toplum tarafından cezalandırılır. Bireysel farklılıklar toplum tarafından azaltılır ya da baskılanır (Arnett, 1992; Arnett 1995; Arnett, 2001; Shanahan & ark., 2002; Atak & ark., 2016).

Yetişkinlik evresinde mesleki kariyer, aile hayatı önemli olduğu gibi toplumsal güç ve saygınlık elde etme de önemli unsur olarak görülür. Bireylerin bağımlı olduğu ve kaybedeceğinden korktuğu şeyler arttığı için, ergenlik dönemindeki eleştirel özelliği, asiliği, devrimci ve muhalif tavırları, yerini değişimden kaçınmaya, çekinmeye, sistemle uzlaşmaya ve hayat karşısında elde ettiklerini korumaya meyleder. Artık muhafazakarlık duygusu ön plana çıkmaya başlar. Birey, önceden devrimci ve uzlaşmazlık tavrı takınırken, yaşla birlikte elde ettiği kazanımlar ve deneyimler sayesinde daha uzlaşmacı bir tavır içinde olabilmektedir (Zencirkıran, 2015). İnsanın yaşam serüvenini yaş aralığı üzerinden gösteren kısa ve çok genel bir görsel Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3. İnsan Yaşam Çizgisi

Yaş Aralığı	Yaşam Serüveni
0 - Yaş	Gebelik, doğum
6 - Yaş	Okula başlama
12 - Yaş	Ergenlik
18 - 30 Yaş	Oy verme, işe başlama, evlenme, anne ya da baba olma
30 - 48 Yaş	Anne-baba ölümü, menoz, çocukların evden ayrılması, büyükanne-büyükbaba olma
48 - 65 Yaş	Emeklilik, eş ölümü, büyük ana - büyük baba olma olma
65 + Üstü Yaş	Ölüm

Kaynak: (Onur, 2006).

Hayat boyu devam eden toplumsallaşmanın son evresi olan yaşlılıkta ise, daha çok fiziksel değişim boyutu öne çıkmaktadır. Birey artık fizyolojik dinamizmini kaybetmekte, bedensel hareketlerinde yavaşlamalar başlamakta, sağlık sorunlarında ise artış yaşanmaktadır. Bununla beraber, bireyler yaşlılığın ilk evrelerinde birtakım psikolojik eğilimler gösterebilir. Yaşlılığın reddine dair psikolojik eğilimlerden bazıları; erkeklerde spora başlama, diyet yapma, genç arkadaş grubu edinme ve giyim tarzında gençlere benzemeye çalışma olarak görülebilir. Kadınlarda ise, estetik cerrahi, kişisel bakım, güzellik merkezine gitme ve zayıflama gibi eğilimler söz konusu olabilmektedir. İnsanlar bu evreyi daha çok olumsuz, yalnızlık, hastalık ve yıpranma evresi olarak görebilmekte ve içinde bulunduğu bu durumdan ve şartlardan kurtulma çabası gösterebilmektedir (Zencirkıran, 2015). Ancak yaşlılıkta yaşanan bu eylemler, çabalar ve eğilimler yaşlılığın sadece bir boyutunu oluşturur ve söz konusu farklı toplumsallaşma aracılığıyla insanlar sorunlarını gidermeye çalışır. Yaşlılığın diğer boyutu ise, içine doğduğu kültürü toplumsallaşma yoluyla aktarmasıdır. Bu bağlamda toplumsallaşma, farklı kuşakları birbirine bağlar. Örneğin bir çocuk, içine doğduğu ailede sorumluluk sahibi olanların yaşamlarını değiştirir ve sorumlular yeni deneyimler yaşarlar. Anne-baba ise, yetişkinlere özgü etkinlikleri, kültürü ve kazanımları çocuklara aktarır ve bu çocuk-ebeveyn ilişkisi ömür boyu sürer. İşte yaşlılık evresine gelen ebeveynler, büyükanne-büyükbaba olduklarında da anne baba olmayı devam ettirirler. Böylece farklı kuşakları, toplumsallaşma aracılığıyla birbirine bağlayan ilişkiler kümesi ortaya çıkar. Ancak toplumsallaşma yoluyla kültürel öğrenme süreci bebeklik ve çocuklukta çok yoğun yaşanırken, sonraki süreçte daha çok öğrenme, önceki kazanımların üzerine inşa etme ve düzene uyum sağlama şeklinde devam eder. Sonuç olarak yaşlılık, farklı kuşakları birbirine bağlar ve toplumsallaşma aracılığıyla kültürel nitelikleri aktarma işlevi görür (Giddens, 2012). Böylece bireyler toplumu etkilerken, toplum da bireyleri şekillendirir ve belirli davranış kalıplarına sokar. Toplum içerisinde yaşanan toplumsal yaşam-birey ilişkisi ve etkileşimi karşılıklı sürer. Bu ilişki ve etkileşimin en önemli unsurlarından birisi toplumsallaşmadır (Simmel, 2019).

Toplumsallaşmayı Belirleyen Faktörler

Toplumsal sistemi oluşturan toplumsal yapının temel öğelerinden (toplumsal yapıyı oluşturan kurumlar; aile, din, eğitim, sağlık, siyaset, hukuk, kültür gibi öğelerdir) birisi “aile” kurumudur.

Bireyin, içine doğduğu aile en temel toplumsallaşma aracıdır. Bu noktada, toplumsal yapının en küçük fonksiyonel birimi olan aileyi (Kingsbury & Scanzoni, 1993; Parsons, 2014) tanımlamak gerekirse aile; “*Evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik; ev, familia*” şeklinde ifade edilebilir (TDK, 2024). TDK’nun tanımı incelendiğinde, ilk toplumsal ilişkilerin ve etkileşimin aile içinde başladığı anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Goffman, evi

ve dolayısıyla aileyi bir toplumsallaşma deposu olarak görür ve erkek ile kız kardeşlerin toplumsallaşma sürecindeki davranış örüntülerini şöyle açıklar; iki ayrı cinsiyete mensup olan kardeşlerin ailede/evde gördükleri eğitim farklıdır. Kız eve ait işlere ve destekleyici rollere yöneltilirken, erkek daha geniş tabanlı rekabetçi role yöneltilmektedir. Ayrıca, evde yemek esnasında, erkek çocuğuna daha büyük parça verilmesi, iki yataktan hangisi yumuşak ise o kız çocuğuna verilmesi ya da erkek daha kaba bir tabiata sahip olduğundan sert cezalar daha çok erkeğe verilmesi gibi durumlar, ailede yaşanan toplumsallaşmadır (Wallace & Wolf, 2012). Böylece erkek ile kız çocuğunun cinsiyet ayrımına dayalı toplumsal rolleri ailede öğrenilerek pekiştirilmektedir.

Aile, toplumun yeni üyelerine sosyal benliğin, kimliğin ve kişiliğin kazandırılması konusunda temel işlev gören bir kurumdur. Toplumsallaşmanın ilk ve temel birimi olan aile, sahip olduğu ve kuşattığı üyelerine değerlerin, normların ve inançların öğretildiği, aktarıldığı ve içselleştirildiği bir zemin oluşturmaktadır. Bu nedenle aile, sahip olduğu üyelerini kuşatması duygusal, ahlaki, kültürel, dinî, siyasî ve daha birçok yönden bir kuşatma olarak da kabul edilebilir. Çünkü toplumsal benliğin gelişimi ve inşası, duygusal, ahlaki, kültürel, dinî, siyasî ve bunun gibi unsurlarla gerçekleşen bir süreçtir. Bu unsurların benimsenmesi ve hayata geçirilmesinin ilk fonksiyonel birimi aile olduğu söylenebilir (Akın, 2019).

Sonuç olarak aile, bir toplumun küçük ve son derece farklılaşmış bir alt sistemidir. Bu alt sistemde, toplumsallaşma aracı olarak rol oynayan ebeveynler sadece ailevi ve aile içi rollerini yerine getirmekle kalmaz, aynı zamanda toplumun diğer kurumlarıyla olan rollerini de aileyle ilişkilendirir. Böylece aile hem aile içi toplumsallaşma aracı olur hem de toplumun diğer kurumlarını aileye bağlayan bir toplumsallaşma aracı olur. Böylelikle ailenin ötesine uzanan, ancak onunla iç içe geçmiş yapılar ve kurumlar içinde toplumsallaşma sürer. Bu süreç okul eğitimi, arkadaş grubuna katılma, iş hayatına atılma ve evlilik yoluyla devam eder (Parsons, 2014).

Toplumsallaşmayı belirleyen en önemli faktörlerden biri de aileden hemen sonra gelen okul/eğitim hayatıdır. Eğitim, TDK'na göre; “Çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan veya dolaylı yardım etme; terbiye” (TDK, 2024) şeklinde tanımlanmıştır. Benzer şekilde Hurrelmann ise eğitimi; toplumun üyesi olan bireylerin ve grupların, toplumdaki diğer üyelerin kişilik ve şahsiyet gelişimini olumlu yönde etkilemek için gerçekleştirdikleri etkileşimler ve toplumsal hareketler olarak tanımlamıştır. Eğitim amacıyla görevlendirilen yetkili makam, kurum ve bireyler ise, çocukları ve gençleri yönlendirme işini yapmaktadır. Eğitim süreci okulda devam ederken diğer taraftan arkadaş grupları, kitle iletişim araçları da toplumsallaşma faktörü olarak rol oynamaktadır. Okul hayatı, öğrencilere sadece müfredat programındaki bilgileri

aktarmak, eğitime dair bazı beceri, alışkanlık ve davranış kalıpları kazandırmakla toplumsallaşma işlevi görmez, bunun yanında aileden ve diğer sosyal kurumlardan farklı olarak okul toplumu içinde yaşamayı da öğrenirler. Bu noktada okullar, aile ortamı ile başka toplumsal kurumlar arasında bir geçiş işlevi görür. Her ne kadar aile gibi sıcak ve hoşgörülü olmasa da üyesi olduğu toplumun diğer bazı kurum ve gruplarındaki kadar acımasız da değildir. Ayrıca bireyler, okulda elde ettiği kazanımlar, bilgi ve becerilerle birlikte, başka yabancı bireyleri, öğrencileri, büyükleri ve yöneticileri de tanıma fırsatı bulurlar. Böylece farklı davranış şekilleri, alışkanlıklar, gelenekler ile karşılaşır. Okul ortamı, bireylerin okul aracılığıyla farklı açılardan toplumsallaşmalarına da olanak tanır. Bireyler, elde ettiği bu sosyo-kültürel kazanımlar sayesinde, ileride yaşayacakları dünya hakkında az da olsa bilgi ve tecrübe sahibi olurlar (Ergün, 1994).

Toplumsallaşmayı belirleyen faktörlerden birisi de sosyal çevre ve arkadaş grubudur. Arkadaş grubu, bireyin ailesinden daha çok vakit geçirdiği ve etkilendiği sosyal çevreyi oluşturur. Bireyler arkadaş gruplarıyla karşılıklı etkileşim içerisine girerler ve böylece toplumsal açıdan diğerleriyle ilişki kurmayı öğrenerek, hayata dair birçok yeni şeyleri keşfederler. Bireylerin birçok olumlu ya da olumsuz alışkanlık edinmesinde ve aktivitelere başlamasında arkadaş grubu oldukça belirleyicidir. Dolayısıyla bireyin, içinde bulunduğu arkadaş grubu onun davranışlarının, yönelimlerinin, tercihlerinin şekillenmesinde belirleyici faktördür. Bununla beraber çocukların ve ergenlerin dünyasında arkadaş grubu, Mead'in ifade ettiği gibi anlamlı ötekiler haline gelir. Arkadaş grubuna katılan birey, gruba ait normları, değerleri, alışkanlıkları ve davranış örüntülerini kabul görmeyi ya da onaylanmayı öğrenir. Böylece arkadaş grupları, bireylerin yetişkinliğe geçiş evresinde önemli rol oynadığı söylenebilir (Zastrow & Kirst-Ashman, 2014; Zencirkıran, 2015; Schaefer, 2017; Farley & Flota, 2018; Handel, 2019).

Toplumsallaşmayı etkileyen söz konusu faktörler, bireyin yaşamış olduğu hayatın sadece bir kısmına tekabül eden faktörlerdir. Oysa toplumsallaşma çok daha geniş bir alanda ve çok daha çeşitli faktörlerle ortaya çıkar. Örneğin sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik ve dini organizasyonlar bu süreçte oldukça fonksiyoneldir. Birey-birey, birey-grup, grup-grup ve birey-toplum ilişki ve etkileşiminde toplumsallaşma süreci devam eder. Tüm bu toplumsallaştırıcı unsurlar, birbirinden bağımsız olarak değil birlikte işlev görür (Çoştur, 2009). Hatta 21.yüzyılın ilk çeyreğinde önemli bir gelişme sağlayan kitle iletişim araçları ve sosyal medya da toplumsallaşmayı belirleyen çok önemli bir faktördür. Diğer faktörlerde olduğu gibi sosyal medya faktörü de toplumsallaşmayı, olumlu ya da olumsuz yönde belirleyebilir ve etkileyebilir. İnsanlar, sosyal medyadan öğrendiği farklı kültür, davranış ve yaşam tarzı ile toplumsal yozlaşmaya, bozulmaya ya da ahlaki çöküntüye neden olabilir. Bu durum ise olumsuz bir toplumsallaşma olarak ortaya çıkabilir.

Bir Toplumsallaşma Aracı Olarak Sosyal Medya

İnsanlık tarihi kadar eskilere dayanan iletişim fenomeni, tarih boyunca gelişimini ve değişimini sürdürmektedir. İletişim, günümüz teknoloji dünyasında yeni bir boyut kazanarak fonksiyonunu artırmıştır. Bu bağlamda iletişim araçlarından olan internet ve internet üzerinden paylaşılan sosyal paylaşım ağları, günümüz dijital dünyada oldukça popüler olmuştur. İnternet kullanıcıları, iletişim fenomeninin toplumsal yönünü temsil ederken, internetin kitlesel ve etkileşime açık yönünü ise sosyal medya ağları temsil etmektedir.

İnternet, birçok bilgisayar sistemini ve çeşitli iletişim cihazlarını yerel ve küresel düzeyde birbirine bağlayan ve sürekli gelişim eğilimi gösteren bir iletişim fenomenidir. Bu fenomen sosyal, kültürel ve teknolojik bağlamda çeşitli değişikliklerden etkilenecek, ortaya çıkan değişime kendisini kısa sürede adapte edebilmektedir (Solmaz & ark., 2013). Bununla beraber internet insanlara birçok olanaklar sunmaktadır. Bu olanaklara; bireysel ve toplumsal bakımdan karşılıklı haberleşme, reklam paylaşımı, sanal cemaatleşme, bilgi paylaşımı, bankacılık işlemleri, ticari faaliyetler, kültürel etkileşim, dini aktiviteler, habercilik, çeşitli kamu hizmetleri, eğlence aktiviteleri ve sosyal ilişkiler gibi daha birçok günlük yaşamı ilgilendiren alanlarda, internet sayesinde sahip olmak mümkündür. Sonuç olarak internet hayata yenilikler getirerek işlevselliğini artırmaya devam etmektedir (Güler, Bayzan & Güneş, 2016; Yıldırım & İpek, 2020).

İnternet zemini üzerine kurulan sosyal medya mecraları ise kullanıcılara içerik oluşturma, biçimlendirme ve değiştirme olanak ve imkânı sağlayan dijital ortamlardır. İnsanlar bu ortamlarda, çevrim içi ağlar ve kolektifler oluşturarak diğer gruplara ve kitlelere mesajlarını, fikirlerini ve bilgilerini video içerikleri sayesinde sunmaktadır (Koca & Tunca, 2020). Sosyal medya ağları, dijital iletişim cihazları ve ekranı sayesinde, kişileri, grupları ve toplumları tek bir noktada buluşturarak, yerel ve coğrafi sınırların ötesine taşımaktadır. Bu sanal buluşma noktası ve ekranı ile küresel düzeyde bir iletişim ve etkileşim olanağı elde edilmektedir. Bu sayede insanlar, sosyal ağlar üzerinden birçok etkinliği yerine getirebilmektedir. Birçok bilgiye erişip gündemi takip edebilmekte ve düşüncelerini özgürce paylaşabilmektedir. Ayrıca eğlenebilme, sohbet edebilme, boş vakitlerini değerlendirebilme ya da eğitim ihtiyacını karşılayabilme imkânı bulabilmektedir. İşte tüm bu niteliklere sahip olan sosyal medya ağları içinde bulunduğumuz dünyanın en önemli toplumsallaşma araçlarından biri olduğu anlaşılmaktadır.

Bununla beraber, sosyal medya ortamını güçlü kılan temel dinamikler ise; sınırsız olması, küresel düzeyde etkili olması ve değişkenliğe sahip olması gibi özelliklerin yanı sıra, geleneksel medya kalıplarının dışında, insanlara karşılıklı iletişim, etkileşim ve paylaşım sunmasıdır. Video, resim, bilgi ve iletilmek istenilen fikir ya da ideoloji, sosyal medya ağları aracılığıyla payla-

şılabilir. Bu olanak sayesinde, karşı taraftakiler yönlendirilebilmekte, fikirsel ve düşünsel anlamda örgütlenmeleri sağlanabilmektedir.

Sonuç olarak sosyal medya mecraları, küresel kent haline gelen dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de geniş bir kullanıcı kitlesine sahip bir toplumsallaşma aracıdır. Türkiye’de bu mecralar ve ağlar “Youtube”, “Facebook”, “Instagram”, “Whatsapp” ve “Twitter” gibi daha birçok sosyal medya mecraları ve uygulama ağları olarak, oldukça yüksek bir kullanıcı popülasyonuna sahiptir (Oyman, 2016).

Türkiye’de bir toplumsallaşma aracı olarak sosyal medya ağları ve uygulamalarının son iki yıldaki kullanım oranı oldukça yüksek düzeydedir. Bu bağlamda, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre son iki yıla ait internet kullanım oranları farklılık göstermektedir. Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması sonuçlarına göre; 2023 yılında evden internete erişim imkânı olan hanelerin oranı, 2022 yılına göre 1.4 puan artarak %95.5 olmuştur. İnternet kullanım oranı, 16-74 yaş grubundaki bireylerde 2022 yılında %85.0 iken, 2023 yılında %87.1 olarak belirlenmiştir. Cinsiyet ayrımında 2023 yılında İnternet kullanım oranı; erkeklerde %90.9, kadınlarda %83.3 olarak saptanmıştır. Bireylerin en fazla kullandıkları sosyal medya ve mesajlaşma uygulamaları %84.9 ile WhatsApp, %69.0 ile YouTube ve %61.4 ile Instagram olduğu tespit edilmiştir. En fazla kullanılan sosyal medya ve mesajlaşma uygulamaları cinsiyete göre incelendiğinde; erkeklerin en fazla %88.7 ile WhatsApp, %72.6 ile YouTube ve %63.5 ile Instagram uygulamalarını, kadınların %81.1 ile WhatsApp, %65.4 ile YouTube ve %59.3 ile Instagram uygulamalarını kullandığı belirlenmiştir (TÜİK, 2023). Bu istatistiklere göre, günümüz dünyasının temel toplumsallaşma faktörlerinden olan sosyal medyanın ne kadar önemli rol oynadığı aşıkardır.

SONUÇ

Toplumsallaşma kavramı, hem günlük sıradan konuşmalarda yaygın olarak kullanılırken hem de yaşamın tüm evrelerinde (çocukluk, ergenlik, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık evreleri) öğrenme, benimseme ve içselleştirme şeklinde yaşanmaktadır. Toplumsallaşma, bir taraftan aile, okul/egitim, arkadaş grubu, çalışma/meslek, medya ve dini grup gibi toplumsal yapının birçok kurumsal alanlarında yoğun olarak yaşanırken, diğer taraftan dijital dünya ekseninde yaygın olarak kullanılan kitle iletişim araçları aracılığıyla gerçekleşmektedir. Günlük hayatın akışında, kurumsal alanlarda, sosyal medya ağlarında ve dolayısıyla hayatın tüm alanlarında yaşanan toplumsallaşma olgusu, insanlar arası, gruplar arası ve toplumlar arası ilişkiler ve etkileşim yoluyla sürekli olarak üretilmektedir. Dolayısıyla insanlar, toplumsal gerçekliğin hem ürünü hem de üreteni durumunda olduğu gibi toplumsallaşmanın da hem ürünü hem de üreteni durumunda olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akın, M. H. (2019). Sosyal Etkileşim ve Sosyal Benlik Kaynağı Olarak Aile. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 3(1), 1-14.
- Akın, M. H. (2022). *Toplumsallaşma Sözlüğü*. İstanbul: Matbu Kitap.
- Arnett, J. (1992). Reckless Behavior in Adolescence: A Developmental Perspective. *Developmental Review*, 12(4), 339-373.
- Arnett, J. J. (1995). Adolescents' Uses of Media for Self-Socialization. *Journal of Youth and Adolescence*, 24(5), 519-533.
- Arnett, J. J. (2001). Conceptions of the Transition to Adulthood: Perspectives from Adolescence through Midlife. *Journal of Adult Development*, 8, 133-143.
- Atak, H., Tatlı, C. E., Çokamay, G., Büyükpabuşcu, H., ve Çok, F. (2016). Yetişkinliğe Geçiş: Türkiye'de Demografik Ölçütler Bağlamında Kuramsal Bir Gözden Geçirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 8(3), 204-227.
- Bahar, H. İ. (2009). *Sosyoloji*. Ankara: Uşak Yayınları.
- Borlandi, M., Boudon, R., Cherkaoui, M., & Valade, B. (2011). *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*. (Çev. Bülent Arıbaş). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bülbül, S. H. (2004). Ergen Etiği. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 13(6), 206-210.
- Çoştur Y. (2009), Toplumsallaşma Kavramı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. IX (3), 117-140.
- Çelebi, N. (2007). *Sosyoloji Notları*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çiftçi, O. (1991). Çocuğun Sosyalleşmesinde Ailenin Rolü. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 2(2).
- Doğan, İ. (2012). *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*. Ankara: Pegem Akademi.
- Epstein, S. (1973). The Self-Concept Revisited: Or a Theory of a Theory. *American Psychologist*, 28(5), 404-416. <https://doi.org/10.1037/h0034679>.
- Ergün, M. (1994). *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Erkut, Z., Balcı, S. ve Yıldız, S. (2017). Tarihsel Süreç İçinde Çocuk. *Çocuk ve Medeniyet*, 2(3), 17-28.
- Farley, J. E. ve Flota, M. W., (2018). *Sociology*. New York: Routledge.
- Fichter, H. J. (2016). *Sosyoloji Nedir*. (Çev. N. Çelebi). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Frisby, D. (2019). Sunuş-Georg Simmel-İlk Modernite Sosyoloğu. (Çev. E. Gen), *Modern Kültürde Çatışma*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gecas, V. ve Schwalbe, M. L. (1983). Beyond the Looking-Glass Self: Social Structure and Efficacy-Based Self-Esteem. *Social Psychology Quarterly*, 77-88.
- Giddens, A. (2012), *Sosyoloji* (Ed. C. Güzel). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Güler, N., Bayzan, Ş ve Güneş, A. (2016). İnternette Çocuklara Yönelik Riskler ve Ailelerin Bilinçlendirme Faaliyetlerindeki Rolü. *10. Uluslararası Bilgisayar ve Öğ-*

retim Teknolojileri Sempozyumu, 16-18 Mayıs, Rize.

- Günay, Ü. (2006). Kuramsal Yaklaşım ve Türk Sosyolojisi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 509-542.
- Handel, G. (2019). *Childhood Socialization*. New York: Routledge.
- Jung, W. (1995) *Georg Simmel: Yaşamı, Sosyolojisi, Felsefesi*. (Çev. D. Özlem). Ankara: Ark Yayınevi.
- Kingsbury, N., & Scanzoni, J. (1993). Structural-Functionalism. In *Sourcebook of Family Theories and Methods: A Contextual Approach* (pp. 195-221). Boston, MA: Springer US.
- Kılavuz, M. A. (2002). Yetişkinlik ve Yaşlılık Döneminde Eğitim ve Din Eğitiminin Önemi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2).
- Koca, E. B & Tunca, M. Z. (2020). İnternet ve Sosyal Medya Bağımlılığının Öğrenciler Üzerindeki Etkilerine Dair Bir Araştırma. *Alanya Akademik Bakış*, 4(1), 77-103.
- Kulaksızoğlu, A. (2014). *Ergenlikte Sosyalleşme ve Ahlak Gelişimi: Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Köylü, M. (2004). *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji sözlüğü*. (O. Akınhay ve D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Morawski, J. G., & St Martin, J. (2011). The Evolving Vocabulary of the Social Sciences: The case of "Socialization". *History of Psychology*, 14(1), 1. <https://doi.org/10.1037/a0021984>.
- Onur, B. (2006). *Gelişim Psikolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Oyman, N. (2016). Sosyal Medya Dindarlığı. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (28), 125-167.
- Ozankaya, Ö. (1991). *Toplumbilim*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Parsons, T. (2014). Family Structure and the Socialization of the Child. In *Family: Socialization and Interaction Process* (pp. 35-131). Routledge.
- Parsons, T. (2017). The Present Status of "Structural-Functional" Theory in Sociology. In *The Idea Of Social Structure* (pp. 67-84). Routledge.
- Rocher, G. (1968). *Le Changement Social*. Paris.
- Rosenberg, M. (1989). Self-Concept Research: A historical Overview. *Social Forces*, 68(1), 34-44. <https://doi.org/10.1093/sf/68.1.34>.
- Schaefer, R. T., 2017. *Sosyoloji*. (Çev. S. Coşar). Ankara: Palme Yayıncılık
- Shanahan, M. J., Porfeli, E., Mortimer, J. T., & Erickson, L. (2002). Subjective Age Identity and the Transition to Adulthood: Demographic Markers And Personal Attributes. *Youth Development Study*, 8, 76-81.
- Simmel, G. (2019). *Modern Kültürde Çatışma*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Slattery, M. (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*. (Çev. Ü. Tatlıcan ve G. Demiriz). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z & Demir, M. (2013). İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama. *Selçuk İletişim*, 7(4), 23-32.
- Skinner, Q. (2013). *Çağdaş Temel Kuramlar*. (Çev. A. Demirhan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahin, Ş. ve Özçelik, Ç. Ç. (2016). Ergenlik Dönemi ve Sosyalleşme. *Cumhuriyet Hemşirelik Dergisi*, 5(1), 42-49.
- TDK. (2024). "Aile" *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 13.05.2024).
- TDK. (2024). "Ergenlik" *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 12.05.2024).
- TDK. (2024). "Eğitim" *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 14.05.2024).
- TDK. (2024). "Çocuk" *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 11.05.2024).
- TDK. (2024). "Toplumsallaşma" *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 08.05.2024).
- TÜİK. (2023). Türkiye İstatistik Kurumu. *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2023*. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2023-49407](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2023-49407). (Erişim Tarihi: 15.05.2024).
- Wallace, R ve Wolf, A. (2012). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları-Klasik Geleneğin Genişletilmesi* (Çev. M. R. Ayas ve L. Elburuz). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Yeung, K. T. ve Martin, J. L. (2003). The Looking Glass Self: An Empirical Test and Elaboration. *Social Forces*, 81(3), 843-879. <https://doi.org/10.1353/sof.2003.0048>.
- Yavuzer, H. (2013) *Ergenlik Dönemi: Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, O., & İpek, İ. (2020). Yeni Koronavirüs Salgını Dolayısıyla Gündeme Gelen Sosyal İzolasyon ve Gönüllü Karantina Döneminde İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2020(52), 69-94.
- Zastrow, C. ve Kirst-Ashman, K. (2014). *İnsan Davranışı ve Sosyal Çevre*, (Ed. D. Baran Cifci). Ankara: Nika Yayınevi.
- Zencirkıran, M. (2015). *Sosyoloji*. Bursa: Dora Yayınevi.

Bölüm 8

TÜKETİM ÇILGINLIĞINA KARŞI KANAATKÂRLIK: SOSYOLOJİK BİR OKUMA¹

Sultan ARSLAN²

1 Bu çalışmada “Tüketim Toplumuna Bir Direnme İmkânı Olarak Kanaatkârlık” başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Orcid Id:0009-0000-4802-4990, sultan.orhan@gmail.com

1. Giriş

Tüketim toplumu; tüketim davranışının, toplumu oluşturan bireyler tarafından hayatlarının tek amacı olarak görüldüğü toplumdur. Günümüz tüketim toplumunda; kendimizi ifade edebilmek, statü elde edebilmek, hayat tarzımızı oluşturabilmek, tatmin, mutluluk, hayat amacımızı bulabilmek vb. nedenlerle tüketim yapılmaktadır. Tüketim toplumunda toplumsal uyum; arzu ve isteklere dayanan, herhangi bir bilgi birikimi, değer yargısına, bilince dayanmayan çılginca tüketim davranışına ayak uydurmaktır.

Reklamlar, markalar, moda, medya, sosyal medya, kredi kartları, banka kredileri gibi tüketim ajanları ise tüketicilere gereken bilgi, değer, bilinci sunmakta, harcamaları kolaylaştırmakta ve bu çılginca tüketim davranışının bu sundukları değer, bilgi, bilince göre ideal, olması gereken tüketim davranışı olduğuna bireyleri ikna etmektedirler. Yani bireyleri tüketime iten nedenleri ve amaçları sunmaktadırlar. Bu nedenlerden dolayı da çılginca tüketim gir-dabına kapılmış bir tüketici için alternatif tüketim yollarını, alternatif hayat tarzlarını aramaya gerek yoktur.

Topluma uyum sağlamak için bireyler; tatmin, mutluluk, statü sağlamak, kendilerini ifade etmek, tüketim toplumunun ideal, olması gereken olarak lanse ettiği hayat tarzına sahip olmak gibi nedenlerle hiç durmadan ihtiyaç odağında değil istek, arzu odağında tüketim yapmaktadırlar. Fakat vaad edilen mutluluk, tatmine bir türlü ulaşamayıp tekrar tüketim döngüsüne kapılmak ve tüketim davranışından hayatın amacını bulmaya fırsat bulamamak gibi nedenlerle tüketim çılginlığına direnmelidirler. Aynı zamanda tüketim toplumunun; toplumsal değerleri, insan ilişkilerini metalaştırması ve ticarileştirmesi ortaya bireyselleşmiş, yalnızlaşmış, narsistleşmiş bireyler çıkarmaktadır. Buda toplum içerisinde güvensizlik, yalnızlık dolayısıyla mutsuz, dayanışmadan, paylaşımından bir haber bir toplumsal ortam yaratmaktadır. Sınırsız tüketimi karşılayacak kaynaklara sahip olmamamızda tüketim çılginlığına direnmenin bir diğer nedenidir. Hem içinde yaşadığımız dünya hem de gelecek nesiller için sınırsız kaynak tüketimi sınırlandırılmalıdır. Bu nedenlerden dolayı tüketim çılginlığına direnecek alternatif tüketim yolları ve alternatif hayat tarzları aranmalıdır.

Bu alternatif yolu kanaatkârlık temeline dayanan bilgi birikimi, değer sistemi ve bilinci verecektir. Kanaatkârlık bireylerin tüketim toplumuna eleştirel yaklaşabilmeleri için gereken bilgi birikimi ve dayanağı vermektedir. Kanaatkârlık; “insan olmanın ve insanca yaşamının gerektirdiği sevgi, saygı, güven, hoşgörü, fedakârlık vb. gibi değerlerden biridir. Elinde bulunanla yetinme, kontrolsüz mal arzusuna ve dünya tutkusuna kapılmadan aşırı zevk ve doyumsuzluk duygularını kontrol altında tutma ve var olan nimetlere şükretme gibi anlamlara gelmektedir.” (Yılmaz, 2010: 55)

Kanaatkârlık; şükür etmeyi, ölçülü olmayı, yetinmeyi, özgür iradeyi, eleştirel yaklaşımı içermektedir. Yapacağımız çalışma kanaatkârlığın mahiyeti, tüketim toplumunda tüketim çılgınlığına nasıl bir direnme imkânı vereceği, tüketicide nasıl bir değer sistemi ve bilinç oluşturacağı ve hangi tüketim uygulamalarını içerdiğiyle ilgilidir. Tüketim çılgınlığına direnebilmek öncelikle düşünce yapısı ve hayat tarzının değişmesiyle mümkündür, buda belirsizlikten uzak bir değer sisteminin oluşturulmasıyla mümkün olacaktır. Kanaatkâr bir düşünce yapısının en yakın örneğini İslamiyet dini ve tasavvuf geleneği sunmaktadır ve bilgi birikimi bu örneklerin incelenmesiyle edinilebilir. Aynı şekilde kanaatkâr bir hayat tarzı oluşturmayı başarmış insanların örnek alınması da yeni bir hayat tarzı inşa etmek için faydalıdır. Bunun içinde yine sade yaşam, yavaş yaşam, minimalizm akımlarını inceleyerek bilgi birikimi sağlanabilmektedir. Çalışmamızda bu akımlar ve İslam dini incelemeleri yapılmıştır.

Ayrıca gerekli incelemeler, araştırmalar sonucu oluşacak kanaatkâr bilinç nasıl olmalı ve tüketime nasıl yansımali konusu önemlidir. Kanaatkâr bilince sahip tüketiciler; yetinmesini, paylaşmayı, dayanışmayı, şükür etmeyi, ölçülü olmayı, orta yolu bulmayı bilen; bu dünyaya bir amaç için geldiğinin farkında olan ve bu amacı bularak tatmin ve mutlu olacağını bilen, bu amacın tüketimden ibaret olmadığını farkında olan; rasyonel, eleştirel davranan ve öz kontrole, özgür iradeye sahip bireylerdir.

Kanaatkâr tüketim bilinciyle tüketim yapan bireyler için tüketimin odağı salt satın alma olmamalıdır. Kanaatkâr bireyler; satın alma davranışı günümüzde bu kadar kolaylaşmışken, at son modelini al felsefesi bu kadar içselleşmişken, ihtiyacımız olmasa da rekabet ve gösteriş için sahte ihtiyaçlara dayanan tüketim çılgınlık halini almışken alternatif tüketim yolları arayan bireylerdir. Bu alternatif yollar yeni bir hayat tarzı oluşturmamız için bize küçükte olsa uygulama fırsatları vererek ileride daha büyük adımlar atmamız için cesaret verecektir. Aynı zamanda yeniden ve yeniden hiç durmadan yeni metalar satın alma alışkanlığımıza dur diyerek kaynak tüketimimizi azaltacak bu da sürdürülebilir tüketim davranışını ortaya çıkaracaktır. Sürdürülebilir tüketim davranışı ise hem bugünümüz hem de geleceğimiz için son derece önemlidir.

Dolayısıyla bu teorik çalışma; günümüz toplumunu tüketim toplumu haline getiren aşamaları, tüketim toplumunun tüketicilerini, tüketim toplumunun değerlerini ve bir değer olan kanaatkârlığın mahiyetini, kanaatkâr düşünce yapısı ve hayat tarzı örneklerini, kanaatkâr tüketim bilincini ve tüketim uygulamalarını inceleyerek, tüketim toplumuna bir direnme imkanı verecek olan kanaatkârlık kavramına ışık tutmayı, bilgi birikimi sağlamayı ve tüketim odağında yapılan hayat tarzlarına alternatif hayat tarzları arayan çalışmalara destek olmayı amaçlamaktadır.

2. Tüketim Çılgınlığına Karşı Kanaatkârlık

2.1. Tüketim Toplumunda Tüketime Yön Veren Değerler Nelerdir?

Değer; “bireyi veya diğer sosyal kimlikleri yaşamlarında yönlendiren ilkelere.” (Ergen, 2016: 79) Yani bireysel ve sosyal açıdan belli bir davranış ya da yaşam biçimini diğer davranış ya da yaşam biçimlerine göre daha fazla tercih edilebilir kılan, ilke ya da inanışlardır (Bayazıt, 2017: 5). Bireylerin toplumsallaşması sırasında davranış ve hayat tarzlarına yansıyan bu ilke ve inançlar kültür, din, ahlak vb. ile oluşup, bireylere aile, çevre, eğitim kurumları, medya vb. aracılığıyla aktarılmaktadır (Torlak, 2010: 45). Dolayısıyla bireylerin davranışları, tercih ettikleri hayat tarzları belli değerlere göre şekillenmektedir. Bireysel ya da toplumsal davranışların altında yatan nedenleri anlamamanın en iyi yolu kişiliğe ve topluma hakim olan bu değerlerin anlaşılmasıdır.

Değer kavramının amaçsal ve araçsal olmak üzere iki boyutu vardır. Amaçsal değerler, bireylerin var oluş amaçları ve hedefleriyken, araçsal değerler ise amaç ve hedefe ulaşmak için kullanılan davranış şekilleridir (Yıldırım, 2013:8-13).

Tüketim kültüründe bireyler, maddileşen, estetikleşen ve sürekli farklılaşan bir kültüre ayak uydurarak, amaçsal bir değer halini alan tüketim davranışıyla kimliklerini oluşturmaya çalışmaktadırlar (Martı, 2010: 133-134). Tüketime; amaçsal bir değer haline gelmesinde, hayatımızda kapladığı yer ve anlamının değişmesinde bireyselleşme, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, alışveriş mekânlarında yaşanan değişimler, bireysel ve hane halkı gelirindeki artış ve kapitalist sistemin oluşturduğu metaryalist toplum yapısı gibi nedenler etkili olmuştur (Torlak, 2010: 52).

Tüketime amaçsal bir değer haline gelmesinde dini değerlerin etkisinin azalması da etkili olmuştur. Berger’ e göre, dinin dünya veya toplum kurmada ve kurulan dünya veya toplumun idame ettirilmesinde hayati bir rolü vardır (Berger, 2011: 31). Bu nedenle dinin başlıca fonksiyonlarından birisi insanlara bir anlam dünyası ve bakış açısı kazandırmak ve insanlara hayatlarını kendilerine göre dizayn edip bir düzene koymasını sağlayan değerler sistemi sunmaktır. Modernizmin her şeyi akılla açıklamaya çalışması anlam, değer bütününi yitirilmesine, bunun sonucunda ise belirsizlik, güvensizlik, boşluk ortamının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Etkisini yitiren değer yapılarından biride dindir (Demirzen, 2010:104). Fakat ancak dini değerler, kuşaklararası sürekliliği onaracak ve varoluşsal sorunlarımıza cevap olabilecek kozmik düzen, tevazu ve özen imgelerini üretmektedir. Yani din, varoluşa ilişkin merkezi sorulara en tutarlı yanıtlar dizisini sağlayan bir inanç sistemidir, bu nedenle dinsel inançtaki bir gerileme zorunlu olarak toplumsal bütünleşmeyi ve toplumsal bağı tehdit edecektir (Featherstone, 2013: 202,203).

Tüketim kültürünün desteklediği hedonizm, anlık zevk peşinde koşma, dışavurumsal hayat tarzları, narsizm ve bencillik gibi değerler dini değerlerle çatışmaktadır. Dini değerlerin öğretisi ve hayat amaçları bu değerlerin tam tersidir. Kapitalist sistemin şimdi yaşa, sonra öde temeline dayanan değersel yapısı; çilecilik, çalışkanlık, basiret ve tutumluluğun yani kanaatkarlığın hakim olduğu değer yapısının tam zıttıdır (Featherstone, 2013:198). Fakat rasyonelleşme, metalaşma, bireyselleşme ve dünyevileşme olguları dinsel duyguları tamamen ortadan kaldırmamış, ortaya çıkan boşluğu metaları kutsallaştırarak, metaları kutsal statüye yükselterek doldurmuştur (Zorlu, 2006:110-111). Ayrıca dini değer ve semboller kaynağındaki anlamından soyutlanarak metalaştırılmış, bu metaları tüketen bireylerin ise ibadet etmiş ya da dini bir gerekliliğini yerine getirmiş gibi hissetmeleri sağlanmıştır. Fakat anlamını yitiren değer ve sembollerin tüketilmesi o sembolün gerekli kıldığı hayat şeklini ve dünya görüşünü vermekte yetersiz kalmaktadır ve bireylerin inancı ile ibadetleri arasındaki kopukluklara neden olmaktadır. Yani dini değer ve semboller asıl anlam ve önemini kaybettiği için manevi tatmin sağlayamaz hale gelmişlerdir. (Demirezen, 2010:106-107). Dini değerlerin anlamını yitirmesi ve tüketim metası haline gelmesiyle bireyler de oluşan manevi boşluk ve anlam yitimi, bir araç olması gereken tüketimin amaçsal değer haline gelmesine neden olmuştur. Çünkü ortaya çıkan manevi boşluk artık tüketilen metalarla doldurulmaya çalışılmaktadır.

Kapitalist sistem insan ilişkilerini de oluşturduğu değerler doğrultusunda yeniden düzenlemiştir; bireylerin birbirlerine yabancılaşmasını, birbirlerini rakip olarak görmelerini, birbirlerine hırs ve kıskançlık duygularıyla bencil bir şekilde yaklaşmalarını sağlayarak bireyselleşmeyi yüceltmış ve bir güvensizlik ortamı yaratmıştır. Sonuç olarak kolektivitte duygusu zayıflamış ve bireyler artık kişisel olarak kendini geliştirmeye, hayatın anlamını bulmaya değil hayatta kalmayı başarmaya odaklanmışlardır (Furedi, 2014:201-203). Dolayısıyla tüketim toplumunu; kendi iradesi ile tercihlerde bulunan, kendini gerçekleştiren, diğer bireylere ve gelecek nesillere karşı sorumluluklarını göz ardı etmeyen, hayatın anlamını sorgulayan, kanaatkâr bir hayat tarzını benimseyen ve tercih etme cesaretinde bulunan bireyler değil pasif bireyler oluşturmaktadır. Bu pasiflik, çaresizlik ve yalnızlık durumu ise sorumluluklarımızdan ve aktif bir mücadeleden kaçıp tüketime sığınmamıza neden olmaktadır. Böylece tüketim toplumunda bireyi yaşam tarzı olarak tüketimcilik felsefesi etkilemektedir. “Bu felsefi temel sonucunda sadece insani değerler değil aynı zamanda doğada tahrip edilmektedir. Kaynakların sınırsızca kullanılması doğal afetlere, insan hayatını tehdit eden ve telafisi olmayan çevresel risklere yol açmaktadır.” (Duman, 2018: 158-159).

Toplum, Bauman’ a göre “onaylanan, paylaşılan, yüceltilen; paylaşma edimiyle ve paylaşılanı saygı duymak için açık ya da zımni bir anlaşmayla yüceltilen güçtür. Toplumun içinde yaşamak- onaylamak, paylaşmak ve paylaş-

tığımız şeye saygı göstermek mutlu yaşamının tek reçetesidir. Bütün toplumlar anlam fabrikalarıdır ve topluma tabi olmak, “özgürleştirici bir deneyim”, “kör ve düşüncesiz fiziki güçler” den kurtulup özgürleşmenin tek koşuludur” (Bauman, 2018:10,11). Yani hayatımıza anlam katmanın, özgürleşmenin ve mutluluğun yolu bireyselleşmiş bir toplum değildir. Aksine bireylerin rekabet savaşları yerine birlikteliklerini korumak için onaylanma, paylaşma ve normatif düzenlemelere ihtiyaçları vardır. Normatif düzenlemeler bireylerin diğer bireylere karşı sorumluluğunu da içermektedir (Kahraman, 2016: 398). Mutlu ve özgür birey, kanaatkârlık temeline dayanarak; istek, yetenek ve imkânları arasında bir uyumsuzluk olmayan, yapamayacağı şeyi yapmak istemeyen, diğer bireylerin ve gelecek nesillerin sorumluluğunu alan bireydir (Bauman, 2018: 93).

Bauman'ın bireyselleşmiş toplumunu temsil eden tüketim toplumunda; özgürlük tüketim temellidir, istek, ihtiyaç ve yetenekler uyumsuzdur, paylaşma, onaylanma önemli değildir, diğer insanların ve nesillerin sorumluluğu göz ardı edilmektedir. Bu toplumda tüketim, bu değerler doğrultusunda yapılmakta ve hayatın amacı haline gelmektedir. Tüketim toplumunda birlik ve beraberlik duyguları yok edilerek, ihtiyaçların sınırsız olduğu ve bireylerin ne olursa olsun kendi çıkarlarını karşılayarak, kendilerini ilahlaştırmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece sınırsız metaya sahip olmanın meşru sayıldığı tüketim toplumunda bencil, narsist birey ortaya çıkmaktadır. Bu bireyler var oluş amacını ve nedenini bilmeyen bireylerdir (Hazıroğlu, 2017: 74).

Tüketim davranışındaki bu araç-amaç karışıklığı “ahlâkî zaafının temelini oluşturmaktadır. Tüketmeyi araç değil amaç edinen birey, en kaliteli üründen en uzun süre ve en fazla miktarda tüketebilmek uğruna, erdemlerinden taviz vermektedir. Tüketim davranışı insani değerlerin önüne geçmiş ve bireylerin değerleriyle çatışır hale gelmiştir. Bu değerlerin en başında kanaatkârlık gelmektedir. Bireylerin tüketici olarak görüldüğü ve daha çok tüketmelerini sağlamak üzere sürekli kısıktıldığı bir dünyada, hırs ve tamahın önüne geçmek imkânsızlaşmaktadır. İhtiyaçlar sınırsız kabul edilmekte, zihinler ise doyumsuzluğa şartlanmaktadır.” (Martı,2010: 136) Artık alçakgönüllülük, mütevazilik, kanaatkarlık zayıflık olarak görülmektedir. Bireylerin ahlaki kurallar, kendi doğası ve toplumu ile arasındaki bağlardan kopartılması sağlanmıştır (Caydı, 2005: 63,66). Toplumun bilinçdışına itilen ahlaki, dini, kültürel değerlerinden biri olan kanaatkârlığın bilinç düzeyine çıkarılması ve düşünce, davranış ve dolayısıyla hayat tarzının merkezine koyulması bu durumu değiştirecektir.

2.3. Kanaatkar Bir Düşünce Yapısı Örneği: İslam Dininde Kanaatkarlık

Din, insanlara bir bakış açısı, zihniyet kazandırarak, bireylerin olgu ve olaylar karşısında; red, tasvip, feragat, kabul, şükür, teslimiyet gibi temellere dayanan bir tavır takınmasını sağlamaktadır. (Orman, 2020: 20). Dini

inanç ve değerler aynı zamanda bireylerin amaçsızlık ve boşluk duygusundan kurtulmalarını sağlayarak, sağlam temelleri olan bir dünya kurmalarının da yolunu göstermektedirler (Göcen, 2014:123). İnsanların dünyayı anlamlı bir şekilde kavramak ve bu anlama göre tavır alma gibi nedenlerle metafizik düşüncelere ihtiyacı vardır. Din maddi ihtiyaç açısından da baktığımızda, ihtiyaçların nasıl, ne şekilde giderilmesi gerektiği hakkında kurallar sunarak, insanların nasıl davranmaları gerektiği, nelere dikkat etmeleri gerektiği gibi birçok konuda yol göstererek, bireylerin bu bağlamda hem maddi hem de manevi dünyalarını anlamlandırmalarını sağlamaktadır. Günümüzde kapitalizmin aşındırmaya çalıştığı ve yerine kendi değerlerini ve metalarını koymak istediği dinin, insanlara sağladığı anlam dünyası sağlam, net ve değişmez kurallara sahiptir ve krizlere karşı daha dayanıklıdır. Fakat tüketim toplumunun sağladığı anlam dünyası, tatmin, mutluluk geçicidir (Demirezen, 2010:105-106). Bu açıdan bakıldığında tüketim çılgınlığına direnme imkânı sağlayan ve tüketimle doldurmaya çalıştığımız amaçsızlık ve boşluğu doldurmanın yolunu gösteren kanaatkâr bir düşünce yapısı ve hayat tarzını bize kazandıracak yollardan biride dini buyruklardır.

Bu açıdan baktığımızda günümüz tüketim toplumunda artık tüm dini ve ahlaki değerleri aşındıran kapitalist sistem, tek değer olarak ürettiği metaları ve buna bağımlı olan hayat tarzlarını bireyler için hayatın anlamı, amacı, mutluluğun kaynağı olarak sunmaktadır. Fakat vaat ettiği mutluluğu, doyum, tatmini, iyi hayatı vermemekte sadece kendi çıkarlarını gerçekleştirir. Sonuç olarak tüketim toplumunda sosyalleşen insanların kanaatkârlık değeri yok olmaktadır bunun yerini; açgözlülük, güvensizlik, doyumsuzluk, hırs gibi olumsuz davranışlar görülmektedir. Dolayısıyla ortaya bozulmuş insan ilişkileri, narsist, mutsuz, doyumsuz, kendini gerçekleştiremeyen, iradesini kullanamayan, hayatın anlamını ve amacını bulamayan birey ve yıkıma uğrayan doğa çıkmaktadır. Tüm bunlara dur diyebilmemiz ve günümüz toplumunun iyi yaşamını sorgulayabilmemiz için kanaatkârlık temeline dayanan bir anlayışla hareket ederek, metalara bağımlı yaşadığımız hayat tarzını terk etmemiz gerekmektedir. Bu bağlamda bize yol gösterecek, yönlendirecek faktörlerden biride dini değerlerdir. Dini değerler metaya, dünya malına bağımlı olmamayı, istek ve arzuların esiri olmamayı öne çıkararak, kanaatkâr bir düşünce yapısı ve yaşam tarzını öğütlemektedir.

Bu bağlamda tüketim çılgınlığına direnmek için bize kanaatkâr bir yaşam tarzını öğütleyen dinlerden biride İslamiyet'tir. İslamiyet zorunlu ihtiyaç ve ihtiyaç dışı kavramları üzerinde durarak, bu konuyla alakalı dini kural ve kıstaslar belirlemiştir. Zorunlu, rahatlık sağlayan ve lüks ihtiyaçlar olmak üzere kişilerin ihtiyaçları üçe ayrılmıştır. Bunlar; yaşamımızın devamı için yerine getirilmesi zorunlu olan ihtiyaçlar, tüketicinin zamanını arttıran rahatlık ve kolaylık sağlayıcı araçlara olan ihtiyaçlar ve tüketiciye herhangi bir verimlilik sağlamayan hatta belirli bir ölçüde düşüren lüks mallara olan ih-

tiyaçlardır (Pahalı ve süslü giysiler, pahalı arabalar, mobilyalar, saray yapılı binalar vb). (Köroğlu, 2012: 72-73). İslamiyet’ de mülkiyetin gerçek sahibinin yaratıcı olduğunu merkeze alan, Allah yolunda harcama, feragat, kanaat, şükür gibi gönüllülüğü esas alan bir yaklaşım vardır. Bu nedenle zorunlu ya da olmasın tüm ihtiyaçların karşılanmasında ahlaki ve vicdani anlamda bir orta yolun bulunması gerekmektedir. Yani İslamiyet ihtiyaçların tatmininde kullanılan tüketim maddelerinin, nitelik ve nicelik olarak ölçülü olması gerekliliği üzerinde durmaktadır (Köroğlu, 2012: 75).

İslamiyet’ e göre insanın varlık amacı Allah’ a yakışır bir kul olmaktır ve insanlar bu nedenle yaşam tarzlarını bu doğrultuda düzenlemeleri gerekir. Fakat tüketim toplumunda insanların varlık amacı mutluluk elde etmektir, bunun yolu da metadan geçmektedir. Tüketim toplumu tükettikleri üzerinden insanlara mutluluk vaadinde bulunurken İslamiyet özellikle lüks tüketim yapılmaması üzerinden mutluluk vaadinde bulunmaktadır (Demirezen, 2010:106). İslam âlimlerinden İmam Gazali’ye göre de “Mutluluk; nefis ve ruh ile ilgili üstünlüklerin - ilim ve güzel ahlak gibi- sağlanmasıyla mümkündür. Sağlık, sıhhat, mal ve servet vb. sahiplikler ise ruha hizmet eden araçlardır. Bireyin görevi ruhunu kemale erdirerek temize çıkarmak, ilim ve ahlak ile süslemektir. Bu sıralamayla hareket eden birey malın değerini ve ona vereceği yeri bilir. Fakat mal ve servet araç olmaktan çıkıp bireyin hayat amacı halini aldığı anda ahiret ve dünya hayatının mutluluğu ve ilim ve çalışmanın yolunu kapanacaktır“ (Gazali: 27-28).

Tüketimi israf boyutuyla ele alan İslamiyet net bir şekilde israfı, insanın ihtiyacından ve gereğinden fazlasına yönelmesini hoş görmemektedir (Akdu-man, 2020:116). “Bir şeyde aşırıya gitmek, helali haram, haramı helal yapmak, az da olsa malı yasaklanmış şeylere harcamak, malı tamamen ziyan etmek israf sayıldığı gibi malı meşru bir sahada fakat aşırı derecede harcamak da israf sayılmaktadır.” (Köroğlu, 2012: 77-78) İslamiyet’e göre bireysel ve toplumsal açıdan dengeyi sarsan israf; her konuda aşırıya gitmek, ölçüyü kaçırmak, dengeyi bozmak ve gereksiz harcama ve savurganlık yapmaktır. (Yüksel, 2006). Ayrıca israf ve cimrilik arasında bir orta yolun olması gerekliliğine değinilmiştir. Bu bağlamda cimrilüğün karşısına İslam dini paylaşmaya vurgu yaparak bu konuda öğütler vermektedir. Özellikle “Yarım hurma ile de olsa, cehennemden korunmaya bakın!” hadisi bize paylaşma, Allah’ın verdiğini, ihtiyaç içerisindeki başka kullarla paylaşmanın önemine dair açık bir ders vermektedir. Ne kendini unut, ne de kendinde kal. Yarım hurmayla kendi nefisini sustur, diğer yarısı ile de başka nefislerin ihtiyacına yetiş. Bu hikmet dersini kavrayabilirsek, bir uçtan öbür uca savrulması mukadder “ya hep ya hiç” zorakılığının yerini, “hem o, hem bu” fitriliği alacaktır. Sonuç olarak asıl iş dini kaidelerine bağlı olduğunu düşünen ve öyle davranmaya çalışan bireylere düşmektedir” (Karasakal, 2014:1262-1263).

İslamiyet’e göre; israfın önüne geçilerek, imkânlar ihtiyaç sahipleriyle paylaşılmalıdır. Mutluluğun kaynağı ölçüsüzce tüketmek değil, kanaatkâr bir

şekilde ihtiyacı kadarını harcamak ve paylaşmaktır (Akduman, 2020: 125). Huzurlu, mutlu ve güvenli bir hayat ancak paylaşma kültürünün hâkim olduğu, sosyal bütünleşmenin sağlandığı toplumlarda mümkündür. Dolayısıyla ihtiyaçlarını, gerçek ihtiyaçlarla sınırlı tutan, kanaatkâr insanlar; imkânlarını aynı zamanda çevresinin ihtiyaçlarına sunan, kendi imkânlarının yetmediği yerde çevresinin imkânları tarafından destekleneceğini bilen, kaygı duymayan, güvenen insanlardır. Gerçek mutluluk ve huzur burada yatmaktadır. Bu bağlamda İslamiyet ihtiyaçların derecelendirilmesini ve belli bir düzeyde tatmin edildikten sonra eldeki imkânların başkaları ile paylaşılmasını ve hatta bazen başkalarının ihtiyaçlarının şahsî ihtiyacın önüne geçmesi gerekliliğini vaaz etmiştir. Tüketim toplumunun tersine İslamiyet bencil insan tipini eleştirip, paylaşan insan tipini övmektedir. Kanaatkâr, paylaşımcı bireyler; kanaat ederek ve paylaşarak arındıklarını düşünen ve bundan haz duyarak, hayatının her safhasında olduğu gibi paylaşım da Allah'ın rızasını hedeflemektedirler (Yaran, 2010: 81- 83).

İslamiyet meta' ya Allah'ı anmayı sağladığı ölçüde değer vermektedir. Aksi durum; insanların metayı dünyalarının merkezlerine koymalarına, arzu ve isteklerinin peşine düşüp Allah'tan uzaklaşmalarına neden olmaktadır. Burada dünyadan, metadan tamamen kopmak söz konusu değildir, önemli olan nokta; Allah'ın rızasını kazanmak ve hayatı sürdürebilmek için dünya nimetlerini ölçülü ve dengeli şekilde kullanmaktır (Gündüzöz, 2013: 73-74). Tüketim toplumunun metayı hayatının merkezine koyan, bencil duyguların baskın olan insan tipi, kanaatkâr davranmayarak sınırsız isteklere kapılmakta, ihtiyaç sandığı isteklerini tatmin ederek daha mutlu olacağını düşünmektedir. Fakat bu durum; benmerkezcilik, zevke düşkünlük ve yalnızlığı ortaya çıkararak mutsuzluğa neden olmaktadır. (Yaran, 2010: 98).

İslamiyet'e göre; savurganlık ve cimrilik arasında bir denge olmalı, sahte ihtiyaçlar ve gerçek ihtiyaçlar net bir şekilde belirlenmeli, gerçek ihtiyaçlar karşılanırken de kanaatkâr bir şekilde; insanî sorumlulukları yerine getirmeye yetecek miktarla sınırlı tüketim yapılmalıdır. Yani İslamiyet tüketimde israf kavramına çok önem vermiştir, eşyayı salt objeye dönüştürmek yani işe yararlık kategorisinden çıkararak, gereksiz bir tüketim ile anlam alanının dışına atmak israf olarak görülmüştür (Martı, 2010: 135- 137). İsrاف ise tüketim toplumunun dayandığı kavramdır. Dışladığı dini değerlerin eleştirdiği israf davranışı sonucu sürekli değiştirip, ekleme yapıp aynı ürünün farklı versiyonlarını insanlara satmayı başarmakta ve insanların hayat tarzını bu doğrultuda belirleyip, yönetmektedir.

3. KANAATKÂR TÜKETİCİ VE KANAATKÂR TÜKETİM

3.1. Tüketim Toplumunda Kanaatkâr Tüketim Bilinci

Bilinç; insanın kendisini, çevresini ve olup biteni tanıma, algılama, kavrama, fark etme yetisidir. Bilinçli tüketim ise; tüketim davranışı yapmadan

önce değerlendirme yapmaya teşvik eden tüketim şeklidir. Yani planlı ve özenli yapılan tüketim bilinçli tüketimin temelini oluşturmaktadır (Summak, Aytekin, 2021: 11-12). Bilinçli tüketimde tüketici; kendisine, topluma, çevreye ve gelecek nesillere olan sorumluluğunu göz önünde bulundurarak, tüketim davranışının denetlenme ve yönlendirilmesine izin vermeyerek, kendisine ait değerlerle planlı bir şekilde tüketim yapmaktadır. Kanaatkâr tüketim bilinci ise; yetinebilme ve şükür etme odağında, israftan kaçınmak amacıyla yapılan planlı tüketim davranışıdır. Bu bilinç; gerçek ve sahte ihtiyaçların, ihtiyaç ve arzuların ayırt edilebilmesine, imkan ve tüketilenler arasında bir dengenin sağlanmasına, sosyal ve ekolojik olarak içinde yaşadığımız topluma ve gelecek nesillere karşı sorumlulukların farkında olunmasına, toplumda dayanışma ve yardımlaşmanın toplumda güven ortamı sağlayacağı ve yeni hayat tarzlarının oluşmasına ortam hazırlayacağı bilincinde olunmasına ve tüketim davranışında özgür iradeye dayanmaktadır. Günümüz tüketicilerinin kanaatkâr düşünce bilinciyle hareket etmeleri ve bu bilinçle toplumu, pazarlamacıları ve pazarlamacıların kullandığı ajanları irdelemeleri ve bu doğrultuda bir tüketim planlaması yapmaları gerekmektedir.

Kanaatkârlık bilinciyle yapılan tüketim davranışı, tüketim toplumunda tüketicilerin çılgınca tüketim yapmalarına engel olacaktır. Kanaatkâr bir tüketim bilincine sahip tüketici; gerekli olanı satın alan, satın almadan önce ihtiyaçları ve değerlerini belirleyen, araştırıp karşılaştırma yapan, elindeki her şeyi kullanan, kullanmadığı metalleri bağışlayan, elektrik, su, enerji kullanımına dikkat eden tüketicidir (Von, 2021: 32). Kanaatkâr tüketim bilinci; sosyal sorumlu tüketim, paylaşımcı tüketim, rasyonel tüketim davranışlarını ve yetinen, şükür eden, özgür, aktif ve eleştirel tüketiciyi içermektedir.

3.1.1. Kanaatkâr Tüketim Bilinci: Sorumlu Tüketici

Kanaatkâr tüketim bilinci; sürdürülebilir tüketime, geri dönüşüme, yeşil tüketime dayanmaktadır. Yani kanaatkâr tüketim bilincine sahip birey, sorumlu bir tüketim davranışını seçen bireydir. Sorumlu tüketim; tüketim davranışının sonuçlarının bilincinde olarak tüketim kararının alınması ve tüketim sorumluluğuna uygun hareket edilmesidir. Çevreci tüketim, sosyal sorumlu tüketim, sürdürülebilir tüketim, geri dönüşüme dayanan tüketim davranışları bu kapsamda değerlendirilmektedir (Tuğer, 2022: 11-12). Sürdürülebilir tüketim davranışı; içinde bulunduğumuz toplumda tüketim yaparken gelecek nesillerin ve toplumların da ihtiyaçlarını karşılamaları gerektiğini düşünerek yaptığımız tüketim davranışıdır. Hem insanlara hem de doğaya zarar vermeme bilincini içermektedir.

Sürdürülebilir bir tüketim davranışı için; tüketimi azaltarak, israf etmeyerek, sahip olduklarımıza şükür ederek, yetinerek olabildiğince az atık üretilmekte; enerji tasarrufu sağlamak; bir ürünün bir defa kullanılıp atılmasını sağlayarak yeniden kullanmak ve yeniden kullanma imkânı olmayan ürünlere de geri dönüşüm uygulanmaktadır (Ergen, 2016: 52). Geri dönüşüm;

tüketim sonrası oluşan atıkların toplanıp, belli işlemlerden geçirilerek tekrar üretim ve kullanıma hazır hale getirilmesidir. Ya da bireyin kullanmadığı metaları paylaşması, satması vb. davranışları da içermektedir (Tuğer, 2022: 28). Bu sayede kanaatkârlık bilinciyle israf edilmemiş, tasarruf edilmiş ve çevreye zarar verilmemiş olunmaktadır. Kanaatkârlık değerinde yer alan doğaya diğer bir ifadeyle Allah' a olan saygımız ve diğer nesillere olan sorumluluğumuzu yerine getirmenin yollarından biride tüketim davranışımızda geri dönüşüme önem vermemizdir.

Kanaat ederek yeniden kullanmak ise; tüketim toplumunun kullan at felsefesinin tersine bir meta'yı birden fazla kez kullanmak demektir. Örneğin; "bir reçel kavanozunu içindeki reçel bittikten sonra, kahve kavanozu olarak kullanmak gibi, yoğurt kâsesini saksı yapmak gibi. Ya da ikinci el ürün kullanmakta o ürünü yeniden kullanıma sokmaktır." (Baranoğlu,2021: 132) Kullanmadığımız ürünleri bağışlayarak, paylaşarak da yeniden kullanıma sokabiliriz. Kanaatkâr bir hayat tarzının içinde yer alan yeniden kullanma alışkanlığı aynı zamanda tüketim toplumunun yok ettiği yaratıcılığımızı ve bir noktada kendimizi bulmamıza ve paylaşımcı bir hayat tarzına fayda sağlayacaktır. Kısacası kanaatkâr bir bilinçle yapılan sürdürülebilir tüketim davranışı; aşırı tüketim bağımlılığına engel olması ve ürünlerin daha uzun süre kullanılmasına fırsat vermesi açısından tüketim çılgınlığına dur diyebilmenin yollarından biridir.

2005 Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Toplantısında' da kanaatkârlığın değerlerinden biri olan ölçülü olma, orta yolu bulma davranışına değinilmiştir. Çevresel, toplumsal ve ekonomik taleplerde bir dengenin, ölçüsünün olması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Kanaatkâr bir düşünce yapısı ve hayat tarzıyla hareket eden bireyler; aşırıktan uzak, tüketimden çok üretime, geri dönüşüme, yeniden kullanıma odaklı, israftan kaçınan, çevreye saygılı, şükür odaklı bir yaklaşımla çevreye yaklaşmaktadırlar. Çünkü doğal döngüsünde işleyen ekosistemin insanlar ve diğer organizmalar için hayati öneme sahip olduğunun bilincindedirler. Bu bağlamda kanaatkâr tüketim bilinci, ekosistemler üzerinde olumsuzluklara neden olan insan yükünün azaltılmasının, biyolojik çeşitliliğin korunmasının ve atmosferik istikrar ve ekonomik kaynak kullanımının sağlanmasının aşırı tüketimin bırakılmasına dayandığının farkındadır. Kanaatkâr bir bilinçle sahip bireyler, gelecek nesillerin tüketim, zenginlik, fayda, refah seviyelerini azaltmayacak faaliyetlerde bulunmaları ve tüketim davranışlarında ölçülü olmaları gerektiğinin farkındadırlar. Bu nedenle de iktisadi faaliyetlerin ortaya çıkardığı toplumsal ve çevresel sonuçlar itibariyle sürdürülebilirlik çok önemlidir (Özsoy, 2011: 48,49).

3.1.2. Kanaatkâr Tüketim Bilinci: Paylaşımcı Tüketici

Tüketim toplumunun bireyselleşmiş hayat tarzı rekabete dayanmaktadır. Günümüzde özellikle sosyal medya rekabet ortamını kızıştırıp, kolaylaştırarak insanların sürekli kendilerinde bir eksiklik bulmalarına neden olmak-

tadır. Dolayısıyla bu ortamda sahip olduğumuz metalar ihtiyaçlarımıza değil, başkalarının sahipliklerine göre kendimizde bulduğumuz eksikliklere dayanmaktadır (Baranoğlu, 2021: 27-28). Tüketim toplumunda bireyler, sahip oldukları metalar kullanılabilir ya da yetinilebilecek durumda olsa dahi başkalarının sahip olduğu aynı metalar üzerinden daha büyük, çıkan son model ya da daha havalı gibi karşılaştırmalar yaparak yenisini satın almaktadırlar. Sosyal medya platformlarında evinin dekorasyonundan, yediği yemeğe, yemek yaparken kullandığı araç gereçlerden, içtiği kahve fincanının markasına, günlük giydiği kombinden, günlük cilt rutinine hatta balkon dekorasyonundan, banyo dekorasyonuna kadar her şeyi paylaşan bireyler kıyaslamayı ve rekabeti kolaylaştırmaktadırlar. Günümüzde zamanımızın büyük çoğunluğunu sosyal medyada geçirmemiz kendimizi diğer insanlarla kıyaslamamıza olanak sağlamaktadır dolayısıyla bu rekabet ortamı tüketim çılgınlığının en önemli nedenlerinden biri haline gelmektedir.

Bu rekabet ortamı ortaya paylaşımdan, dayanışmadan yoksun narsist bireyler çıkarmaktadır. Tüketim kültürünün hâkim olduğu toplumda narsistlik bir sorun olarak değil bir karakter özelliği olarak görülmektedir. Benmerkezci, diğer insanları kendi çıkarları için kullanan, hiçbir şeyin azına tamah etmeyen, kendilerini başkalarının yerine koyma yetenekleri az ya da hiç olmayan, sürekli bir rekabet içinde olan, her şeyin en iyisine layık olduklarını ve her konuda en iyisi olduklarını düşünen, kendilerini gerçekte olduklarından daha olumlu gören, her şeye değer olduklarını düşünen ve diğer insanların bunu fark etmeleri için sürekli uğraşan narsist karakterler tüketim toplumunda övgüye layık görülmektedirler (Manne, 2020: 32-33). Diğer insanları umursamayan narsist insanlar için şefkatli olmak, duyarlı olmak, yardımlaşmak, dayanışma içinde olmak önemli değildir asıl önemli olan onların kişisel başarıları, zeki olarak övülmeleri, güzellikleridir. Narsist bireyler toplumsal değerleri değil rekabeti, nefse düşkünlüğü, öz tatmini, kendini gerçekleştirmeyle önemsemektedirler (Manne, 2020: 44-62). Yani günümüz narsist tüketicileri için yetinmek, tutumlu olmak, yeniden kullanmak, ölçülü davranmak, imkân ve harcamalar arasında denge sağlamak gibi değerlerden çok harcamak önemlidir.

Kanaatkârlık bilinci ise narsist bireylerden oluşan tüketim toplumunun bireyselci hayat tarzına alternatif olan paylaşımcı bir hayat tarzı sunmaktadır. Paylaşım, sahip olunanı başka bireylerin de kullanması için vermek ya da kullanmak için başka bireylerden bir şeyler almaktır. Burada önemli olan noktalar; verilen ürünün getirisinin hesaba katılın ya da katılmasın sürekli tüketim çarkına alternatif olması, gönüllü ve karşılıklı bir katılımın olması, toplumsal çıkarın ön planda olması, alternatif bir pazar yapısı sunması, toplumsal dayanışma hissini oluşturması, tüketimin maddi yoğunluğunu düşürmesidir (Kiracı, 2017: 53). Paylaşımcı bir tüketimi içeren kanaatkâr yaşam tarzı, kendi geleceğine saygı, eşitlik duygusu, azla, kendinde olanla yetinme,

şükür etme, tatmini, mutluluğu tüketim yerine kendi iç dünyasında arama, dayanışma ve sadeliğe dayanan bir birlikte yaşama tarzıdır.

Tüketim toplumu oluşturduğu sahte ihtiyaçları karşılayamayan ya da karşılamak istemeyen bireyleri dışlamış ve yoksunluk içinde olarak tanımlamıştır. Bireyler bu dışlanma ve etiketlenme korkusundan korunmak için paylaşımcı bir hayat tarzı benimseyerek toplum içerisinde birbirlerine destek olmalıydılar. Bu hayat tarzının içerdiği konuk severlik, cömertlik, gereksinimlerin karşılanması, arzunun toplumsal denetimi gibi uygulamalar toplumsal bağların daha sağlam olmasını sağlamaktadır (Rahnema,2011: 48-49). Bireylerin manevi olarak tatmine ulaşabilmeleri içinde yaşadıkları toplumda dayanışma içinde birbirlerine fayda sağlamalarına bağlıdır. Tüketim toplumunun yalnızlaşan, dayanışmadan kopuk narsist tüketicilerinin kanaatkâr bir bilinç ve hayat tarzıyla doyumsuz bir tüketim davranışı yerine daha fazla paylaşma eğiliminde olamaya ihtiyaçları vardır. Çünkü sağlıklı bir toplumsal hayat için, toplum içinde herkesin başkaları için önemli olduğunu hissetmeye ihtiyacı vardır.

Dolayısıyla kanaatkâr bir hayat tarzında mutluluk, tatmin bireysel bir hayat tarzında değil yakın sosyal ilişkilerde, paylaşımında, dayanışmada bulunmaktadır. Kanaatkârlığın değerlerinden olan şükretme; sahip olduklarına odaklanma, sahip olmadıklarının peşine düşüp, onlara odaklanmak yerine, sahip olduklarını imkân varsa paylaşmak ya da başkalarından gelen iyiliğe odaklanmak ve onlardan gelen sevgi ve dostluğun farkına varmak açısından yakın sosyal ilişkileri geliştirmektedir. Bireylere diğer bireyler tarafından sevildiğini ve değer verildiğini hissettirerek, arkadaşlık ve dostluk duygularını arttırmaktadır. Ancak kanaat ederek bütün istek ve arzularına kavuşmanın mümkün olmadığını bilen şükredici bireyler, hayat tarzlarını bu doğrultuda bilinçli bir şekilde seçerek kendilerine, çevrelerine, topluma karşı sorumluluklarını yerine getirebilen bireylerdir.

Burada önemli olan nokta kanaatkârlık bilincinin tamamen yoksulluktan kaynaklanan bir mecburiyet olmamasıdır. Yani günümüz tüketim toplumunun çılgınca tüketimi vaaz ettiği kültürene eleştirel bir bakış açısı sunan bir bilinç olmasıdır. Tüketimin sadece şimdiki imkâna değil kredi kartları, banka kredileri vb. yollarla gelecek imkânlara da dayandığı bir tüketim ortamında, tüketmek bu kadar kolayken yetinmesini bilmek, mevcut olanı kullanılabilir haldeyken değiştirmemek, anı yaşamak, yeniden kullanmak, geri dönüştürmek, paylaşmak, 2. El ürünler kullanmak kanaat etmektir. Yani tüketim toplumunda yaratılan yeni yoksulluk tanımına göre zaten toplumu oluşturan bireylerin hepsi yoksundur. Çünkü sürekli ve sürekli yeni gereksinimler yaratılmakta ve insanların bunu mutlaka karşılamaları gerektiği lanse edilmektedir. Karşılayamayan bireyler yeni yoksulluk tanımına göre yoksul olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bu yoksulluk durumu içinde de kanaat etmek en doğru yoldur.

Rahnema'nın Sefaletin Yoksulluğu Kovduğu Bir Dünya ve Yoksulların Gücü adlı kitaplarında da değindiği gibi kapitalizm, tüketim kültürünü içselleştirmeyen kanaatkâr toplumlara geri kalmış ve yoksul toplumlar olarak tanımlamıştır. Fakat tüketim kültürü bireysel başarı ve kar düşüncesiyle kanaatkârlığı dolayısıyla paylaşımcılığı ve dayandırdığı değerleri aşındırmıştır. Yani tüketim toplumu, bireylerin kanaatkârlık bilincine dayanan paylaşma, dayanışma gibi zenginliklerini yoksulluk olarak görmesine ve tatmin, mutluluk, zenginliği de sürekli bir yoksulluk duygusuyla aramasına neden olmuştur. Tüketim toplumu mal ve hizmet bolluğu vaadinde bulunmuş fakat mal ve hizmetlerin sınırsızca tüketilmesini sağlayacak yoksunluklar, gereksinimler yaratmıştır. Dolayısıyla yeni yaratılan arzu, istek, gereksinimler her karşılandığında yeni bir yoksunluk yaratılmıştır. Böylece ortaya geçim yeteneklerinden yoksun kalan bir toplum çıkmıştır.

Tüketim çılgınlığı sonucu ortaya çıkan geçim yeteneğinden yoksun topluma çıkar yolu kanaatkârlık sunmaktadır. Kanaat eden, elindekiyle yetinmesini bilen ya da elindeki meta'yı yeniden kullanıma sokan, tüketimde ölçülü davranan, ihtiyaçları odağında tüketim yapan, imkânları ve tüketim davranışı arasında orta yolu bulan, tüketimi sonucu çevreye vereceği zararı da düşünerek tüketimini azaltan, doğa içinde kanaatkâr olunması gerektiğini düşünen bireyler yeniden meta almak yerine diğer bireylerle birlikte paylaşımcı alternatif bir tüketim davranışı ortaya koymaktadırlar. Bu alternatif yol kanaatkârlık bilincine dayanan bir paylaşım ekonomisidir. Çevik ve Uyar'ın yaptıkları çalışmada, kişilerin kullanmadığı ya da kullandığı bir ürünü veya hizmeti karşılık beklemeden veya ücret karşılığında başkalarının kullanımına sunmaları olarak tanımlanan paylaşım ekonomisine, tüketicilerin tüketim çılgınlığına engel olacağı, israfı azaltacağı ve sürdürülebilirliğe katkı sağlayacağı gibi olumlu tutumlar sergiledikleri görülmüştür. Fakat bu olumlu tutumları davranışa dönüştürme konusunda katılımın düşük olduğu ve çekimser davranıldığı görülmüştür (Çevik, Uyar, 2021: 16-37). Bunun nedeni ise tüketicilerin kendilerini güvende hissedecekleri bir bilgi birikimlerinin olmamasıdır. Bu nedenle de sahip oldukları bilgi birimi olmadığı için mevcut toplumu eleştirecek aktif bir mücadeleye girip alternatif tüketim yolları belirlemede çekimser davranmaktadırlar. Tüketicilere bu bilgi birikimi ve tüketim değerini kanaatkârlık verecektir. Bu doğrultuda kanaatkârlık değerine dayanarak hayat tarzını değiştirebilen bireylerin paylaşımcı tüketim davranışını uygulama cesaretleri olacaktır.

Bu davranış, imkânı olan bireylerin sahip olduğu ihtiyaç fazlası metalarını maddi karşılık beklemeden paylaşması, dayanışma içinde bir sosyal ağ oluşturmasının yanında ortak bir tüketim davranışına da dayanmaktadır. Ortaklaşa tüketim davranışı ise yetinme odağında, tüketimi azaltmak için kiralama, ödünç verme, 2. El kullanma, değiş tokuş yapma gibi davranışlardır. Kanaatkâr bireyler için ekonomik açıdan tasarruf sağlayabilme imkânı

veren, dayanışma imkânı vermesi açısından toplumun diğer bireylerini ve sürdürülebilir bir tüketime katkı sağlaması açısından ise gelecek nesilleri de önemseyen paylaşımcı tüketim önemlidir. Dolayısıyla kanaatkâr tüketim bilinci ekonomik bir tüketime ve fayda temeline dayanmaktadır. Buda bizi rasyonel bir tüketim anlayışına götürmektedir.

3.1.3. Kanaatkâr Tüketim Bilinci: Rasyonel Tüketici

Kanaatkâr tüketim bilinci rasyonel tüketime dayanmaktadır. Rasyonel tüketim; imkân ve ihtiyaçlar doğrultusunda ölçülü, fayda temeline dayanan, çevreyi ve sürdürülebilirliği önemseyen akılcı bir tüketim davranışdır. İrrasyonel tüketim davranışı ise; “toplumda statü kazanmak, ürün ve hizmetlerin kendilerine yükledikleri prestijleri kullanmak, markaya ilgi duymak, modaı takip etmek, toplumdaki diğer insanların gözünde, buldukları konumdan daha yüksek bir konumdaymış gibi görünmek” (Taş, 2017: 76) gibi amaçlarla yapılan tüketim davranışdır. Günümüzde yapılan tüketim davranışı irrasyoneldir.

Burada önemli olan nokta kanaatkârlığın tamamen tüketimi yok saymasıdır. Tüketici ihtiyacı odağında mal ve hizmete sahip değilse ya da yetinemeyecek durumdaysa tabi ki tüketim yapacaktır. Fakat önemli olan nokta satın aldığı mal ve hizmetin ihtiyaç halini almasını sağlayan faktörlerdir. Bu ihtiyacın tüketim ajanlarının oluşturduğu sahte ihtiyaçlara mı yoksa hiçbir ajanın etkisi söz konusu olmadan hissedilen gerçek ihtiyaçlara mı dayandığı noktası önemlidir. Sahte ihtiyaçlara dayanan ihtiyaçların giderilmesi sürecinde satın alınacak ürün ya da hizmetin sürdürülebilir olması, imkân ve değerinin dengeli olması, fayda temeline dayanması önemli değildir asıl önemli olan nokta tatmin, mutluluk ya da statü sağlayıp sağlamamasıdır. Bu tüketim davranışı, herhangi bir bilgi birikimine, değer ya da derin düşünceye, amaca ihtiyaç duyulmadan yapılan irrasyonel tüketim davranışlarıdır. Rasyonel tüketim davranışı ise arka planında bilgi birikimi, değer yargıları, derin bir düşünce ve amaca dayanmaktadır. Buradaki amaç ve bilgi birikimini bize kanaatkâr düşünce yapısı ve bilinci vermektedir. Kanaatkâr bir bilinçle yapılan tüketim, bir amaç doğrultusunda ve belirsizlikten uzak, gerçek ihtiyaçlara dayanan, ekonomik bir tüketime dayanan, ihtiyacı karşılarken alternatifleri değerlendiren ya da 2. El gibi alternatif pazarları değerlendiren, fayda temeline dayanan rasyonel bir tüketimdir.

Rasyonel tüketim davranışı; tüketicilerin kanaatkâr bir bilinçle; ihtiyaçlara dayanan ölçülü bir tüketim davranışını bu bağlamda alışveriş yapmadan önce ihtiyaç listesi hazırlamasını, elektrik, su, enerji tüketiminde ölçülü olmasını içermektedir. Kanaatkâr tüketim bilinci şükür etmeye dayanmaktadır. Bu bağlamda tüketiciler; şükür ederek sahip olmadıklarına değil sahip olduklarına yönelmeyi, elindeki ürünler kullanılabilir haldeyken yetinmeyi bilerek son çıkan modelini alma yarışına girmemeyi, elindeki metayı

dönüştürerek, onararak yeniden kullanmayı, geri dönüşüme göndermeyi ya da ikinci el olarak satmayı ya da paylaşmayı, ihtiyaçları ve isteklerini ayırt etmeyi, tüketim yaparken kendi toplumuna ve gelecek nesillere karşı sorumluluklarının olduğunu öğrenmelidirler.

Kanaatkâr tüketici, rasyonel bir şekilde düşünerek; alışverişe ihtiyaç listesi hazırlayarak çıkan, indirim oyununa kanmayan, stok yapmayan alışverişe tok çıkmaya dikkat eden, değiş tokuş yapan, ödünç alan, ikinci el kullanan, tüketimi istekler odağında azaltan, yeniden kullanıma önem veren, geri dönüşüm odaklı, enerji ve kaynak tasarrufu yapan tüketicidir (Baranoğlu, 2021: 124).

3.1.4. Kanaatkâr Tüketim Bilinci: Eleştirel Tüketici

Tüketim toplumunda bireyler kapitalizmin sunduğu hayat tarzını ideal, olması gereken hayat tarzı olarak görmektedirler. Tüketim toplumunun tek tiptymiş, benzer şekilde düşünen, benzer kararlar alan, tüketim odaklı hayat tarzını ideal sayan, uyum içinde yaşayan bireyleri için eleştirmek, irdelemek, öz kontrol ve irade söz konusu değildir. Tüketim çılgınlığına dur diyebilmek; kanaatkârlık değerini kazanarak bu uyum davranışını aşmak, eleştirel bir yaklaşımla mevcut hayat tarzına yaklaşmak, güçlü bir iradeyle bu hayat tarzını kanaatkârlık temelinde değiştirmekte yatmaktadır. Uyum davranışı “insanların düşünce ve davranışlarını bağlı oldukları grubun kurallarına uyacak şekilde düzenlemeleridir.” (Güney, 2000: 71) Bizim için önemli olan nokta ise bireylerin uyum ihtiyaçlarının nedenidir. “insanların uyma ihtiyaçlarının iki temel sebebi vardır. Bilişsel etki (doğru olma isteği) ve normatif etki (sevilme isteği) dir. Bilişsel etkiye göre; uyma eğilimimiz grubun ne kadar iyi, bilgili olduğuna inanmamız ve verdiğimiz serbest kararlara olan güvenimizle alakalıdır. Grubun bilgi ve değer yargısına güvenmemiz uyumu artırmaktadır. Yani bir konuda ne kadar bilgili ve yetenekli olunursa, uyma davranışı da o kadar az olur. Kendi kararlarından emin olmayanlar kendinden emin olanlardan daha fazla uyma davranışı gösterdikleri görülmüştür. Normatif olarak da uyma davranışının ikinci nedeni grubun onayını almak ve grubun tepkisinden kaçmaktır. Yani burada uyum bir gruba dahil olma, iyi bir izlenim bırakma, dışlanmama ihtiyacından kaynaklanır.” (Güney,2000: 71-72)

Her bireyin tüketim çılgınlığına uyumu farklıdır. Paylaşma, dayanışma ve sosyal ilişkilerden uzak bireylerin hissettikleri bağlanma ihtiyaçları onları, kanaatkârlık değeriyle hareket eden paylaşma, dayanışmaya önem veren, şükür etmesini bilen, insani ilişkilerin metalaştırmayan, ticarileştirmeyen insanlara göre tüketim kültürüne daha fazla uyum sağlamalarına neden olmuştur. Toplumsal yapı içerisinde statüsünü düşük gören ve metalarla, tüketerek statü kazanmaya çalışan, kendilerini tüketerek ifade eden, hayat amaçlarını tüketimde bulan bireyler tüketim toplumu için önemli ve değerlidirler. Bu nedenle toplumun övgüsüne ihtiyacı olan bireyler tüketim toplumuna daha faz-

la uyum sağlamaktadırlar. Dolayısıyla tüketim toplumuna direnme imkânı veren, bu uyum durumunu aşmamızı sağlayacak olan kanaatkârlık değerine dayanarak bilgi birikimimizi arttırmamız ve bu bilgiyi günlük yaşamımızda uygulama cesareti göstermemiz, uygulama yeteneğimizi arttırmamız gerekmektedir.

Kanaatkâr; sahip olduklarına odaklanan, yetinmesini bilen, tüketimi ihtiyaçları odağında ölçülü yapan, hayat tarzını kendi değerlerine, bilgi birikimine göre belirleme bilincine sahip bireyler bu çılgınlığa dur diyebileceklerdir. Çünkü bu bireylerin önem verdikleri konular; dünyaya geliş amaçlarını bulabilmek, hobilerine odaklanmak, doğayı anlamak ve saygı göstermek, gelecek nesiller için de yaşamak, paylaşmak, dayanışmaktır. Bu bireylerin tüketim toplumunun tüketicisi oldukları için onları önemsemesine ihtiyaçları yoktur, çünkü bu bireyler iç dünyalarına yönelerek önemli ve değerli olan konuları bulmuşlardır. Dolayısıyla kanaatkâr tüketim bilinci; özgür iradeye, aktif bir mücadeleye, eleştirel bir tüketime dayanmaktadır. Pasif bir hayat tarzı, hiçbir şeyi sorgulamayan, kendi değerleri ve iradesi sonucu davranış sergileyemeyen bireyler oluşturmaktadır. Tüketim toplumunu ise; denetlenen ve yönlendirilen, pazar ve pazar ajanlarını irdelemeyen, kendisini tüketerek ifade eden, hayat amacını tüketim yapmak olarak gören kısacası sadece sisteme iradesiz bir şekilde uyum sağlayan pasif bireyler oluşturmaktadır. Kanaatkâr yaşam tarzı ise; her bireyin bu hayatta bir yaşam nedeni, amacı olduğunu ve dünyaya bunu bulmak için geldiğini varsayan bu nedenle de tüketim toplumunun koşuşturması ve çılgınca tüketim davranışının bir sonu olması gerektiğini düşünen aktif bir hayat tarzıdır.

Kendimizi bulabilmemiz, irademizi kullanabilmemiz, hayatımız üzerinde denetime sahip olabilmemiz için tüketim toplumunun bize sunduğu hayat tarzlarımızı kanaatkârlık temelinde değiştirmemiz gerekmektedir. “Değişimin mümkün ve farkında olarak dünyayı daha yeni ve üstün bir bakış açısından görebiliriz. Burada mesele farkında olmaktır. Bir şeyleri değiştirmeye ve başka açılardan bakmaya görmeye niyet ettiğimizde, o kesinlik arzusu söner ve dünya büyük bir genişlik halinde önümüzde açılır.” (Sayar, 2023:275-276) Dolayısıyla değişimin mümkün olacağı ve tüketim toplumunda kanaatkâr bir hayat tarzının imkânının da var olduğunu fark etmemiz ve hayatımızı kanaatkârlık değerleriyle yeniden inşa etmek için aktif bir mücadeleye girmemiz gerekmektedir.

Aktif bir mücadele güçlü yönlerimizi görmek, zaaflarımızın farkına varmaktır. Bireyleri harekete geçirecek olan bu farkındalık durumudur. Burada önemli olan nokta özgür irademizi kullanabilmemizdir. İrade¹ bireyin davranış ve düşüncelerini dış müdahaleler olmadan ayarlayabilmesi yani kendi istediği şekilde harekete geçme gücüdür. İrade zayıflığı bizi uyum davranışına,

1 Türk Dil Kurumu

pasif bir hayat tarzına götürecektir. Payot İrade Eğitimi² adlı kitabında, dış dünyadan kaynaklanan uyarı bombardımanı içerisinde durup kendi içimize bakmamızı sağlayan, nefret ve sevgi hareketini uyandıran, içsel kaynaklı bilinç halleriyle dış dünyadan kaynaklanan bilinç hallerinin karmaşasından kurtulmamızı sağlayacak olan bir derin düşünmeden bahseder. Bireylerin tüketim toplumunun vaat ettiği mutluluk, tatmine bir türlü ulaşamayacağını bildiği halde tekrar ve tekrar kendisini bu döngüde bulmasının nedeni de bu derin düşünmeyi başaramamış olmasıdır. İrademizi güçlendirip, bizi harekete geçirecek olan davranış ise bu döngünün bir çıkmaz olduğunu fark etmemiz ve bu konuda düşünmemiz ve çıkar yol bulduktan sonra eyleme geçmemizdir. Payot' a göre harekete geçmek bir anda büyük bir tavır alış değildir. Bin bir küçük eylemin yerine getirilmesidir. Her küçük çaba yeni alışkanlıkların oluşmasına katkı sağlayacak ve daha sonra yapacağımız eylemi kolaylaştıracaktır. Tüketim açısından baktığımızda ise bize bizi tüketim çılgınlığına uyum davranışımızdan kurtaracak olan bilgiyi, güveni sağlayan kanaatkârlık değerini kendi içimizde irdelemeli, değerlendirmeli ve eyleme geçmeliyiz. Bu açıdan güçlü bir irade için hayat tarzımızı aniden değiştirmek yerine kanaatkârlığa dayanacak olan eylemlere küçük eylemlerle de olsa başlamamız gerekmektedir.

Bireylerin birlikte hareket etmenin daha etkili olacağını, alternatif hayat tarzlarını araştırıp, uygulamayı, bu bağlamda aktif bir mücadele içinde olmayı, kendi değerlerini yansıtacak hayat tarzını belirlemeyi öğrenmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda gönüllü olarak daha sade bir hayat tarzı seçilerek; eşyalardan, metallerden arınmış bir hayat yaşanabilir. Kullanmadığımız eşyaları paylaşarak ya da uygun bir fiyata satarak 2. El ürün satışını arttırabiliriz, sürdürülebilirliğe fayda sağlayabilir, farkındalık yaratabiliriz. Yine yavaş yaşam hareketiyle; alacağımız bir meta' yı düşünerek, öz kontrolümüzü sağlayarak, irademizi kullanarak değerlendirme yaptıktan sonra alabiliriz. Burada önemli olan nokta ana odaklanarak o anki ihtiyaçlara ve imkânlarla göre alışveriş yapabilmemiz, yavaş bir yaşamla doğaya odaklanarak doğaya olan sorumluluklarımızın farkında olmamız, böylece her an rekabet halinde olarak her an tüketim yapmak yerine durup anı fark ederek kendimize, amaçlarımıza, manevi boşluğumuza, hayat amacımıza odaklanmamız ve bu konuda aktif eylemlerde bulunabilmemizdir.

Ayrıca kanaatkâr tüketim bilinci tüketim esnasında da eleştirel bir yaklaşıma dayanmaktadır. Buda bizi rasyonel tüketiciye götürmektedir. Eleştirel tüketici sonuç olarak rasyonel tüketicidir; irade sahibi, tüketim davranışını bir amaca, bilgi birikimine, değere dayandırmış bireydir. Bu bireyler için tüketim süreci belirsizlik üzerine kurulmamıştır ve güvendikleri, uyguladıkları bir bilince sahiptirler. Bu bağlamda da tüketimde rasyonel bir şekilde; az maliyetle fayda sağlayacak ürün ya da hizmeti bulmanın yollarını aramaktadır-

2 PAYOT, Jules, (2023); İrade Eğitimi, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. 4, İstanbul

lar, ürün ya da hizmeti sürdürülebilirlik açısından diğer nesiller içinde fayda sağlayacak şekilde tüketmekte ya da az tüketim için alternatif yollar aramaktadırlar, yeniden kullanıma önem vermekte ve gerçek ihtiyaçlara odaklanmaktadır. Rasyonel, eleştirel, sorumlu ve paylaşımcı bir tüketimi içeren kanaatkâr tüketim bilinci; tüketim toplumunun değerlerinin tam tersine şükür etmenin önemini vurgulayarak yetinmeye, israftan kaçınmaya, tüketimde ölçülü olmaya, orta yolu bulmaya, tüketirken eleştirel ve rasyonel bir şekilde davranış sergilemeye, dayanışma, paylaşım içinde olmaya, diğer nesilleri de düşünerek doğayı da kanaatkâr bir bilinçle tüketmeye dayanmaktadır.

Kanaatkâr tüketim bilinci; bireyin kendi aktif mücadelesiyle araştırmalar yaparak, eyleme dönüştürmesi sonucu oluşabileceği gibi toplumların bu yönde eğitim vermesiyle de oluşabilmektedir. Bu açıdan bu eğitimi vermeye gönüllü toplumlar gerekmektedir; okullarda, ailede, medyada, tüketici örgütlerinde bu farkındalıklar, verilen eğitimlerle yaratılabilmektedir.

3.1.5. Kanaatkâr Tüketim Bilinci: Yetinen Tüketici

Yetinmek; “edindiği bir şeyi kendisi için yeter bularak daha çoğuna gerek görmemek, daha çoğunu istememek; kanıksanmak, kanaat etmek, iktifa etmektir.”³ Kanaatkâr tüketici yeteri kadarına sahip olan, fazlasını israf olarak gören dolayısıyla yetinme bilincine sahip olan tüketicidir. Burada önemli olan nokta tatmin ve mutluluğu aşırı tüketimde ya da sahip olmadığımız metalarda aramak yerine sahip olduğumuz metaları yeterli görerek, yetinerek, sahip olduklarımız odağında şükür ederek tatmin olmaktadır. Yani kanaatkârlığın değerlerinden biri olan şükür etmek özelinde sahip olmadıklarımıza değil sahip olduklarımıza odaklanmak bizi yetinme davranışına götürecektir.

Kanaatkâr şükür bilinci, mutluluk ve tatmine ulaşmanın yolu olarak; yetinmek ve yeteri kadarına sahip olmamız gerektiğini, tüketim toplumunun rekabet ortamında kendimize, sahip olduklarımıza odaklanmamız ve sahip olduklarımızın değerini bilmemiz gerektiğini göstermektedir. Aksi halde bireylerin tüketim çılgınlığının rekabet girdabına kapılacaklarını varsaymaktadır. Örneğin; “bir dağ başında, televizyon, internet, dergi ya da gazete olmadan, basitçe yaşadığımız, yeterince şeye sahip olduğumuz ve sahip olduklarımızla tamamen tatmin olduğumuz bir ortamda, bir gün bir ailenin bizimkinden daha büyük ve daha çok şeyle dolu bir ev inşa ettiğini hayal ettiğimizde, aniden bizim “yeter” imiz pek de öyle görünmediğini düşünmeye başlayacağız. Sonra başka ailelerin taşındığını, hepsinin değişik türde evleri, arabaları ve eşyaları olduğunu hayal ettiğimizde; ne kadar eşyaya sahip olmadığımızı onları görene kadar ve kendimizi onlarla kıyaslayana kadar hiç anlayamadığımızın farkına varacağız. Hala eskiden neyimiz varsa onlara sahibizdir – şu ana kadar bunlarla tamamen tatmin olurken artık yoksulluk duygusu hissetmeye başlayacağız.”(Jay, 2017: 50-51) Bu rekabet orta-

3 Türk Dil Kurumu

mı dolayısıyla bireylerin yeteri kadarına odaklanmalarına, tüketimde sınır belirlemelerine ve yetinmelerine engel olacaktır. Sürekli kıyaslama sonucu tatmini yakalama durumunun sonu olmayacaktır çünkü tüketim ajanları sürekli yeni metalar pazarlamaktadırlar. Dolayısıyla bireyler tam tatmine ulaşmışken yeni yoksunlukla karşılaşmaktadırlar. Sonuç olarak şükürsüzlük ve ölçüsüzlük yetinme duygusunu ortadan kaldırarak mutsuzluk ve tatminsizliğe, doyumsuzluğa neden olmaktadır. Ortaya sonu olmayan bir tüketim döngüsü çıkmaktadır.

Kanaatkâr tüketim bilincine göre yetinebilmek ve yeteri kadarına sahip olabilmek; tüketim davranışında ölçülü olmaya ve sınırların belirlenmesine bağlıdır. Tüketirken orta yolu bulmak, sınırlar koymak ise bireyin iradesini aktif kullanmasına bağlıdır. Bu şekilde yapılan tüketim davranışında metalar bireyi değil birey metaları kontrol altına alacaktır. Kısacası kanaatkâr tüketim bilinci; tüketimin ihtiyaçlar ölçüsünde ve orta yol bulunarak yapılmasını öğütlemetedir.

SONUÇ

Yaptığımız teorik çalışma, tüketim çılgınlığına karşı kanaatkârlığın bir değer olarak günümüz toplumunda var olma imkânının olup olmadığını göstermektedir. Tüketim toplumu kapitalist sistemin çıkarları doğrultusunda ve modern toplumsal yapının sonucu olarak kanaatkârlık başta olmak üzere birçok değeri yok saymıştır. Bireyleri de tüketim ajanları ve bilimsel tahakküm yoluyla sadece kendi sunduğu değerler dışında herhangi bir değere, bilgi birikimine, derin düşünceye sahip olmayan, kontrol altında ve yönetilen tüketicilere dönüştürmüştür. Herhangi bir değer yargısı, derin düşüncesi, bilgi birikimi olmayan bireylerin ise doğrunun ve olması gerekenin kendilerine sunulan hayat tarzı ve düşünce yapısı olduğuna inanmaktan başka bir davranış sergilemeye cesaretleri yoktur ve dolayısıyla tüketim toplumuna uyum sağlamak zorundadırlar.

Fakat yaptığımız çalışmada geldiğimiz sonuca göre bu uyum davranışını bozacak olan ve uygulama cesareti sağlayacak olan bilgi birikimi, değer yargısını bize kanaatkârlık kavramı sunmaktadır. Kanaatkârlık kavramını temele alarak oluşturacağımız arka plan mevcut durumu eleştirmemize, özgür irademizi kullanmamıza ve farkındalığa olanak sağlayacaktır. Tüketim toplumunda kanaatkâr bir yaşam tarzının imkânının var olacağı yaptığımız teorik çalışmayla görülmektedir. Kanaatkârlık, tüketimi tamamen bırakmak demek değildir. Kanaatkârlık elindekiyle yetinmesini bilmek, sahip olduklarına odaklanarak şükür etmek, tüketimde ölçülü davranmak ve orta yolu bulmak, ihtiyaçlar odağında tüketmek, hayat amacının merkezine tüketim davranışını koymamak, özgür bir iradeyle denetim ve kontrole karşı çıkmak ve rasyonel ve eleştirel bir davranış sergilemektir.

Kanaatkâr bir bilinçle yapılan tüketim; paylaşma, dayanışmaya dayanmaktadır. Buda toplumsal yapının güven odağında yeniden yapılanmasına fırsat vererek yalnızlaşan bireyin toplumsal destek almasını ve daha mutlu bir toplumsal ortam yaratmaktadır. Kanaatkâr bir bilinçle yapılan tüketim; ras-yonel tüketim davranışına dayanarak bireylerin tüketimi ihtiyaç odağında, az maliyetle fazla fayda felsefesine dayanarak tüketim yapmasını sağlamaktadır. Eleştirel bir tüketim davranışına dayanarak ise özgür iradenin kullanım yollarını göstermektedir. Ayrıca kanaatkârlık değeri sürdürülebilir tüketime olanak vererek bugünümüz ve geleceğimiz içinde nasıl bir tüketim davranışında bulunmamız gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak direkt satın alma odağında olmayan sadeleşme, 2. El kullanımı, kiralama, onarma, yeniden kullanma, geri dönüşüm uygulama, paylaşma, hediyeleşme vb. uygulamalarla bize günümüzde kanaatkâr olmanın hala imkânı olduğunu göstermektedir. Bireyleri bu aşamaya getirecek ve bu alternatif yolları uygulama cesareti göstermelerini sağlayacak olan ise kanaatkâr bilincin oluşmasını sağlayacak bilgi birikiminin sağlanmasıdır.

Tüketim toplumunun övdüğü özellikler, tüketimde çılgınlığa ve bir araç olması gereken tüketimin amaç halini almasına neden olmaktadır. Tek amacı tüketim olan ya da bütün amaçlarına tüketim yaparak, metalarla sahip olacağını düşünen bireyler yaratılmıştır. Fakat bir amaçsal değer olmaması gereken tüketimin doğası dışında amaç olarak görülmesi bireylerin amaçlarına bir türlü ulaşamamalarının en önemli nedenidir. Tüketerek tatmin, mutlu olamayan, amaçlarına bir türlü ulaşamayan bireylerin kendilerine ait bilgi birikimi, değer yargıları, tüketim bilinçleri olmadıkları için başka yollara sarma gibi bir seçenekleri olmadıklarını düşünerek tekrar kendilerini tüketimde bulmaktadırlar.

Çalışmamızda da görüldüğü gibi eksik olan bu bilgi ve bilinci kanaatkârlık değeri dolduracaktır. Kanaatkâr bir bilinçle yapılan tüketim davranışı sonucunda; yetinmesini bilen, alternatif tüketim yolları arayan, şükür etmesini bilen, elindekine odaklanan birey ortaya çıkacak bu da paylaşma, dayanışma, hediyeleşme gibi değerleri ön plana çıkaracak ve insan ilişkilerimizi metalaştırmaktan, ticarileştirmekten çıkaracaktır. Araç olması gereken tüketim davranışı araç olarak kalacaktır, bireyler hayat amaçlarını bulmaya odaklanarak kişisel gelişimlerini tamamlayıp tatmin ve mutluluğa ulaşacaktır.

Kendi kişisel ruh sağlığımız, toplumsal sağlığımız ve gelecek nesillerimiz ve içinde yaşadığımız dünya için tüketim çıkmazına dur diyebilecek yollar aranmalıdır. Bunlardan en önemlisi de kanaatkârlıktır.

KAYNAKÇA

- AKDUMAN, G. (2020). Tüketme Şükret. İstanbul: Çınaraltı Yayıncılık
- AYTEKİN, Mücahit, SUMMAK, M. Erhan, (2021); Bilinçli Tüketicilerin Satın Alma Kararları ve Ürün Tanıtım Videoları Üzerine, İksad Yay., Ankara
- BARANOĞLU, Selen, (2021); Sınırları Aşmak Sınırlı Dünyada Sınırları Aşan Tüketim Hastalığı, Doğan Kitap 1, İstanbul
- BAUMAN, Zygmunt, (2018); Bireyselleşmiş Toplum, Ayrıntı Yay. 4, İstanbul
- BAYAZIT, Didem Zeynep, (2017); Postmodern Tüketim ve Moda Satın Alma Davranışı: Türk Moda Tüketicilerine Yönelik Bir Araştırma, Detay Yay. 1, Ankara
- BERGER, Peter, (2011), Kutsal Şemsiye, Çeviri: Ali Coşkun, İstanbul: Rağbet Yay.
- CAYDI, Selçuk Salih, (2005); Üretim, Tüketim, Çevreyi Kirletim Daha Nereye Kadar?, Kızılelma Yay.1, İstanbul
- ÇEVİK, Osman, UYAR, Esra, (2021); “*Ekonomide Yeni Trend: Paylaşım Ekonomisi ve Tüketicilerin Bakış Açısı*”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt:8, Sayı:2, ss.16-37
- DEMİREZEN, İsmail, (2010); “*Tüketim Toplumunun Oluşumu ve Din İle Etkileşimi*”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt:10, Sayı:3, ss. 97-109
- DUMAN, M. Zeki, (2018); Tüketim Sosyolojisi, Anı Yay. 2, Ankara
- ERGEN, Ahu, (2016); Sürdürülebilir Tüketim Gönüllü Sadelik ve Maddi Değerler, Beta Yay, 1, İstanbul
- FEATHERSTONE, Mike, (2013); Postmodernizm ve Tüketim Kültürü, Ayrıntı Yay. 3, İstanbul
- FUREDİ, Frank, (2014); Korku Kültürü Risk Almanın Riskleri, Ayrıntı Yay. 2, İstanbul
- GAZALİ, İmam-ı, (2015); Cömertliğin Fazileti ve Cimrilik, Çelik Yay. 1, İstanbul
- GÖCEN, Gülüşah, (2014); Şükür Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü, Dem Yay.1, İstanbul
- GÜNDÜZÖZ, Soner, (2013); “Helalinden Kazanmanın Bereket ve Mutluluğu”, Helal Kazanç Helal Tüketim, DİP Yay-948, Halk Kitapları: 230
- GÜNEY, Salih, (2000); Davranış Bilimleri, Nobel Yay. 1, Ankara
- HAZIROĞLU, Temel, (2017); Katılım Ekonomisi Yeni Zihin, Yeni İktisat, İz Yay. 1, İstanbul
- JAY, Francine, (2017); Azla Mutlu Olmak, Aganta Yay. 2, İstanbul
- KAHRAMAN, Fatih, (2016); “*Zygmunt Bauman’ da Toplum ve Toplumsal Düzen Kavramsallaşması*”, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:6, Sayı:2, ss.395-403
- KARASAKAL, Şaban, (2014), “*Tüketim Kültürü ve ‘Yarım Hurma’nın Sırrı*”, Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of

Turkish or Turcic Volume 9/5, p. 1251-1268, Ankara-Turkey

- KİRACI, Hakan, (2017); “Ortak Tüketim Ekseninde Paylaşılan/Paylaşılmayan Varlıklar ve Bireylerin Paylaşım Davranışlarını Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma”, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 16. ÜİK Özel Sayısı, ss.51-70
- KÖROĞLU, Cemile Zehra, (2008), “Tüketim Kültürü ve Din”, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları-6
- MANNE, Anne, (2020); Ben Hakkında Bir Kitap: Yeni Narsizm Kültürü, Çeviren: Erman Ata Uncu, Kaplumbaa Yay. 1, İstanbul
- MARTI, Huriye, (2010); “Tüketim Hayatın Amacı Değil, Anlam Döngüsünün Anlamı”, Tüketim ve Değer, Edt: Recep Şentürk, İstanbul Ticaret Odası Yay.
- ORMAN, Sabri, (2020); Gazali'nin İktisat Felsefesi, İnsan Yay.5, İstanbul
- ÖZSOY, Tufan, (2011); Tüketimin Sürdürülebilirliği: Ürün Ömrüne Yönelik Tüketici Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi
- PAYOT, Jules, (2023); İrade Eğitimi, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. 4, İstanbul
- RAHNEMA, Macit,(2009), Sefaletin Yoksulluğu Kovduğu Bir Dünya, Özgür Üniversite Yay. 1, Ankara
- ROBERT, Jean, RAHNEMA, Macit(2011), Yoksulların Gücü, Özgür Üniversite Yay.1, Ankara
- SAYAR, Kemal, (2023); Kendi Işığın Yürü, Kapı Yay. 1, İstanbul
- TAŞ, Canan, (2017); “Tüketim Rasyonalitesi Açısından Kent-Köy Karşılaştırılması: Bartın İli Örneği”, Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
- TORLAK, Ömer, (2010); “Gündelik Hayatta Tüketime Yön Veren Değerlerdeki Değişim”, Tüketim ve Değer, Edt: Recep Şentürk, İstanbul Ticaret Odası Yay.
- TUĞER, Ahmet Tuğrul, (2022); Çevreci Tüketim Davranışı, Nobel Yay.1, Ankara
- VON, Cristina, (2021); Tüketim Çılgınlığı, Pınar Yay. 1, İstanbul
- YARAN, Rahmi, (2010); “Paylaşım Eksenli Harcama Kültüründen Ben Merkezli Hayata”, Tüketim ve Değer, Edt: Recep Şentürk, İstanbul Ticaret Odası Yay.
- YILDIRIM, Seda, (2013); “Tüketicilerin Kişisel Değerleri ile Tüketim Değerleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi
- YILMAZ, Hüseyin, (2010); “Çocuğun Ailede Kazanacağı Önemli Bir Değer: Kanaatkarlık”, Eğitime Bakış, Sayı: 18, ss. 55-58
- YÜKSEL, Mukadder Arif, (2006), “İsraf”, E.T. 05.12.2014, Anahtar Kavram: israf, <http://www.vaazsitesi.net/?pnum=196&pt=T%C3%BCketim%20Bilinci%20%28%20%20israf-Tasarruf%29>
- ZORLU, Abdulkadir, (2006); “Tüketim Sosyolojisi”, Glocan Yay., Ankara

Bölüm 9

HEMŞİRELİK LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISI İLE HEMŞİRELİK MESLEĞİ TERCİH ÖRÜNTÜLERİ

Vehbi BAYHAN¹

Ahmet YASUNTİMUR²

1 Prof. Dr. Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-5567-3438, vehbi.bayhan@gmail.com

2 Doktora, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, ORCID ID: 0000-0003-0924-8021, ahmetyasuntimur@gmail.com

GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet, kimliğin temel bileşenlerinden birisidir. Sosyalleşme sürecinde öğrenilen ve bir ömür boyu süren toplumsal cinsiyet rolleri toplum tarafından inşa edilir. Toplumsal cinsiyet, kimliği oluşturan diğer değişkenleri de etkiler ve üretir. Hem bireysel hem de toplumsal açıdan mesleklerin de toplumsal cinsiyet kimliği vardır. Bu bağlamda, öğretmenlik gibi hemşirelik de kadın mesleği olarak düşünülür ve algılanır. Sosyal tarih sürecinde başlangıçta kadınlara özgü olan ve kadınlar tarafından icra edilen hemşirelik mesleği, Türkiye bağlamında 2007’de yasal değişiklik ile erkeklerin de yapabileceği bir mesleğe dönüşmüştür. Halen azınlıkta olsa da erkek hemşirelerin mesleğe dahil olması, tedricen meslekte feminen özelliklerin maskülen forma evrilmesine yol açıp-açmayacağı tartışılmaktadır. Bu araştırmada, cinsiyete göre hemşirelik bölümünde lisans öğrenimi gören öğrencilerin toplumsal cinsiyet algısı ile hemşirelik mesleği tercih örüntüleri incelenmektedir.

Toplumsal Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Roller

Sosyal bir varlık olarak bir aile içerisinde doğan insan, anne ve babasından gelen kromozomların sayısına göre ya erkek ya da kadın olarak dünyaya gelir. Biyolojik verasetini doğuştan verili olarak alan birey, sosyal verasetini de içinde doğduğu ailede hazır bulur. (Bayhan, 2013: 147). İçinde doğduğu ailesinin ırkına, milliyetine, din ve mezhebine, etnisitesine, sosyo-ekonomik durumuna dahil olur ve kimlik örüntülerinde bu değişkenleri temsil eder. Birey, sosyal verasetini hazır olarak bulsa da kimliğin oluşmasında, toplumsal cinsiyet değişkeni belirleyicidir. Toplumsal cinsiyet, her bir cinsiyet üyesi için, uygun diye görülen davranış hakkındaki toplumsal beklentileridir. Toplumsal cinsiyet, erkek ve kadınların birbirlerinden farklı olmasına yol açan fiziksel niteliklere değil, erkeklik ve kadınlık hakkındaki toplum tarafından oluşturulmuş özelliklere göndermede bulunmaktadır (Giddens, 2000: 621). Toplumsal cinsiyete atfedilen bütün “anımlar” ve “simgeler”, geçmişin ve şimdinin ruhundan geçerek gelecekteki toplumsal cinsiyet imgesine aktarılır. Biyolojik olarak doğuştan gelen cinsiyet, sosyal bir inşa sürecinden geçerek toplumsal cinsiyete dönüşür. Toplum bedeninin inşasında başat rolü oynar (Bayhan, 2013: 148).

Toplumsal cinsiyet, bireyi kadınsı (feminen) ya da erkeksi (maskülen) olarak karakterize eden psiko-sosyal özelliklerdir (Dökmen, 2004: 4-5). Toplumsallaşma sürecinde erkek ve kız çocuklarının öğrendikleri, kültürün cinsiyetlerine “uygun” bulunduğu duygu, tutum, davranış ve roller arasındaki farklılıklar “toplumsal cinsiyet farklılıkları” olarak ele alınır. Kadınların daha duyarlı, ilgili ve bakım verici vb. olarak algılanmaları çerçevesinde ev kadını, öğretmen, hemşire vb. olmalarının beklenmesine karşılık; erkeklerin bağımsız, atılgan, kuvvetli vb. algılanmaları ve asker, mühendis, tüccar vb. olmalarının beklenmesi toplumsal cinsiyet farklılıklarıdır.

Bu farklılıklar, toplumun kendi kalıplarını bireye dayatması sonucu oluşmaktadır (Dökmen, 2004). Sosyalleşme sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkan toplumun kendi kalıplarını dayatma süreci toplumsal cinsiyet kimliğini inşa etmektedir. Cinsiyet kimliği, kişinin kendini kadın ya da erkek olarak tanımlamasıdır. Cinsiyet kimliği, ergenlikten çok önce muhtemelen üç-dört yaşlarında gelişmeye başlar. Ergenlik döneminde birey nasıl bir kadın ya da nasıl bir erkek olduğu konusunda her yaşam döneminde başka bir boyutu ile süren ayarlamalar yapar (Dökmen, 2004: 13). Temel kişilik örüntüsünün yedi yaşına kadar oluştuğu düşünülürse, yedi yaşına kadar olan dönemde çocuğun sosyalleşmesi sürecindeki aile, sosyal çevre ve medyada sunulan örnek rol modellerin önemi daha iyi algılanabilir. Biyolojik cinsiyet farklılıkları öğrenilmemiş, doğuştan getirilen özellikler bakımından kadınlarla erkekler arasında gözlenen farklılıklardır. Toplumsal cinsiyet farklılıkları ise öğrenilen, sosyalleşme sürecinde kazanılan özellikler bakımından insanlar arasında gözlenen farklılıklardır. Toplumsal cinsiyet farklılıkları, bireyden bireye, kültürden kültüre bazı değişimler gösterirler (Dökmen, 2004: 11). Değişiklik gösterse de kültürlerin toplumsal cinsiyet örüntülerindeki benzerliklerden “ideal tip” bağlamında bir sınıflandırma ve betimleme yapılabilmektedir.

Bu bağlamda, Türkiye’de kadınlar için beklenen olumlu özellikler şunlardır: Duygusal, çekici, düzenli, etkileyici, fedakâr, görgülü, iyi huylu, kibar, terbiyeli, pratik, sabırlı, sevimli, saygılı, sevecen, sadık, tatlı dilli, itaatkâr, üretken, yumuşak, zarif iken; Erkekler için beklenen olumlu özellikler ise şunlardır: Atılgan, bağımsız, cesur, çevik, kavgacı, dayanıklı, sporsever, güçlü, girişimci, hakkının savunabilen, hızlı, hırslı, kendine güvenen, kararlı, mert, mücadeleci, onurlu, otoriter, sert, soğukkanlı. (Dökmen, 2004: 113). İşte bu sosyolojik özelliklerle toplumsal cinsiyet rolleri üretilir. Cinsiyet rollerinin oluşumu anne karnında başlar, bebeklikte ve aile yaşantısıyla şekillenmeye başlar, okul-ış yaşamı ve kanunlarla da pekişir, böylece öğrenilen bu kalıplar, değişmez yargılara dönüşür (Saraç, 2013: 27). Ayrıca, çocukların toplumsal cinsiyet rolüne ilişkin tutumlarının gelişiminde etkisi olan diğer faktörlerin; aile, ebeveynlerin öğrenim düzeyi ve anne çalışma durumu, aile ortamı, kardeş ve arkadaş grupları, öğretmenler ve ders kitapları ile kitle iletişim araçları olduğu belirtilmektedir (Zeyneloğlu, 2008: 10-11). İçinde bulunulan sosyolojik bağlam toplumsal cinsiyet rol modellerini üretmektedir.

Bunlara bağlı olarak, cinsiyetçi iş bölümünün toplumda içselleştirildiği görülmektedir. Pilot ya da cerrah denildiğinde akla genel olarak kadın gelmemekte, çünkü bu işler kadınsı bulunmamaktadır. Ancak, anaokulu öğretmeni, hemşire, hostes denildiğinde akla kadınlar gelmektedir. Bu koşullar kadın ve erkeklerin kendilerini konumlamaları açısından da belirleyen olduğu için, cinsiyetçi iş bölümünde onay mekanizması işlemektedir (Bhasin, 2003: 45). Toplumsal cinsiyet rollerinin algılanışı ile ilgili yapılan araştırmaya göre; kadınlar için en kadınsı işler şunlardır: çocuk hastalanınca bakmak,

çocuk için yemek hazırlamak, yemek pişirmek, bulaşık yıkamak, temizlik yapmak, çamaşır yıkamak, ütü yapmak, çocuğu giydirmek, oturulacak eve karar vermek, aile bütçesine katkıda bulunmak, aile içi sorunları çözmek. Kadınların en erkeksi gördükleri ev içi işler şunlardır: ev içi tamirat yapmak ve resmi kurumlarda iş takibi yapmak, aile bütçesini düzenlemek, aile bireylerinin davranışlarını belirlemek, çocukla oynamak, evin kapısına veya zile ismi yazılmak, oturulacak muhite karar vermek, evin geçimini sağlamak, aile reisliği (Vatandaş, 2007). Bu bağlamda, erkek veya kadın her iki cinsiyetteki bireyler toplumsal cinsiyet rollerini sosyalleşme sürecinde öğrenir, kanıksar ve hayatına dahil eder.

Kadın ve erkeklerin, kadın ve erkek toplumsal cinsiyet rolleri hakkındaki kabulleri aynıdır. Dolayısıyla, kadın ve erkeğin toplumsal cinsiyet rolleri aileden başlayarak sosyalleşme sürecinin bütün aşamalarında erkek ve kadın tarafından öğrenilir ve içselleştirilir. Ancak bu roller her dönemde birebir aynı değildir. Bağlamdan bağlama değişebilmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri, tarihsel süreç içinde, zamana, mekâna, sınıfa ya da ırka göre olduğu kadar toplumun siyasi ve ekonomik koşullarına göre de çeşitlilik göstermektedir (Öngen ve Aytaç, 2013: 4). Tarım toplumundaki geleneksel kültürün ataerkil aile yapısından gelen geleneksel toplumsal cinsiyet rol örüntüleri, sanayi toplumunda modern kültürün eşitlikçi aile yapısındaki eşitlikçi ve toplumsal cinsiyet rol örüntülerine evrilmiştir.

Cinsiyet rolü farklılıklarını, biyolojik ve psikolojik perspektif bağlamında genetik seçim kuramı, kadınların çocuk yetiştirici nitelikleri ile erkeklerin daha saldırgan yaradılışını savunarak doğuştan gelen farklılıkları vurgular. İşlevselcilere göre, cinsiyet rolleri birbirlerini tamamlayıcı niteliktedir. Erkek ile kadın arasındaki işbölümü ailenin istikrarını arttırır. Feministler ise, cinsiyet rollerinin, kadınları erkeklerin hizmetinde olmaları ifade ettiğini ve erkeklerin bu statükonun devamını sağlayarak öz çıkarlarını korudukları ataerkil toplumdaki kaynaklandığını ileri sürerler (Marshall, 1999: 101). İnsanın var olduğu andan itibaren inşa edilen toplumsal cinsiyet rol örüntüleri; toplumlara, çağlara ve kültürlere göre dönüşüm geçirmiştir.

Literatürde, toplumsal cinsiyet rolleri kalıpyargıları açısından kadın ve erkeğin rolleri; geleneksel ve eşitlikçi roller olarak sınıflandırılmıştır. Geleneksel roller içerisinde kadına yüklenen roller; ev işlerinden sorumlu olma, iş hayatında aktif olmama gibi eşitlikçi olmayan sorumlulukları içermektedir. Erkeklerle yüklenen geleneksel roller ise erkeklere; evin geçiminden sorumlu olma, evin reisi olma gibi sorumluluklar yüklemektedir. Eşitlikçi roller ise; aile, mesleki, evlilik, sosyal ve eğitim yaşamında kadın ve erkeğin sorumlulukları eşit olarak paylaşmaları olarak belirtilmektedir (Zeyneloğlu, 2008: 1-2). Modernleşme ve kentleşme sürecinde kadınların eğitim düzeyinin yükselmesi ve çalışma hayatında yoğun bir biçimde yer almalarıyla, geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri yerini eşitlikçi toplumsal cinsiyet rollerine bırakmaktadır.

Toplum bireylere farklı roller öğretir ve sosyal yapı içinde insanların bu çeşitli rollere uygun yaşamasını bekler. Babalık, annelik, askerlik rolleri gibi, kadınsılık, erkeksilik gibi toplumsal cinsiyet rolleri de toplumsallaşma süreci içinde kazanılan rollerdir. Cinsiyet kalıpyargıları zaman içinde değişmediği gibi, dünyanın çeşitli kültürlerinde de benzerlik göstermektedir. Kadınlardan beklenen daha çok çocukları, eşleri ve ev işleriyle ilgilenmeleri, erkeğe bağlı olmaları, duygusal olarak sessiz, sakin, fedakar, sabırlı, anlayışlı, duyarlı olmaları iken; erkeklerden beklenen ise ailelerinin geçimini sağlamaları, dışarıyla olan bağı kurmaları, evdeki güç gerektiren (tamirat gibi) işleri yapıp, eş ve çocuklarını koruyup, kollamaları, duygusal olarak daha güçlü, cesur, sert, mantıkla hareket eden olmalarıdır. İşte bu beklentilere toplumsal cinsiyet kalıpyargıları denilmektedir (Saraç, 2013:28). Toplumsal cinsiyet rolleri algısında da toplumsal cinsiyet kalıpyargıları etkindir.

Toplumsal Cinsiyet ve Hemşirelik Mesleği

Toplumsal cinsiyet rolleri kadın ve erkeklerden belli işleri yapmasını beklemektedir. Bu bağlamda, tıp hizmetlerindeki işbölümünde kadınlar tâbi konumdadır ve tıpta kadın işi en somut biçimde özellikle hemşirelik ve ebelikte görülür. Bu çerçevede, feminist teoriye göre ev içindeki geleneksel işbölümü işyerinde yeniden üretilir. Kadınlar hastane ve klinik ortamında emeğin maliyetini düşürürler. Ataerkillik, sağlık mesleklerine özgü olmayıp, mesleki egemenliğin genel bir özelliğini oluşturur. Hemşirelik mesleği, özellikle cinsiyetçilik ve ataerkillik tartışmasının genel çerçevesi içinde önemlidir (Turner, 2011: 157). Sosyalleşme sürecinde öğrenilen toplumsal cinsiyet rol modelleri, çalışma yaşamında da sürdürdüğü için hemşirelik mesleği de kadın mesleği olarak konumlanıp, toplumsal cinsiyet rol modelleri bağlamında anlamlandırılmaktadır.

Turner'e göre, ataerkil sağlık hizmetleri modeli bilgi akışı sistemi doktordan hemşireye ve hastaya doğru tek bir komuta çizgisi içinde gerçekleşir. Burada hemşire sadece doktorun beklentilerini yerine getirir ve hasta, onların mesleki etkinliklerinin bir nesnesi veya hedefi olarak yer alır. Bu modelin eleştirileri sonucunda doktorlar ve hemşireler arasında daha açık bir ilişki gelişmiştir. "Sağlık hizmetleri rol-seti", genel toplumsal yapının bir mikro evreni olarak görülmelidir (Turner, 2011: 64). Doktorlar, bilgi ve toplumsal statü açısından hakim konumdadır. Hemşireler ise, yardımcı sağlık personeli olarak doktorların teşhis ve tedavilerini uygulayan teknisyen konumundadır.

Hemşireliğin toplumdaki problemleri ilk kez Chicago Okulu perspektifi içinde ele alınmıştır. Hughes, "Yirmi bin hemşire kendi hikayesini anlatıyor" isimli araştırmasında etnografik yaklaşım ile hemşirelik sosyolojisi bağlamında rol çatışmaları ve çalışma hayatının problemlerini irdelemiştir. Hemşirelik rolü araştırmalarında üzerinde durulan konular şunlardı; mesleki sosyalleşme, idealize edilmiş çalışma anlayışı ile somut pratikler arasındaki çatışma, iş

konusunda bürokratik ve mesleki yönelimler arasındaki çelişkiler. Devereux ve Weiner (1950) analizlerine göre, hemşireliğin baskın kadınsı karakteri çerçevesinde, geleneksel ailede hizmet ve hemşirelik arasında beslemelerin aynı zamanda bir bakıcı hemşire olarak çalışmalarından kaynaklanan tarihsel bir bağlantı vardı. Ayrıca, erkeklik ve liderlik arasında kurulan bağlantı hemşirenin aşağı ve tâbi, hekimin sorumlu ve egemen konumda olduğu şeklindedir. Bu bağlamda, hemşirelik konumunun ataerkil yapısı meslekler sosyolojisinde sosyologların annelik ve hemşirelik arasında kurdukları bağ nispeten erken bir dönemde belirlenmiştir (Turner, 2011: 170-171). Bu bağlamda, geleneksel ailedeki kadın ve erkeğin rol modelleri bağlamında erkeklerin ailenin reisliğinden mülhem doktorlar “baba” rolü ve statüsünü imlerken, hemşireler “anne” rolü ve statüsünü zımni olarak taşımaktadır.

Strauss’a göre, hemşirelik hayattaki bazı yoğun ‘kutsal’ krizler (ölüm, rahatsızlık ve doğum) etrafında gelişmiştir ve bunlar geleneksel olarak kadın işleriyle bağlantılıdır. Hemşireliğin karakteristik özelliklerinin (düşük ücret, düşük prestij, toplumsal ilişkileri sınırlayan çalışma saatleri, işe yüksek personel giriş-çıkışı, düşük gelir ve iş özerkliğinin bulunmamasının) onu uygulayanların tek özelliği, yani cinsiyete özgü olduğu tarafından belirlendiği görülebilir. Davis (1972) araştırmasında çoğu hemşirelik öğrencisinin hemşireliği sürekli kariyer olarak değil, evlilik ve aile içindeki daha sürekli bir statünün tamamlayıcısı olarak gördüğünü bulmuştur.

Bir meslek olarak hemşireliğin problemlerinden biri, teoride hemşirelerin sadece doktorların verdikleri kararların uygulayıcısı ve onlara tâbi konumda olmalarıdır. Hemşireler özellikle uzmanlaşma/ bürokrasi ikileminden olumsuz etkilenirler, zira hastane ortamında inisiyatif kullanmaları ve özerk davranmaları çoğu kez zordur (Turner, 2011: 172-173). Foucault, doktorlar için kendilerini “Tanrı” olarak gördüklerini ifade etmişti. Hasta olan bireyi tedavi edip normal hayatlarını sürdürmelerine vesile oldukları için kutsallık atfedilen bir meslek olmalarından mülhem otorite ve narsist olmaları kendiliğinden oluşmaktadır. Doktorların otoritesini hemşireler hastalara ve diğer alt konumda olan sağlık personeline uygulamaktadır. Yani doktorlara öykünerek hemşireler işlem çevrelerinde otorite ve statü inşa etmektedirler. Bu anlamda, buyurgan hemşire davranışı daha yaygın görülmektedir.

Feminist teoriye göre, hemşirelik her şeyden önce hemşireliğin doğal olarak kadın kişiliğinin bir özelliği olduğunu iddia eden ideolojiler altında kadınların ataerkilliğe boyun eğdirilmesi ve sömürülmesinin bir örneğidir. Kadınlar hemşireler olarak sömürüldüler, zira onlar hemşireliği annelikle özdeşleştiren ve hastane odasını sadece evdeki çalışma alanının uzantısı olarak gören bir öğretide sosyalleştirdiler. Sekreter ve hemşire ataerkilliğin canlı örnekleridir. Sekreter işte kadın eş rolünü oynarken, hemşire hastanede annenin rolünü oynar (Turner, 2011: 174). Hemşirelik ve anneliğin kadınların doğal faaliyetleri olduğu Batı kültüründeki eski bir temadır. “Hemşire” söz-

cüğünün kaynağı besleme ve emzirme anlamına gelen “nutririe”dir. Hemşire, geleneksel olarak, çocukları emzirmek ve ev halkına bakmak için çalıştırılan biridir. Hemşirelik kavramı 18. Yüzyılda hizmetçilerin özel bir etkinliği olarak emzirme, besleme ve bakımı içerecek biçimde genişledi. Hemşireliğin sosyolojisinde, bu mesleğin tedavi amaçlı görevlerinde duygunun ve sevgiye dayalı ilişkinin önemine işaret eden argümanlara ve hastanın çocuk gibi görüldüğü yerlerde hemşirenin anne gibi davrandığını öne süren araştırmalara rastlamak yaygındır.

Gamarkinow’a göre, hemşirelik literatüründe temel motif olarak aile analogisinin kullanılması hemşire-doktor-hasta üçlüsünü daha ayrıntılı ve analitik olarak incelemeyi engelleyen bir ataerkil ideolojiyi temsil eder. Hemşirenin otoritesi kadının otoritesinin kocasınınkinin altında sınıflandırılmasına benzer bir biçimde sunulurken, hastanın itaatiyle bağımlı ve hasta çocuğun itaati arasında doğrudan benzerlik kurulur. Dolayısıyla hemşirelik ve toplumsal cinsiyet arasında bağlantı kurulmaktadır (Turner, 2011: 175). Bu bağlamda, gündelik hayattaki toplumsal cinsiyet rol modellerinin mesleklere yansması bir vakiadır.

Hemşirelik meslek olarak cinsiyetleştirilmektedir. Mevcut literatür incelendiğinde bu alanda yapılan ilk çalışmalar, hemşirelik mesleğinin seçilmesine yönelik çalışmalar olduğu görülmektedir (Baykal, Timuçin ve Serkan, 2010; Demiray vd., 2013; Koç vd., 2010; Özdemir, Akansel ve Tunk, 2008; Yılmaz ve Karadağ, 2011). Daha sonra yapılan araştırmaların ise hemşirelik öğrencilerinin toplumsal cinsiyete yönelik algıları (Aktaş ve Polat Külcü, 2020; Aydın ve Aydın Sayılan 2022; Başar ve Demirci, 2018; Ünal Toprak ve Turan, 2021), hemşirelerin toplumsal cinsiyet ve kadına yönelik şiddete yönelik tutumları (Alan Dikmen ve Marakoğlu, 2019), toplumsal cinsiyet rollerinin hemşirelik mesleğini seçimine etkisini (Bayır, Ay ve Özcihan, 2023) incelemiştir. Ayrıca, Balcı Devrim ve Beydağ (2022) toplumsal cinsiyetin flört şiddetine etkisini araştırmıştır. Zeren ve Köşgeroğlu (2020) toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir meslek olarak hemşireliğe yansmalarını ortaya koymuştur. Dolayısıyla mevcut literatür değerlendirdiğinde toplumsal cinsiyet rolleri ve hemşirelik meslek örüntüleri yeterli olarak incelenmemiştir. Bu bağlamda, mevcut araştırma ile cinsiyete göre hemşirelik bölümünde lisans öğrenimi gören öğrencilerin toplumsal cinsiyet algısı ile hemşirelik mesleği tercih örüntüleri incelenmektedir.

Materyal ve Yöntem

Araştırma Tasarımı ve Örneklem

Nicel olarak tasarlanan kesitsel tipteki araştırmanın örneklemine, İnönü Üniversitesi Hemşirelik Bölümünde öğrenim gören 209 öğrenci oluşturulmuştur (Kadın= %73,2; Erkek=%26,8). Ayrıca, hemşire aday öğrencilerle yapılan nitel görüşmeler ve saha gözlemleri araştırmada kullanılmıştır. Araştırmada, amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmış ve 18 yaşında veya üstünde

olma, araştırmaya katılmak için gönüllü olma, hemşirelik bölümünde öğrenci olma dahil edilme kriterleri olarak belirlenmiştir.

Tablo 1. *Katılımcıların demografik özellikleri*

Değişken		f	%
Cinsiyet	Erkek	56	26,8
	Kadın	153	73,2
	Toplam	209	100,0
Yaş	20 altı	78	37,3
	20-24	128	61,2
	25-30	3	1,4
Nerelisiniz?	Malatyalıyım, Malatya'da oturuyoruz	84	40,2
	Malatyalıyım başka şehirde yaşıyoruz	3	1,4
	Malatya'nın köy ya da ilçelerindenim	9	4,3
	Başka şehirliyim	113	54,1
Ailenizin Bulunduğu Coğrafi Bölge	Marmara	2	1,0
	Ege	2	1,0
	Akdeniz	19	9,1
	İç Anadolu	2	1,0
	Doğu Anadolu	121	57,9
	Güneydoğu Anadolu	63	30,1
Lise Çıkış Türü	Normal Lise	63	30,1
	Anadolu veya Fen Lisesi	112	53,6
	Özel Kolej	10	4,8
	Öğretmen Lisesi	12	5,7
	Imam Hatip Lisesi	8	3,8
	Teknik, Ticaret, Meslek Lisesi	2	1,0
	Sağlık Meslek Lisesi	1	,5
	Açık Öğretim Lisesi	1	,5

Tablo 1'e göre katılımcıların %73,2'sini kadın, %61,2'si 20-24 yaş aralığında, %54,1'i başka şehirden, %45,9'u Malatyalı, %57,9'u Doğu Anadolu Bölgesi'nden ve % 53,6'sı Anadolu veya Fen Lisesi mezunudur. Hemşirelik öğrencilerinin çoğunluğunun Anadolu veya Fen Lisesi mezunu olması, üniversiteye giriş puan türünün sayısal olması, puanlarının yüksek olması, iş bulma imkânının fazla olması ile ilişkilidir. Ayrıca, puanları yetseydi seçmek istedikleri ideallerindeki alan sorulduğunda Tıp Fakültesinde öğrenim görmek isteyenlerin oranı yüksektir. Dolayısıyla Hemşirelik öğrencilerinin giriş puanı ve bilişsel donanımları yüksektir.

Veri Toplama Araçları

Saha araştırması 2022 yılı Kasım ayında yapılmıştır. Araştırma soruları mevcut literatürdeki araştırmalardan yararlanarak oluşturulmuştur (Gönç, 2016 ve Gönç, 2017). Araştırma soruları alanda çalışan üç uzmana ve iki ölçme ve değerlendirmeciye gönderildikten sonra son haline getirilmiştir. Araştırmada toplamda, hemşire adaylarının toplumsal cinsiyete yönelik algılarını tespit etmek için 11 adet kapalı uçlu soru oluşturulmuştur. Cevap kategorilerinde yer alan değişkenler ise evet, hayır ve fikrim yok olarak kategorileştirilmiştir. Hemşire adaylarının Hemşirelik Mesleği'ne yönelik algılarını belirlemek için ise toplamda 10 adet kapalı uçlu soru oluşturulmuştur. Cevap kategorileri ise evet, hayır ve fikrim yok olarak kategorileştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin değerlendirilmesinde, SPSS 26 (Statistical Packet for Social Sciences for Windows 11) paket programı kullanılmıştır. Öğrencilerin sosyo-demografik özelliklerine göre toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin önermelerle ilgili görüşleri için tanımlayıcı istatistikler hesaplanmış ve ki-kare testi (Chi-Square) ile nominal kategorideki değişkenlerin analizi yapılmıştır. Veriler frekans (f) ve yüzde (%) olarak verilmiştir.

Bulgular

Katılımcıların hemşirelik mesleğini tercih etme nedenlerine, bölümden memnuniyetlerine, bölümün iyi ve kötü yönlerine yönelik görüşleri Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. *Katılımcıların Hemşirelik Mesleğine Yönelik Algıları*

Sorular	Değişkenler	f	%
Hemşirelik bölümünü isteyerekmi yoksa istemeyerek mi tercih ettiniz?	İsteyerek	104	49,8
	İstemeyerek	105	50,2
Hemşirelik bölümünde okuduğunuz için memnun musunuz?	Evet	84	40,2
	Hayır	44	21,1
	Kararsızım	81	38,8
Ailenizde sağlık sektöründe çalışan var mı?	Evet	70	33,5
	Hayır	139	66,5
	Kolay atama, iş olanağı	130	62,2
Hemşireliği tercih etmenizdeki önemli faktör	Puan zorunluluğu, aile baskısı	32	15,3
	İnsanlara yardım etme	47	22,5
Hemşirelik mesleğini seçtiğinizde yakınlarınızdan olumsuz tepki aldınız mı?	Evet	51	24,4
	Hayır	158	75,6

Hemşireliğin en iyi yönü	Kolay atama ve iş garantisi	100	47,8
	İnsanlara yardım etmekten kaynaklanan manevi tatmin	105	50,2
	Hiçbir iyi tarafı yok	4	1,9
	İş saatleri, nöbetler	84	40,2
	Hasta ve yakınlarının tavrı	38	18,2
Hemşireliğin en kötü yönü	Psikolojik yıpranma	51	24,4
	Meslektaşlarla yaşanan sorunlar	7	3,3
	Hastanın temizliğini yapmak zorunda olmak	22	10,5
	Doktorun kötü davranışları	7	3,3

Tablo 2 incelendiğinde, katılımcıların %50,2'si hemşirelik bölümüne istemeyerek gelmiş, %40,2'si hemşirelik bölümünü okuduğu için memnun, katılımcıların %66,5'sinin ailesinde başka sağlık çalışanı yok, %62,2'si kolay atama ve iş olanağından dolayı bölümü seçmiş, %75,6'sının yakını hemşirelik bölümünü tercih etmesine olumsuz tepki vermemiş, %50,2'si hemşireliğin en iyi yönünün insanlara yardım etmekten kaynaklanan manevi tatmin olduğunu düşünmekte ve %40,2'si hemşireliğin en kötü yönünün iş saatleri ve nöbetler olduğunu düşünmektedir.

Türkiye'deki gençlerin çoğunluğunun istedikleri bölümü ve mesleği değil, puanlarının yettiği bölümü tercih ettikleri bir gerçektir. Hemşirelik öğrencileri de ideallerinde doktor ve diğer meslekler olsa da, puanlarının yettiği ve mezun olduklarında atama imkânından dolayı zorunlu da olsa hemşireliği seçtikleri görülmektedir. Hemşirelik mesleğini tercih etmelerindeki en önemli nedenin %62,2 oranında kolay atama ve iş olanağı olması bunun kanıtıdır.

Hemşirelik mesleğinin uygulama örüntülerinde hasta- hemşire ilişkisi önemlidir. Hasta- hemşire ilişkisinde yaygın olarak kullanılan modeller şunlardır:

(a) *Buyurgan hemşire davranışı*: Hastaya inisiyatif ve söz hakkı tanımaz. O buyurur, emir ve talimat verir. Hastalardan da emirleri yerine getirmesi beklenir.

(b) *Danışman hemşire davranışı*: Hemşire danışman rehber gibi rol oynamaktadır. Hemşire hastayı yönlendirmez, bilgi verir ve kararı hasta verir.

(c) *Katılımcı hemşire davranışı*: Tanı ve tedavi sürecini birlikte yürütme, kararları birlikte alma ve birlikte uygulama esastır. Hasta yerine karar vermek, olumsuz sonuçların sorumluluğunu kabul etmek anlamına gelir. Bu nedenle, tavsiye yerine hastaya olasılıkları, seçenekleri sunup karar vermesini sağlamak hasta yararına (Yavuzer, 2016: 86-87).

Araştırmada örneklemin bu modellerin hali hazırdaki uygulamalardaki gözlemleri ile hemşirelik mesleğini uyguladıklarında hangi davranış modelini tercih edecekleri sorulmuştur.

Tablo 3. Cinsiyete Göre Gözlemediğiniz Hemşire Davranışları

		Gözlemediğiniz hemşire davranışları hangisi			Total
		Buyurgan	Danışman	Katılımcı	
Erkek	Count	22	18	16	56
	% within cinsiyetiniz	39,3%	32,1%	28,6%	100,0%
Kadın	Count	89	23	41	153
	% within cinsiyetiniz	58,2%	15,0%	26,8%	100,0%
Total	Count	111	41	57	209
	% within cinsiyetiniz	53,1%	19,6%	27,3%	100,0%

Tablo 3’de cinsiyete göre staj yaparken gözlemlenen hemşire davranışlarına verilen cevaplara göre uygulamada hemşirelerin daha çok “buyurgan” olduğu ifade edilmiştir. Kadın hemşire adayları hemşirelerin buyurgan olduğunu erkek örnekleme göre daha fazla belirtmiştir. Erkek örneklem hemşirelerin danışman rolünü kadın örnekleme göre daha fazla vurgulamıştır. Nitel görüşmelerde hemşire adayları kadın hemşirelerin daha fazla olmak üzere buyurgan davranışları olduğunu belirtmişlerdir. Bu bulgu, Türkiye’nin sosyal ve kültürel yapısı ile de ilişkilidir. Ailede, okulda ve işyerinde daha buyurgan bir toplumsallaşma uygulamasından geçen bireylerin sağlık hizmeti aldıklarında hemşirelerin davranışı da daha buyurgan olmaktadır.

Tablo4. Cinsiyete Göre Hemşire Davranışlarından Hangisini Model Alırsınız

		Hemşire davranışlarından hangisini model alırsınız			Total
		Buyurgan	Danışman	Katılımcı	
Erkek	Count	5	21	30	56
	% within cinsiyetiniz	8,9%	37,5%	53,6%	100,0%
Kadın	Count	10	44	99	153
	% within cinsiyetiniz	6,5%	28,8%	64,7%	100,0%
Total	Count	15	65	129	209
	% within cinsiyetiniz	7,2%	31,1%	61,7%	100,0%

Tablo 4’de hemşire adaylarına hemşire olduklarında hangi davranış modelini tercih edecekleri sorusuna verilen cevaplar görülmektedir. Mesleklerini

icra ederken “katılımcı” hemşire modelini tercih edeceklerini ifade edenlerin oranı daha fazladır. İdeal, olması gereken ve daha çağdaş bir davranış modeli olan katılımcı davranış modelini ifade etmeleri önemlidir. Ancak, mesleğe başladıklarında mevcut hemşirelerin davranışlarını taklit etme olasılıkları daha fazladır. Yaptıkları işin daha hassas, stresli ve duygusal olması, mesleki deformasyon ve “tükenmişlik sendromu” ile “buyurgan” davranış modelini ister istemez uygulayacakları öngörülebilir. Örneklemle yapılan nitel görüşmelerde, hemşire adayları staja gittiklerinde bilfiil çalışan sorumlu hemşirelerin “neden bu mesleği seçtiniz?” diyerek mesleği kötülemeleri, hemşire adaylarında frusturasyon, kaygı ve depresyona neden olmaktadır.

Tablo 5. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre “Toplumsal Cinsiyet Algısı” ile İlgili Önermelere İlişkin Görüşlerinin Chi-Square Analizi (N=209)

“Toplumsal Cinsiyet Algısı” ile İlgili Önermeler	Cinsiyet	Evet		Hayır		Fikrim Yok		$\chi^2(2)$
		n	%	n	%	n	%	
Kadının yeri evidir	Erkek	11	19,6	37	66,1	8	14,3	28,962*
	Kadın	7	4,6	144	94,1	2	1,3	
Kadın da erkek de çalışıyorsa da evde kadın erkeğe bakmalıdır	Erkek	17	30,4	34	60,7	5	8,9	21,722*
	Kadın	12	7,8	136	88,9	5	3,3	
Kadınların üniversite mezunu olması gerekmez	Erkek	8	14,3	43	76,8	5	8,9	10,454**
	Kadın	5	3,3	141	92,2	7	4,6	
Kadınların ücretli bir işte çalışması gerekmez	Erkek	9	16,1	41	73,2	6	10,7	13,416**
	Kadın	6	3,9	141	92,2	6	3,9	
Kadınlardan iyi politikacı olmaz	Erkek	9	16,1	39	69,6	8	14,3	20,704*
	Kadın	5	3,3	143	93,5	5	3,3	
Kadın hastalar erkek doktora muayene olmamalıdır.	Erkek	16	28,6	33	58,9	7	12,5	3,077
	Kadın	39	25,5	105	68,6	9	5,9	
Ailenin reisi erkek olmalıdır.	Erkek	39	69,6	15	26,8	2	3,6	47,988*
	Kadın	29	19,0	110	71,9	14	9,2	
Toplu taşıma araçlarında kadınlar ve erkekler için ayrı otobüsler olmalıdır	Erkek	7	12,5	43	76,8	6	10,7	1,665
	Kadın	29	19,0	113	73,9	11	7,2	
Kadınlar hava karardıktan sonra dışarı çıkmamalıdır	Erkek	20	35,7	32	57,1	4	7,1	24,354*
	Kadın	13	8,5	133	86,9	7	4,6	
Erkekler duygularını belli etmemelidir	Erkek	16	28,6	35	62,5	5	8,9	28,031*
	Kadın	6	3,9	138	90,2	9	5,9	
Eğitimde kız ve erkek öğrenciler ayrı sınıflar veya okullarda okutulmalıdır.	Erkek	13	23,2	37	66,1	6	10,7	4,072
	Kadın	24	15,7	121	79,1	8	5,2	

* p < .001; **p < 0,05

Tablo 5’e göre katılımcıların cinsiyeti ile kadının yeri evidir (p < .001), kadın da erkek de çalışıyorsa da evde kadın erkeğe bakmalıdır (p < .001), kadınların üniversite mezunu olması gerekmez (p < 0,05), kadınların ü-

retli bir işte çalışması gerekmez ($p < 0,05$), kadınlardan iyi politikacı olmaz ($p < .001$), ailenin reisi erkek olmalıdır ($p < .001$), kadınlar hava karardıktan sonra dışarı çıkmamalıdır ($p < .001$), erkekler duygularını belli etmemelidir ($p < .001$), ifadeleri arasında anlamlı farklılaşma görülmektedir. Katılımcıların cevap kategorileri incelendiğinde ise katılımcıların büyük çoğunluğu yukarıda belirtilen ifadelere katılmamaktadır. Bu da hemşirelik bölümünde okuyan öğrencilerin geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin ötesinde kadın ve erkeğe anlam yüklediğini ve toplumsal cinsiyet rolleri açısından toplumsal cinsiyete daha esnek yaklaştıklarını göstermektedir. Ancak, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini içeren ifadelerle katılanlar, kadın hemşire adaylarına rağmen en fazla erkek örneklemdir. Dolayısıyla, erkek hemşire adaylarının kadın hemşirelik adaylarına göre daha fazla geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini içselleştirdikleri görülmektedir. “Erkekler duygularını belli etmemelidir” ifadesine erkek örneklem %28,6, kadın öğrenciler %3,9 oranında katılmaktadır. Bu bulgu, sosyalleşme sürecinde öğretilen toplumsal cinsiyet rollerinde “erkekler ağlamaz” söyleminde ifadesini bulan erkeklerin daha duygusuz ve katı olmaları modelinin erkek hemşire adaylarıncaya daha fazla içselleştirildiğinin göstergesidir. Aynı şekilde “ailenin reisi erkek olmalıdır” ifadesine erkek örneklem %69,6’sı, kadın örneklem %19’u katılmaktadır. Bu bulgu da, erkek hemşire adaylarının geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini daha fazla özümlediklerini göstermektedir. “Kadının yeri evidir”, “kadın da erkek de çalışıyorsa da evde kadın erkeğe bakmalıdır”, “kadınların üniversite mezunu olması gerekmez”, “kadınların ücretli bir işte çalışması gerekmez”, “kadınlardan iyi politikacı olmaz”, “kadınlar hava karardıktan sonra dışarı çıkmamalıdır” gibi geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine erkek örneklem kadın örnekleme göre daha fazla katılmaktadır.

Toplumsal cinsiyet rol modelleri bağlamında erkek ve kadınlara atfedilen özellikler de örnekleme sorulmuştur. Bu bağlamda, sorulan özelliklerin hem erkek hem de kadınlarda “eşit oranda olduğu” daha fazla ifade edilirken, kadın ve erkeklerde farklılaşan özellikler şu şekilde ortaya çıkmıştır. Kadınlar için daha fazla oranda ifade edilen özellikler şunlardır: “şefkatli olmak”, “kırılgan olmak”, “kibar olmak”, “uysal olmak”, “becerikli olmak”, “dedikoducu olmak”, “duygusal olmak”, “nazik olmak”, “sevecen olmak”.

Erkeklerde daha fazla olduğu atfedilen özellikler şunlardır: “sert olmak”, “güvenilir olmak”, “kuvvetli olmak”, “ciddi olmak”, “dayanıklı olmak”, “bağımsız olmak”, “rekabetçi olmak”, “mantıklı olmak”.

Bulgulardan görüldüğü gibi toplumsal cinsiyet kalıpyargılarında eşitlikçi toplumsal cinsiyet rol algısı bulunmakla birlikte, geleneksel toplumsal cinsiyet rol algısının mevcut olduğu görülmektedir. Bu veriler aileden başlayarak, okul, işyeri ve medya ile inşa edilen toplumsal cinsiyet rol modellerinin içselleştirildiğinin göstergesidir.

Tablo 6. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre “Hemşirelik Mesleği” ile İlgili Önermelere İlişkin Görüşleri Chi-Square Analiz Sonuçları (N=209)

“Hemşirelik Mesleği” ile İlgili Önermeler	Cinsiyet	Evet		Hayır		Fikrim Yok		$\chi^2(2)$
		n	%	n	%	n	%	
		Hemşirelik kadın mesleğidir	Erkek	6	10,7	45	80,4	
	Kadın	9	5,9	136	88,9	8	5,2	
Erkek hemşirelerle kadın hemşirelerin uzmanlık alanları birbirinden farklı olmalıdır	Erkek	14	25,0	38	67,9	4	7,1	4,854
	Kadın	20	13,1	125	81,7	8	5,2	
Erkek hemşireler çocuk servislerinde çalışmamalıdır	Erkek	7	12,5	47	83,9	2	3,6	15,651*
	Kadın	1	,7	145	94,8	7	4,6	
Erkek hemşireler kadın doğum servislerinde çalışmamalıdır	Erkek	21	37,5	27	48,2	8	14,3	,835
	Kadın	52	34,0	84	54,9	17	11,1	
Erkek hemşireler hemşire yöneticisi olmalıdır	Erkek	27	48,2	18	32,1	11	19,6	41,048*
	Kadın	16	10,5	115	75,2	22	14,4	
Erkek hemşirelere hemşirelikten başka bir unvan verilmelidir.	Erkek	23	41,1	24	42,9	9	16,1	29,758*
	Kadın	15	9,8	119	77,8	19	12,4	
Erkek hemşirelerin sayısı artmalıdır.	Erkek	46	82,1	6	10,7	4	7,1	11,590**
	Kadın	87	56,9	32	20,9	34	22,2	
Erkeklerin hemşirelik yapması mesleğin daha saygın olmasını sağlar	Erkek	31	55,4	16	28,6	9	16,1	7,282**
	Kadın	55	35,9	73	47,7	25	16,3	
Erkek hemşireler kadın hemşirelere göre hastalara daha fazla söz geçirir.	Erkek	26	46,4	23	41,1	7	12,5	18,085*
	Kadın	27	17,6	101	66,0	25	16,3	
Erkek hastalara erkek hemşireler, kadın hastalara kadın hemşireler bakmalıdır.	Erkek	16	28,6	33	58,9	7	12,5	3,077
	Kadın	39	25,5	105	68,6	9	5,9	

* p < .001; **p < 0,05

Tablo 6 incelendiğinde, cinsiyet ile erkek hemşireler çocuk servislerinde çalışmamalıdır (p < .001), erkek hemşireler hemşire yöneticisi olmalıdır (p < .001), erkek hemşirelere hemşirelikten başka bir unvan verilmelidir (p < .001), erkek hemşirelerin sayısı artmalıdır (p < 0,05), erkeklerin hemşirelik yapması mesleğin daha saygın olmasını sağlar (p < 0,05), erkek hemşireler kadın hemşirelere göre hastalara daha fazla söz geçirir (p < .001) ifadeleri arasında anlamlı farklılaşma bulunmuştur. Katılımcıların büyük çoğunluğu erkek hemşirelerin çocuk servislerinde çalışmasını desteklemektedir. Erkek katılımcılar, erkek hemşirelerin yönetici olmasını destekler iken kadın katılımcılar bu görüşe katılmamaktadır. Erkek katılımcılar, erkek hemşirelere hemşirelikten başka bir unvan verilmesi görüşüne katılırken, kadın katılımcılar bu görüşe katılmamaktadır. Hem kadın katılımcılar hem de erkek katılımcılar erkek hemşire sayısının arttırılmasını ve erkek hemşire sayısının artmasının mesleğin saygınlığını arttıracağı görüşünü desteklemektedir. Erkek katılımcılar, erkek hemşirelerin hastalara daha fazla söz geçirebileceğini görüşünü destekler iken kadın katılımcılar bu görüşe katılmamaktadır.

Bu bulgular geleneksel toplumsal cinsiyet rol örüntülerini yansıtmaktadır. Bir yandan erkeklerin mesleğe girmesinin mesleğin saygınlığını arttıracak

ğını, diğer yandan erkek hemşirelerin hemşire yöneticisi olması gerektiğini savunan erkek öğrencilerin meslek tahayyülleri, duygusal ve irrasyonel kadın hemşirelerin erkek otoritesine tabi olacakları, böylece disipline edilecekleri ve meslek içinde erkeklere özgü olan bilim ve rasyonelliğin öne çıkacağı bir manzarayı içermektedir (Gönç, 2016: 157). Dolayısıyla hegemonik erkek toplumsal cinsiyet rol örüntüsü, erkek hemşirelerin istihdamındaki beklentilerde görülmektedir.

Verilere bakıldığında erkek hemşire adaylarının geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini daha fazla içselleştirdikleri görülmektedir. Hemşireliğin kadın mesleği olduğunu, erkek örneklem kadın örnekleme göre daha fazla kabul etmektedir. Bu bulgu, bütün toplumlarda hemşirelik mesleğinin ortaya çıkışı ve tarihçesinde kadın mesleği olduğu uygulaması ve gerçeği ile ilgilidir. Erkek hemşirelerin kadın doğum servislerinde çalışmaması gerektiğini hem kadın hem de erkek örneklem katılmaktadır. Bu da biyolojik ve toplumsal cinsiyet olgusunun mahremiyet boyutu ile ilgilidir. Erkek hemşirelerin kadın hemşirelerden daha farklı uzmanlık alanları olmasını erkek hemşire adayları kadın hemşire adaylarına göre daha fazla istemektedir. Ayrıca, erkek hemşirelerin yönetici olması gerektiğini erkek hemşire adayları daha fazla benimsemektedir. Bu bulgu da, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinde erkeklerin aile reisi olmasından gelen ataerkil zihniyetin ayrıcalıklı özelliğidir. Erkek hemşirelerin daha fazla olması mesleğin saygınlığını artırmasını ve erkek hemşirelerin sözünü daha fazla geçirdiğine erkek hemşire adayları daha fazla katılmaktadır. Bu veriler de, erkek hemşire adaylarında öğrenilmiş toplumsal cinsiyet rol modellerinin daha baskın olduğunu göstermektedir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma, hemşirelik bölümünde lisans öğrenimi gören öğrencilerin toplumsal cinsiyet algıları ile hemşirelik mesleğini tercih etme örüntülerini cinsiyete göre incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma bulgularına göre istemeyerek bölüme gelen öğrencilerin oranının %50,2 olması, öğrencilerin meslek seçimi sürecinde bazı zorunluluklar ya da alternatif eksiklikleri nedeniyle bu bölümü tercih ettiklerini göstermektedir. Ancak, %40,2'lik bir memnuniyet oranı, bölümden memnun olan önemli bir öğrenci kitlesinin de bulunduğunu işaret etmektedir. Ailesinde başka sağlık çalışanı olmayan öğrencilerin oranının yüksek (%66,5) olması, hemşirelik bölümünü tercih edenlerin genellikle bu mesleği ailelerinden görerek seçmediklerini, başka motivasyonlarla bu kararı aldıklarını göstermektedir. Bu motivasyonlardan biri, %62,2 oranında belirtilen kolay atama ve iş olanağıdır. Bu, öğrencilerin iş güvencesi ve istihdam imkânlarına önem verdiğini ortaya koymaktadır. Hemşireliğin en iyi yönü olarak manevi tatminin (%50,2) ve en kötü yönü olarak iş saatleri ve nöbetlerin (%40,2) öne çıkması, mesleğin hem pozitif hem de negatif yönlerinin öğrenciler tarafından fark edildiğini ve değerlendirildiğini göstermektedir. Araştırma sonuçları, hemşirelik öğrencilerinin meslek

seçimini ekonomik nedenler ile yaptığını belirten araştırmalar ile benzerlik göstermektedir (Jirwe, Rudman ve Eriksson, 2006; Yılmaz, 2013). Ancak hemşirelik mesleğini seçmede işten manevi tatmin sağlamanın etkili olduğunu ortaya koyan çalışmalarda bulunmaktadır (Kloster, Høie ve Skår, 2007). Mevcut araştırmada her ne kadar hemşirelik mesleğini seçmede ailenin etkisi düşük olsa da, önceki araştırmalar meslek seçiminde ailenin etkisini ortaya koymuştur (Hemsley-Brown ve Foskett, 1999). Bu durum, Şahin, Yıldırım ve Ay'ın (2018), Türkiye'de hemşirelik öğrencilerinin meslek seçiminde aile etkisinin azaldığını belirten çalışmasıyla da örtüşmektedir. Hemşirelik bölümünü seçmenin atanma kolaylığı vermesinden dolayı seçilmesi Rice ve arkadaşlarının (2013) araştırması ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca, Türkiye'de yapılan çalışmalarda da benzer şekilde, hemşirelik öğrencilerinin iş güvenesi ve atama kolaylığı nedeniyle bu mesleği tercih ettikleri belirtilmektedir (Özdemir, Akdemir ve Dikmen, 2015). Aynı zamanda, hemşirelerin mesleki tatmin düzeyleri ve iş yükü konusundaki zorlukları üzerine yapılan araştırmalar ile mevcut araştırma bulguları uyumludur (Aiken ve ark., 2002; Zurn, Dolea ve Stilwell, 2005). Aiken ve arkadaşları (2002), hemşirelerin yüksek iş yükü ve düzensiz iş saatleri nedeniyle tükenmişlik yaşadığını belirtmişlerdir. Ekinci ve Akyolcu'nun (2013), araştırma sonuçları da bunu desteklemektedir.

Mevcut araştırma sonuçlarına göre, katılımcıların kadının yalnızca evle sınırlı kalmaması, üniversite eğitimi almasının ve ücretli bir işte çalışmasının gerekliliği gibi konularda daha eşitlikçi bir tutum sergiledikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca, kadınların politikada varlık göstermesi gerektiği, ailenin reisi olma gibi rollerde cinsiyetin belirleyici olmaması gerektiği yönündeki tutumları da, hemşirelik öğrencilerinin toplumsal cinsiyet algılarının geleneksel kalıpların ötesinde olduğunu ortaya koymaktadır. Hemşirelik bölümünde okuyan öğrencilerin geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin ötesinde kadın ve erkeğe anlam yüklediğini ve toplumsal cinsiyet rolleri açısından toplumsal cinsiyete daha esnek yaklaştıklarını göstermektedir. Bu bulgu, Lindsay (2010) ve Ridgeway (2011) tarafından yapılan çalışmalarda ortaya konulan toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin değişimlerle uyumludur. Lindsay (2010), modern toplumlarda toplumsal cinsiyet rollerinin giderek esneklediğini ve cinsiyet eşitliğine yönelik tutumların olumlu yönde değiştiğini vurgulamıştır. Türkiye'de yapılan araştırmalarda da, özellikle genç nüfus arasında toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik daha olumlu tutumlar gözlemlenmektedir (Kalaycıoğlu, Rittersberger-Tılıç ve Çelik, 2010).

Araştırma bulgularına göre katılımcıların büyük çoğunluğu, erkek hemşirelerin çocuk servislerinde çalışmasını desteklememektedir. Erkek katılımcılar, erkek hemşirelerin yönetici pozisyonunda olmalarını desteklerken, kadın katılımcılar bu görüşe katılmamaktadır. Ayrıca, erkek katılımcılar, erkek hemşirelere hemşirelikten farklı bir unvan verilmesi gerektiği görüşünü desteklerken, kadın katılımcılar bu görüşe karşı çıkmaktadır. Erkek hemşire-

lerin ilk istihdam yıllarında erkek hemşireler için “hemşir” kavramı kullanılmasına rağmen çok fazla benimsenmemiştir. Halihazırda erkek hemşire lafzı kullanılmaktadır. Hem kadın hem de erkek katılımcılar, erkek hemşire sayısının arttırılmasını ve bu artışın mesleğin saygınlığını arttıracığı görüşünü desteklemektedir. Erkek katılımcılar, erkek hemşirelerin hastalara daha fazla söz geçirebileceğini düşünürken, kadın katılımcılar bu görüşe katılmamaktadır. Özdemir ve arkadaşları (2015) tarafından yapılan çalışmada, hemşirelik mesleğinin geleneksel olarak kadın mesleği olarak algılandığı ve erkek hemşirelerin özellikle pediatri gibi alanlarda çalışmasının hoş karşılanmadığı belirtilmiştir. Benzer şekilde, Evans (2004) çalışmasında, erkek hemşirelerin çocuk servislerinde çalışmasının, hemşirelik mesleğinin kadınsı bir meslek olarak algılanması nedeniyle zor olduğunu vurgulamaktadır. Bu durum, toplumsal cinsiyet rollerinin meslek tercihleri ve çalışma alanları üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir. Yılmaz ve Özsoy (2010), erkek hemşirelerin yönetici pozisyonlarına daha uygun görüldüğünü ve bu pozisyonlarda kadın hemşirelere kıyasla daha fazla destek aldığını belirtmişlerdir. Uluslararası literatürde de benzer bulgular mevcuttur. Harding (2007), erkek hemşirelerin liderlik ve yönetici pozisyonlarında daha fazla temsil edilme eğiliminde olduklarını ve bu durumun, toplumsal cinsiyet rollerine dayalı mesleki hiyerarşinin bir yansıması olduğunu savunmaktadır. Araştırma bulguları, Cameron ve arkadaşlarının (2014) hemşirelik mesleğinde cinsiyet çeşitliliğinin artırılmasının mesleğin saygınlığına olumlu katkı sağlayacağını belirten çalışmasıyla paralellik göstermektedir. Türkiye’de yapılan benzer çalışmalarda da, hemşirelik mesleğinde cinsiyet dengesi sağlanmasının mesleğin prestijini arttıracığı ifade edilmektedir (Ekinci ve Akyolcu, 2013). Erkek katılımcıların, erkek hemşirelerin hastalara daha fazla söz geçirebileceğini düşünmeleri, toplumsal cinsiyet rollerinin etkisini yansıtmaktadır. Bu bulgu, hemşirelik mesleğinde cinsiyet farklılıklarının hasta-hemşire ilişkilerini nasıl şekillendirdiğini gösteren literatürle uyumludur. Örneğin, Meadus ve Twomey (2011), erkek hemşirelerin otoriter ve disiplinli bir yaklaşıma sahip oldukları algısının, hasta ilişkilerinde etkili olabileceğini belirtmektedir. Türkiye’de yapılan çalışmalarda da, erkek hemşirelerin daha otoriter ve baskın bir rol üstlendiği algısı mevcuttur (Gürsoy ve arkadaşları, 2008).

Günümüzde toplumsal norm değer sistemleri tarafından katı bir biçimde inşa edilen toplumsal cinsiyet rolleri Bauman’ın deyimiyle modern sonrası dönemde “akışkan” hale gelmiştir. Bu bulgular, sosyolojik açıdan değerlendirildiğinde, hemşirelik öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin daha modern ve eşitlikçi bir perspektif geliştirmelerine rağmen, özellikle erkek hemşire adaylarında daha fazla olmak üzere geleneksel toplumsal cinsiyet rol modellerini içselleştirdiklerini göstermektedir. Hemşirelik gibi geleneksel olarak kadınlara atfedilen bir meslekte dahi, öğrencilerin toplumsal cinsiyet algılarında önemli değişimler yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu durum, top-

lumun geneline yayılan cinsiyet eşitliği ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin değişimlerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu dönüşüm Türkiye'nin toplumsal yapısındaki değişimle ilgilidir. Eğitim düzeyinin yükselmesi, kentleşme ve modernleşmeye koşut olarak eşitlikçi toplumsal cinsiyet algı rolleri artmaktadır.

Öğrencilerin büyük çoğunluğunun hemşirelik bölümüne istemeyerek gelmesi, meslek seçiminde sosyal ve ekonomik faktörlerin etkili olduğunu, ancak aynı zamanda bu meslekte buldukları manevi tatminin önemini vurgulamaktadır. Mesleğin en zor yönlerinden biri olarak belirtilen iş saatleri ve nöbetler, mesleğin yapısal zorluklarına dikkat çekerken, öğrencilerin bu zorluklarla başa çıkma kapasitelerini ve mesleki bağlılıklarını da sorgulamaktadır.

Ayrıca, katılımcıların toplumsal cinsiyet rolleri konusunda geleneksel toplumsal cinsiyet rol algıları olmasına rağmen daha esnek ve eşitlikçi yaklaşımları, hemşirelik mesleğinin toplumsal cinsiyet rolleri üzerindeki dönüştürücü etkisini de göstermektedir. Bu durum, sağlık hizmetlerinde daha dengeli bir cinsiyet dağılımının sağlanmasına ve hemşirelik mesleğinin cinsiyetler arası eşitlikçi bir meslek olarak algılanmasına katkıda bulunabilir.

Sonuç olarak, bu araştırma, hemşirelik öğrencilerinin toplumsal cinsiyet algılarının ve meslek tercih sebeplerinin, toplumun genelinde gözlemlenen cinsiyet eşitliği eğilimleri ile uyumlu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular, eğitim politikalarının ve mesleki destek programlarının, hemşirelik mesleğinin daha cazip ve sürdürülebilir hale getirilmesi için toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyecek şekilde yapılandırılması gerektiğine işaret etmektedir. Hemşirelik eğitimi ve meslek politikaları, öğrencilerin mesleki tatminini artırırken, toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki farkındalığı da artıracak şekilde tasarlanmalıdır.

Kaynakça

- Aiken, L. H., Clarke, S. P., Sloane, D. M., Sochalski, J. ve Silber, J. H. (2002). Hospital nurse staffing and patient mortality, nurse burnout, and job dissatisfaction. *JAMA*, 288(16), 1987-1993.
- Aktaş, D. ve Polat Külcü, D. (2020). Hemşirelik öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rolleri ile kadına ilişkin namus algıları arasındaki ilişki. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği – Hukuku – Tarihi Dergisi*, 28(1), 1-9.
- Alan Dikmen, H. ve Marakoğlu, K. (2019). Hemşirelik öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rolleri ile kadına yönelik şiddete ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Genel Tıp Dergisi*, 29(2), 73-79.
- Aydın, A. ve Aydın Sayılan, A. (2022). Bir Üniversitede Öğrenim Gören Hemşirelik Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4(7), 727-744.
- Balcı Devrim, S. ve Beydağ, K. D. (2022). Hemşirelik Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Algısının Flört Şiddeti Tutumuna Etkisi. *Fenerbahçe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(2), 413-423. <https://doi.org/10.56061/fbujohs.1094109>.
- Başar, F. ve Demirci, N. (2018). Attitudes of nursing students toward gender roles: A cross-sectional study. *Contemporary Nurse*, 54(3), 333-344. doi: 10.1080/10376178.2018.1504623.
- Bayhan V. (2013). “Beden Sosyolojisi ve Toplumsal Cinsiyet”, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı:63, Ankara.
- Bayır, B., Ay, B. N. ve Özcihan, H. (2023). Hemşirelik Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine Yönelik Tutumlarının Meslek Seçimine Etkisinin Belirlenmesi. *Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hemşirelik Dergisi*, 5(2), 107-114. <https://doi.org/10.48071/sbuhemşirelik.1242705>
- Baykal, Ü., Timuçin, A. ve Serkan, Ö. (2010). Bir Hemşirelik Yüksekokulunda Öğrenim Gören İlk Erkek Öğrencilerin Hemşirelik Mesleğine ve Eğitimine İlişkin Görüşleri. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 7(3), 48-55.
- Bhasin, K. (2003). *Toplumsal Cinsiyet*, (Çev: K. Ay), Ankara: Kadav Yayınları.
- Cameron, P., Roxburgh, M., Taylor, J. ve Lauder, W. (2014). An integrative literature review of student retention in programmes of nursing and midwifery education: Why do students stay? *Journal of Clinical Nursing*, 23(9-10), 1373-1385.
- Demiray, A., Olgun, S., Kaçar, F. ve Eşer, İ. (2013). Erkek hemşirelerden bakım alan hastaların erkek hemşirelere ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 29(3), 32-42.
- Dökmen, Z. Y. (2004). *Toplumsal Cinsiyet. Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, İstanbul: Sistem Yayınları.
- Ekinci, E. ve Akyolcu, N. (2013). Hemşirelerin iş yükü ve tükenmişlik düzeyleri. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 10(1), 14-21.
- Evans, J. (2004). Men nurses: A historical and feminist perspective. *Journal of Advan-*

ced Nursing, 47(3), 321-328.

- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*, (Çev: H.Özel-C.Güzel), İstanbul: Ayraç Yayınları.
- Gönç, T., (2016). "Hemşireliğin geleceği mesleğin cinsiyetsizleşmesini vadediyor mu? Erkek ve kadın hemşirelik öğrencilerinin meslek ve toplumsal cinsiyeti ilişkilendirme eğilimlerinin sosyolojik analizi" *Fe Dergi* 8(1), 144-167.
- Gönç, T., (2017). *Erkek Hemşireler: Değişen Roller, Çatışan Kimlikler*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gürsoy, E., Tanrıverdi, D., Yıldırım, A. ve Demirsoy, N. (2008). Hemşirelik mesleğine erkek öğrencilerin ilgisi ve karşılaştıkları güçlükler. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 16(61), 21-27.
- Harding, T. (2007). The construction of men who are nurses as gay. *Journal of Advanced Nursing*, 60(6), 636-644.
- Hemsley-Brown, J. ve Foskett, N. H. (1999). Career desirability: Young people's perceptions of nursing as a career. *Journal of Advanced Nursing*, 29(6), 1342-1350.
- Jirwe, M., Rudman, A. ve Eriksson, E. (2006). Nursing students' preferences in learning style and as compared to the effect of learning style, education, and work experience. *Journal of Professional Nursing*, 22(4), 202-213.
- Kalaycıoğlu, S., Rittersberger-Tılıç, H. ve Çelik, K. E. (2010). Türkiye'de toplumsal cinsiyet rolleri algısı: Kuşaklararası bir karşılaştırma. *Toplum ve Bilim*, 117, 119-142.
- Kloster, T., Høie, M. ve Skår, R. (2007). Nursing students' career preferences: A Norwegian study. *Journal of Advanced Nursing*, 59(2), 155-162.
- Koç, Z., Bal, C. ve Sağlam, Z. (2010). Erkek Öğrenci Hemşirelerin Hemşirelik Mesleğini Algılama Durumlarının Belirlenmesi. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, Sempozyum Özel Sayısı, 318-323.
- Lindsay, J. (2010). *Gender roles: A sociological perspective*. Pearson Education.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev: O. Akınhay, D. Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları.
- Meadus, R. J. ve Twomey, J. C. (2011). Men in nursing: Making the right choice. *Canadian Nurse*, 107(8), 20-24.
- Öngen, B. ve S. Aytaç (2013). Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları ve Yaşam Değerleri İlişkisi, *Sosyoloji Konferansları*, No: 48 (2013-2) / 1-18.
- Özdemir, A., Akansel, N. ve Tunk, G.C. (2008). Gender and career: Female and male nursing students' perceptions of male nursing role in Turkey. *Health Science Journal*, 2(3),153-161.
- Özdemir, A., Akdemir, N. ve Dikmen, Y. (2015). Hemşirelik öğrencilerinin meslek seçimine etkileyen faktörler. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(1), 17-25.

- Price, S. L., McGillis Hall, L., Angus, J. E. ve Peter, E. (2013). Choosing nursing as a career: A narrative analysis of millennial nurses' career choice of virtue. *Nursing Inquiry*, 20(4), 305-316.
- Ridgeway, C. L. (2011). Framed by gender: How gender inequality persists in the modern world. Oxford University Press.
- Saraç, S. (2013). "Toplumsal Cinsiyet", *Toplumsal Cinsiyet ve Yansımaları*, (Editörler: L. Gültekin, G. Güneş, C. Ertung, A. Şimşek), Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, S., Yıldırım, D. ve Ay, F. (2018). Hemşirelik öğrencilerinin meslek seçimini etkileyen faktörler: Bir üniversite örneği. *Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri Dergisi*, 10(1), 25-31.
- Turner, B. S. (2011). *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi*, (Çev. Ü. Tatlıcan), İstanbul: Sentez Yayınları.
- Ünal Toprak, F., & Turan, Z. (2021). Hemşirelik Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Algılarının Değerlendirilmesi: Nitel Çalışma. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 9(3), 938-953. <https://doi.org/10.33715/inonusaglik.840472>
- Vatandaş, C. (2007). "Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı:35, İstanbul.
- Yavuzer, H. (2016). Sağlık, Hastalık ve Toplumsal ilişkiler, *Sağlık Sosyolojisi*, (Ed: Ö. Sarı ve H. Yıldız), İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Yılmaz, M. (2013). Türkiye'de hemşirelik öğrencilerinin meslek seçimine yönelik algıları. *Hemşirelikte Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 15(1), 39-49.
- Yılmaz, M. ve G. Karadağ (2011). Erkek Öğrenci Hemşireler Hemşirelik Mesleğini Nasıl Algılıyor?" *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 4(1), 21-28.
- Yılmaz, M. ve Özsoy, S. A. (2010). Türkiye'de hemşirelik öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 7(1), 20-26.
- Zeren, F., & Köşgeroğlu, N. (2020). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Hemşirelik Mesleğine Yansımaları. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(3), 293-299. <https://doi.org/10.37989/gumussagbil.734808>
- Zeyneloğlu, S. (2008). Ankara'da Hemşirelik Öğrenimi Gören Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara.
- Zurn, P., Dolea, C. ve Stilwell, B. (2005). Nurse retention and recruitment: Developing a motivated workforce. International Council of Nurses.

Bölüm 10

AFET SOSYOLOJİSİ PERSPEKTİFİNDEN HASTALIK, SAĞLIK VE TOPLUM: MALATYA/ARAPGİR'E BAĞLI KIRSAL YERLEŞİMLERDE HALK TIBBI VE İLİŞKİLİ PRATİKLER¹

Mevlüt YILMAZ²

1 Bu çalışma,16-17 Kasım 2021'de "Uluslararası Anadolu Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Kongresi"nde sözlü olarak sunulan "Malatya/Arapgir Köylerinde Halk Tıbbına İlişkin Uygulamalar" başlıklı bildiri den kısmen yararlanılarak tekrardan ele alınmış ve eklemelerle yeniden düzenlenmiştir.

2 Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, mevlutyilmaz@firat.edu.tr, Orcıd id: 0000-0002-8982-6778.

1.Giriş

Afetler, insanlar ve toplumlar üzerinde etki kapasitesine sahip tabii, teknolojik ve insan kaynaklı olaylar olarak değerlendirilebilir. Afet, toplumlarda fiziki, iktisadi ve sosyal açıdan çeşitli kayıplar ortaya çıkaran, gündelik hayatı ve insanların faaliyetleri üzerine engelleyici, zayıflatıcı etkide bulunan ve maruz kalan toplumları yardıma muhtaç bırakan doğal ya da insan kaynaklı her tür olayı karşılar. Salgınlarda insanları ve toplumları sağlık ve hastalık merkezli etkileyen doğal afetler olarak sınıflandırılır.

Geçmişten günümüze kadar insanoğlu doğa ile iç içe yaşamıştır. Birlikte yaşam sürekli bir mücadele biçiminde geçmiştir. Hastalık-sağlık konusu da doğa-insan arasındaki ilişkiselliğin önemli bir yansıma alanı olarak görülür. İnsanlık tarihi boyunca toplumlar, çeşitli hastalıklara, salgınlara çözüm üretmek amacıyla birçok pratik denemiş ve bu kapsamda farklı yöntemler kullanarak birçok uygulama geliştirmiştir. Bu anlamda insan-doğa arasındaki mücadeleden de kaynak bulan halk tıbbı, çeşitli grupların/toplumların rahatsızlıkları, hastalıkları, salgınları ve sağlıklı kalma uygulamalarıyla etkileşim kurarak gelişim göstermiştir.

Halk tıbbı, geçmişten aktarılan ve toplum üyeleri arasında çeşitli hastalık-sağlık sorunlarının çözümü için uygulanan tedavi pratiklerinin bütünüdür. Bu tür pratikler uygulandıkları bölgelere özgülükler bağlamında benzeşime ve ayrıca coğrafi şartlara, kültürel çeşitliliğe bağlı olarak da toplumsal alanda farklılaşmaya kaynaklık ederler. Halk tıbbında hastalık-sağlık pratikleri kültürel yapı ile bütünlük arz eder. Çünkü sağlıklı kalma, hastalıklardan korunma, hastalığı teşhis etme ve hastalığı iyileştirme bireysel bir çabaya ihtiyaç duyduğu kadar sosyal çevreden de yardım almayı gerektirir. Bu konuda ilk yardım aileden, hısım akrabadan, komşulardan veya halk hekimlerinden alınır ve çeşitli işlemler uygulanarak iyileşme süreci başlatılır.

Halk tıbbı halk iyileştiriciliği, halk sağaltmacılığı, yerel tıp, geleneksel tıp, tamamlayıcı tıp vb. isimlendirmelerle eş anlamlı kullanılır. Bu kavram sağlık-hastalığa dair geleneksel bilgilerin ve pratiklerin kuşaktan kuşağa aktarılması ve böylece toplum tarafından yeniden üretilmesi sonucu sürdürülebilir hale getirilen söze dayalı sağlık-hastalık bilgisi olarak değerlendirilir. Halk tıbbı bu bağlamdan ele alındığında, toplumda oluşturan birçok bireyce bilinmekte ve en azından bu konu hakkında az-çok fikir sahibi olunan hastalığa ve sağlığa ilişkin pratikleri barındırır. Burada geleneksel sağlık-hastalık sistemi ile sosyo-kültürel yapı arasında sıkı bir ilişkinin varlığı göze çarpar. Çünkü kültür, sosyal yapının bir parçası olan fail ya da bireyler tarafından öğrenilmiş/kazanılmış inançlar, deneyimler, gelenekler, bilgiler kapsamında ele alınabilen bütüncül bir yapıdır. Toplumun bir üyesi olarak insanoğlu, hastalığa, sağlığa ilişkin tutum ve davranışlar, değerler ve inançlar ile bu alandaki kültürel karakterini de şekillendirir.

Literatürde genel anlamda halk tıbbı iki tür bağlamında değerlendirilir. Birincisi tabii veya doğal halk tıbbıdır. İkincisi ise dinsel, büyüsel ya da doğaüstü halk tıbbı ve ilişkili uygulamalar olarak ele alınır. Tabii halk tıbbı, doğada bulunan bitki, hayvan ve maden bazlı nesne ve maddeler bağlamında geçmişten günümüze sözlü gelenek çerçevesinde transfer edilen ve genelde ev ilacı olarak tatbik edilen daha çok koruyucu ve sağaltım özellikli pratikleri içerisinde barındırır. Dinsel ve büyüsel halk tıbbında ise muskalar, ayetler ve sihre dayalı büyüsel işlemleri kapsar.

Bu araştırma Malatya iline bağlı Arapgir ilçesi sınırları içerisinde bulunan seçili köylerde afetler sosyoloji bağlamında hastalığa ve sağlığa dair pratik ve uygulamaları konu edinir. Bu araştırmanın odağında bulunan veriler, 2020-2021 yılları arasında Malatya ili ve ilçelerine bağlı kırsal yerleşim birimlerinde uygulanan alan araştırması kapsamında gerçekleştirilen gözlemler ve mülakatlar çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu araştırmanın evreni Arapgir ilçesine bağlı köyler olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda Arapgir ilçesi sınırları içinde yer alan Kayakesen, Yaylacık, Ormansırtı /Cücügen, Suçeyin/Taşköprü ve Onar köylerinde 7 kadın 6 erkek toplam 13 kaynak kişi ile halk tıbbıyla alakalı mülakatlar yapılmıştır. Elde edilen veriler nitel araştırma modelinin etnografik desenine göre değerlendirilmiştir. Malatya ili Arapgir ilçesine bağlı seçilen kırsal yerleşimlerde, halk arasında kullanım alanı bulunan hastalığa ve sağlığa ilişkin uygulama ve yöntemlerin genel olarak ele alınması amaçlanmıştır. Bu çerçevede kırsal bölgelerde köylü halk arasında gündelik yaşamın önemli bir kısmını teşkil eden geleneksel sağlık hastalık kültürü sosyolojik bir bakış açısından hareketle analiz edilmeye çalışılmıştır.

2. Bir Afet Türü Olarak Salgınlar, Hastalık-Sağlık ve Toplum İlişkisi

Afet, Arapça kökenli bir kavram olarak “büyük felaket, yıkım, bela” anlamlarında kullanılmaktadır. İngilizcede ise “disaster” kelimesiyle karşılanmaktadır. Kelimenin kökenlerine bakıldığında “dis” unfavorable yani istenmeyen ve “astro” stars yani yıldızlar kelimelerinin birleşiminden meydana gelir ve Latince'den türeyen bir yapı sergiler. Antikçağda var olan inanışlara göre afetler kötü yıldızların sebep olduğu felaketler olarak değerlendirilmiştir. Fakat günümüzde afet sosyolojisi literatürü bakımından ortak bir tanımın olmadığı söylenebilir (Can, 2020: 18).

AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı)’a göre afet, toplumun bütününe ya da belirli kesimlerini fiziksel olarak ekonomik yönden ve sosyal açıdan kayıplar vermesine sebep olan normal yaşamı ve insani faaliyetleri durduran veya kesintiye uğratan etkilenen toplumun mücadele kapasitesinin yeterli seviyede olmadığı doğa, teknoloji veya insan merkezli olayları kapsamaktadır (2014:23).

Genel olarak değerlendirildiğinde ise afetin;

1. İnsan ve doğa kaynaklı oluşu,
2. İnsan ve yaşamı üzerinde etkili oluşu,
3. Can ve mal kayıtlarına yol açışı,
4. Hem Toplumda hem de doğada onarılması güç ve uzun süreli olumsuz etkiler bırakışı,
5. Gündelik yaşamın sıradan akışını bozucu etkisi ve son olarak
6. Mücadele sürecinde birçok zorluklarla karşılaşılması gibi durumları ortaya çıkardığı ifade edilir(Gökçen, 2020: 42).

Afetlerin sosyolojik bağlamına odaklanıldığında afet- toplum ilişkiselliği belirli kategorilerden hareketle açıklanabilir. Bunlar:

1. Biyolojik-Yaşamsal Etki: Afetler temelli hayatını kaybeden, yaralanan ve zarar gören insanların varlığı
2. Fiziksel Etki: Konut, alt yapı, tarım ve yaşam hattı sistemleri gibi fiziksel hasarlar,
3. Ekonomik Etki: Mali ve ekonomik kayıplar,
4. Sosyolojik Etki: Parçalanmış aileler, yetimler, borçluluk, eğitim fırsatlarının kaybı ve hayatta kalanların yaşadıkları travmalar gibi sosyal sonuçlar ele alınmaktadır. OECD'nin ortaya koyduğu bu kategorileştirme her ne kadar afetlerin farklı şekillerde etki ettiğini akla getirmiş olsa da temelde afet olgusu bu dört kategoriden daha fazlasını karşılamaktadır. (Can, 2020: 27).

Hastalık, sağlık bağlamında değerlendirildiğinde salgınlar ise insanlığı ve toplumları doğrudan etkileyen doğal afetler arasında yer alır. Salgın hastalıkların ortaya çıkışında gerekli doğal çevrenin insan eliyle daraltılması ve yok edilmesi gerçeği göz önünde bulundurulduğunda bu tür afetlerin doğal olmadığı da akla gelebilir. Çünkü İnsanoğlunun kırsal yaşam şartlarından kentsel yaşama geçmesiyle birlikte hayvanların, bitkilerin kısacası biyoçeşitliliğin zayıflaması, yok olması söz konusu olmaktadır. (Nelson ve Akçiçek, 2021: 6).

Salgınlar, bulaşıcı hastalıkların geniş nüfus kitleleri içerisinde yayılım göstermesiyle ortaya çıkar. Aslında salgın bir hastalık değil daha çok bulaşıcı hastalığın geniş alanlara yayılmasını karşılayan bir terim olarak bilinir. Örneğin koronavirüs salgınında olduğu gibi bulaşıcı bir virüs geniş alanlara ve hatta birkaç kıtaya yayılırsa salgın ya da pandemi olarak nitelendirilir. Geçmişten günümüze toplumsal yaşamı derinden etkileyen birçok salgınla karşılaşmıştır. Salgınlar birçok etmenin bir araya gelmesiyle oluşur. Mikroplar, doğal çevre, hayvanlar, vektörler, insanlar, kentler, göç, savaş, ticaret vb. çoğu faktör salgının ortaya çıkıp gelişiminde önemlidir. Hastalık sağlık açısından

salgınlar etkileri ve sonuçları dolayısıyla sosyolojik bir olgudur. Bu nedenle salgınların kökenlerine, süreçlerine, etkilerine ve sonuçlarına bakmak gerekir (Açıkgöz, 2021 257-258).

Genel olarak bakıldığında salgın ya da olağan dönemlerde insanların ve toplumların hastalıklara nasıl tepki verdiği, hastalıktan korunmak ve sağlıklı kalabilmek için ne tür yöntemler kullandığı merak konusudur. Bu tür sorgulamalar aslında sosyolojik açıdan sağlık-hastalık ve afet olgularının toplumsal yaşam ve yapı ile ilişkisini de analiz etme fırsatı sunmaktadır. Bu bakımdan öncelikle kırsal yaşamda köylü kesimlerin hayat mücadeleleri arasında sağlık ve hastalığın konumunu açıklamak büyük önem taşır.

3. Kırsal Yaşam ve Halk Tıbbı

Kırsal yaşam, değerleri, alışkanlıkları, üretim biçimleri ve yaşam tarzlarıyla sosyal yapının önemli bir bölümünü oluşturur. Sosyal bir gerçeklik olarak kırsal yaşam zorlukları, birliktelikleri, dinamikliği, doğallığı beraberinde getirir. Kırsal yaşam taşırayı/köyü, taşrahlığı/köylülüğü ve kendine özgü çoğu davranışı, pratiği ve deneyimi kendi içinde barındırır. Kırsal yaşam salt mekânsal bir farklılaşmayı karşılamaz aynı zamanda sosyo-kültürel, ekonomik, politik, psikolojik anlamda da ayrıışan bir kategori olarak kendini görünür kılar.

Kırsal yaşamın temel yerleşim birimi köydür. Köy, genellikle kentten/ şehirden farklılaşan nitelikleri bağlamında ele alınır. Özellikle iktisadi faaliyetleri, coğrafik yapısı ve nüfus oranı bakımından kentten ayrıışır. Geçim kaynakları tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Köylerde iş bölümü az gelişmiştir. Köylü ise kendi toprağını işleyerek ancak geçinebilen, teknolojik imkânlardan sınırlı düzeyde faydalanan ya da hiç faydalanamayan ancak oldukça piyasaya bağımlı toplumsal bir realite olarak görülür. Köylü saflığın ve eski olanın adamıdır. Samimiyetin, birincil ilişkilerin ve cemaat dayanışmasının yoğun işletildiği bir alana karşılık gelir. Köylülük ise daha çok üretim araçlarına sahiplik durumları, çıkarları, kültürleri ve yaşam şekilleriyle tanımlanır. Ancak köylülük, kendini tekrarlayan, iklimsel koşullara kendini uyumlu kılan ve değişmeyen bir ezber olarak sabit ve donmuş bir yapıdır. Bu bağlamda köy ve köylülük oldukça sağlam bir temele sahip birçok olgunun kaynağıdır. Aynı zamanda birçok açıdan edinilmiş tecrübelerin bir temsil biçimidir (Özensel, 2018: 16-20). Aslında köylü sözcüğü, bir sözcüğün yaygın kullanımı ile sosyolojik tanımını birbirine karıştırmanın tipik bir örneği olarak değerlendirilir. Bu durum yaygın kullanımın doğru olarak kabul edilmesine neden olsa da insanlar geniş bir dizi tarihsel ve kültürel bağ içinde zengin küçük toprak sahiplerine ortakçılara veya topraksız emekçilere gönderme yaparak bir kişinin köylü olup olmadığını tespit edebilirler. Marksist kuramda köylü ekonomilerini, feodal toprak kiracıları, bağımsız çiftçiler ve kırsal gündelikçiler gibi çeşitli sosyal grupları bir arada ele alarak tanımlama

girişimleri göze çarpar. Aile emeğine dayalı çiftlik nosyonundan ve köylülüğün bir sınıf olduğu iddiasından hareketle köylü tipi bir üretim tarzı vurgulanır. Diğer yandan köylüleri kültürel alışkanlık ve normlarıyla, vizyonlarının darlığıyla ve geleneğe sıkıca sarılmaları üzerinden tanımlama girişimleri de söz konusudur (Marshall, 2009: 432). Birçok açıdan edinilen deneyimlerin temsil biçimlerinden biri de hastalık-sağlık konusunda ortaya çıkarılan ve geliştirilen halk tıbbına ilişkin uygulamalardır. Türkdoğan (2016: 249)'a göre, sağlık ve hastalık toplumsal yapı ile kültür ve geleneksel sistemlerin bir parçası olarak araştırılmalıdır. Böylece sağlık-hastalık sorunlarının toplumsal bağlamı daha iyi tespit edilmiş olur.

Halk tıbbı genelde kırsal yaşamda kuşaktan kuşağa transfer edilen bir inanç sistemine, değerlere ve kültürel özellikleriyle ilişkili gelenekten beslenen bilgiler aracılığıyla hastalığı tedavi edici çeşitli usullere karşılık gelir (Kızılçelik, 1996: 76).

Halk tıbbı aslında sosyo-kültürel bir alış-veriş biçiminden doğar. Geleneksel hastalık-sağlık pratikleri insanoğlunun doğa olaylarına karşı ortaya koyduğu tepki ve bağlantılı olduğu toplumların hastalık-sağlık pratikleriyle kendi uyguladıkları teşhis ve tedaviye ilişkin yöntemleri karşılaştırma ve bu konularda gerçekleştirilen uygulamalar vasıtasıyla görünür kılar (Sever, 2015: 182).

Yoder (1975: 24) ise halk tıbbının kırsal kültürlerden hareketle gelişim gösterdiğini savunur. Ona göre halk tıbbı, sağlık hastalık konusundaki gelenekten beslenen pratiklerin nesnel dünyadan uzak coğrafi koşulların zorlu olduğu alanlarda, dinsel yönden katı mezheplerde ve erkeklere nazaran kadınlar arasında daha sık rastlanır. Bu açıdan halkın inancı, örfü, adeti, kültür alanındaki temel değerleri halk tıbbının doğal olarak ortaya çıkmasında ve gelişmesinde büyük öneme sahiptir.

Halk tıbbı veya geleneksel tıp, iki yerleşim biriminde sıklıkla kullanıldığı ileri sürülür. Bunlardan birincisi, geleneğe dayalı kır toplumlarıdır, bu alanlarda daha çok birincil ilişkilerin egemenliği söz konusudur ve bu bölgelerde akrabalık bağları kuvvetlidir. Geleneğin egemen olduğu kır toplumlarında halk hekimleri toplumca kabul görür ve onaylanırlar. İkincisi de kentsel bölgelerin yoksul kısımlarında halk tıbbına ilişkin uygulamalarla karşılaşılmasıdır. Çünkü bu bölgelerde daha çok kırsaldan göçen nüfusların yoğunlukla yerleştikleri birimlerdir. Göç ile gelen insanlar geleneğe dayalı pratiklerin kent ortamında yeniden üretilmesinde fonksiyonel roller üstlenir (Özçelik, 2002: 100). Bu çalışmada özellikle kırsal yapıda kültürel alanla sıkı bir ilişki içinde bulunan, geleneksel olarak günümüzde de etkisini sürdüren ve halk tıbbında sürdürülebilir nitelikte olan hastalık-sağlığa dair uygulamalar üzerinde durulmaktadır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma Malatya/Arapgir ilçesi sınırları içinde yer alan kırsal bölgelerde yaşayan köylü halkın hastalık ve sağlık ile bağlantılı pratiklerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma bağlamındaki veriler, 2020-2021 yılları arasında Malatya ili ve ilçelerine bağlı kırsal yerleşim birimlerinde uygulanan alan araştırması kapsamında gerçekleştirilen gözlemler ve mülakatlar çerçevesinde oluşturulmuştur¹. Bu bağlamda araştırmanın evreni Arapgir ilçesine bağlı köyler olarak belirlenmiştir.² Malatya ili Arapgir ilçesine bağlı 60'tan fazla köy bulunmaktadır (detaylı bilgi için bkz. <http://www.arapgir.gov.tr/ilce-nufusu#>). Araştırmaya konu olan bölgeler kırsal yaşamın hâkim olduğu alanlardır. Bu kapsamda Kayakesen, Yaylacık, Ormansırtı/Cücügen, Suçeyin/Taşköprü ve Onar köylerinde ikamet eden 7 kadın 6 erkek toplam 13 kaynak kişi ile geleneksel sağlık-hastalık kültürüne dair mülakatlar yapılmıştır. Elde edilen veriler nitel araştırma modelinin etnografik desenine göre değerlendirilmiştir. Nitel araştırma, toplumsal olgularla ilişkili ve buldukları ortamda doğal olarak gerçekleştirilen gözlemler, görüşmeler vasıtasıyla veri elde etme ve elde edilen verilerin analizini içerir. Nitel araştırmalarda daha çok örüntüler, sıklıklar, farklılıklar, kendi bütünlükleri ve doğal yapıları içinde araştırma/inceleme imkânı tanır (İslamoğlu, 2011: 186). Bu çerçevede Malatya ili Arapgir ilçesine bağlı kırsal bölgelerde yer alan ve bu sınırlar içerisinde yaşayan köylülerin halk kültürü içerisinde önemli bir karşılığı olan halk tababeti ve buna ilişkin pratikler (salgın ve bulaşıcı hastalık dönemleri de dahil) bağlamında toplanan veriler, betimsel açıdan değerlendirilmiştir. Çalışmada, nitel araştırma bağlamından hareketle köylü halkının ortak hastalık-sağlık kültürleri sosyolojik bir perspektiften analiz edilmiştir.

5. Malatya/Arapgir'e Bağlı Köylerde Sağlık-Hastalık, Halk Tıbbı ve İlişkili Uygulamalar

İlk insandan günümüze dek toplumlar hastalık-sağlık ve salgınlar konusunda daima bir mücadele içinde kendini bulmuş ve iyileşmek-iyi kalmak amacıyla farklı yöntemler denemiş ve bununla ilgili birçok sağaltma pratiği geliştirmiştir. Bu uygulamalar şu şekilde bir ayrıma tabidir: İlaçlarla sağaltım, sihre/büyüye dayalı işlemler, dinsel işlemler, ameliyat aracılığıyla kompleks iyileştirme (Acıpayamlı, 1978: 11).

1 “Malatya İlinde Biyolojik Çeşitliliğe Dayalı Geleneksel Bilginin Kayıt Altına Alınması Projesi (2020-2021)”. Buradan Malatya ili, Arapgir ilçesi köylerinde uyumlu ve keyifli bir çalışma ortamı oluşturdukları için gerek çalışma ekibimize gerekse bizlerle samimi görüşmeler yapan köylülerimize teşekkür ediyorum.

2 Araştırma, Doğa Koruma ve Milli Parklar XV. Bölge Müdürlüğü, Malatya Şube Müdürlüğüne bağlı proje ekibi tarafından, belirli birtakım nedenler çerçevesinde, seçilen Malatya ili Arapgir ilçesine bağlı 5 köyde (*Eyren*) gerçekleştirilmiştir. Biyoçeşitliliğe dayalı geleneksel bilginin derlenmesine yönelik yürütülen çalışma kapsamında ilgili köylerde toplamda 27 kişi ile mülakatlar yapılmış ve veriler toplanmıştır.

Hastalık-sağlık uygulamaları modern tıptan çok eski bir geçmişe sahiptir. Bu bakımdan halk tababetinin iki çeşidi olduğu vurgulanır. Bunlar tabii veya doğal halk tababeti ve dinsel ve büyüsel ya da doğaüstü halk tababetidir. İlki halk tıbbının önemli bir bölümünü oluşturur. İnsanoğlu doğada var olan bitkilerin (özellikle otların) sağaltıcı etkisine büyük bir inanç beslerler. Güz aylarında ya da kutsi zamanlarda tarlada, ormanda otlar toplanır veya bahçelere dikilir. Yine otlarda uzmanlaşan kişiler de mevcuttur. Yalnızca bitkilerin, otların değil bunun yanında madeni ve hayvani ürünlerin de toplum arasında yaygın kullanımı vardır. Örneğin kil, çamur, havyan ve insan idrarı ve pisliği, hayvan organları, kurşun, demir vb. nesnelere/maddeler halk içinde kullanım alanına sahiptir. Din ve büyü vasıtasıyla tedavi pratikleri ise geçmişten günümüze varlığını devam ettirir. Halk arasında geleneğe dayalı veya kültürel seviyede hastalıkları iyileştirmede bazı sözcükler, muskalar, nazarlıklar kullanıldığı bilinen bir gerçekliktir (Yoder, 1975: 25-28).

Köyde yaşayan halkın hangi hastalıklar hakkında bilgi sahibi olduğu, bu hastalıkları nasıl isimlendirdikleri, bu hastalıklara hangi çeşit ilaç/lar yapıldığı ve ne tür tedavi yöntemleri uygulandığı vb. sorular oldukça kompleks bir yapının ve bölgeden bölgeye farklılık gösterebilen bir konunun varlığını gösterir (Yasa, 1962, 254). Bu bağlamda Malatya ili Arapgir ilçesine bağlı kırsal alanlarda yaşayan halk arasında kullanılan bitki kökenli hastalık-sağlık ile ilişkili uygulamaların ele alınması önem eder:

Öncelikle bebek ve çocukların karın ağrısı şikayetlerine çözüm olması bakımından bazı aromatik bitkilerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Örneğin reyhan kurutup demleme usulüyle hazırlanması ve tüketilmesi (K.1), yine buğday-arpa köresinin dövülmesi ve un haline getirilerek anne sütüyle karışım yapılması ve bebeğe içirilmesi (K.4) söz konusudur. Ayrıca yeni doğan bebeklerin sancısının kesilmesi amacıyla “höllük” de kullanılan bir uygulamadır (K.8, 13). Bunun yanında yeni doğan bebeklerin veya çocukların kulağı ağrıdığı veya gözleri çapaklandığında anne sütü damlatılarak tedavi etme yoluna gidilir (K.3).

Yaraların iyileştirilmesi halk tıbbında farklı uygulamalar çerçevesinde değerlendirilir. Örneğin yörede damarcık otu adı verilen (sinir otu, damar otu “plantago”) bitki yaprakları çiğ olarak yara üzerine çekilerek tedavi işlemi gerçekleştirilir (K.4,6) yine ebegümeci lapa haline getirilerek de yara olan bölgeye çekilmesi sonucu sağaltım gerçekleştirilebilir (K.10,11). Bunun yanında yemlik otunun sütü çatlaklara damlatılması (K.5) ya da çedene/ menengiç ağacından elde edilen sakızın yaralara çekilmesi veya merhem kıvamına getirilerek çatlaklara sürülmesi de (K.7) halk arasında uygulanan pratiklerdir. Çıban türü iltihaplı yaraları sökmek için ise soğan ateşte pişirilir, çıbana çekilir (K.12). Ayrıca vücuttan iltihap atmak amacıyla ısırğan otu kurutulularak, suda kaynatılır ve suyu kullanılır, ayrıca kiraz meyvesi sapları kurutulur, kaynatılır ve suyu tüketilir (K.9).

Anadolu'da doğanın ve uzantılarının kutsallığına dair güçlü bir inanç vardır. Bu bakımdan halk inanışlarında doğanın sürdürülebilir kılınması ve şifa özelliği önemle karşılanır. Köylü halk arasında sağlık hastalığa ilişkin geleneğe dayalı bilgi gerek herkese aktarılabilmesi ve bilinebilir yapısı gerekse de uygulanabilirliği bakımından iyileştirme işlemlerinin merkezinde yer alır. Bundan dolayı kır yaşamında bitki ve otlar ile hastalıkları iyileştirecek, yaralara merhem olacak işlemlerle sıklıkla karşılaşmaktadır (Yılmaz, 2023: 497).

Halk arasında diz ağrılarının tedavisi amacıyla sarı kantaron bitkisi çiçekleriyle birlikte kurutulur, dövülür, elekten geçirilir ve zeytinyağıyla karıştırılarak kavanoza konur, belli bir zaman güneşte bekletilir ve daha sonra ağrıyan bölgelere sürülür (K.10) Bunun yanında bamyâ tohumları günde on adet tüketilir (K.2), ısırgan otu taze ve çiğ olarak ağrıyan bölgelere vurulur, ayrıca su yosunu dizlere çiğ olarak çekilmesi uygulanan bir diğer işlem olarak karşımıza çıkar (K.6).

Köylüler tarafından diş ağrılarında ağrı kesici olarak meşe mazıları, içindeki tozlarıyla birlikte dövüldüğünü ve elde edilenler mazi tozlarının ağrıyan diş içine konduğunu ve ağrıyı dindirdiğini ifade edilir (K.7).

Öksürük şikâyetleri olduğunda ise köylüler dut pekmezi içtiklerini (K.3, 12) ayrıca hatme çiçeği kurutulularak, kaynatıldığı ve suyunun tüketildiği, aynı şekilde dağ anığının kurutulduğu, çay gibi demlenerek ve sıcak sıcak içildiği ifade edilir (K.3, 4). Bunun yanında çedene/menengiç ağacının taze meyveleri çiğ olarak tüketilmesinin de öksürüğe iyi geldiği belirtilir (K.9).

Soğuk algınlığı tedavisi için kuşburnu, ayva yaprağı, dağ çayı kurutulur, suda kaynatılır ve suyu sıcak şekilde tüketilir (K.1, 3, 4, 5, 12, 13). Papatya kurutulur, çay gibi demlenerek suyu tüketilir uykusuzluğa iyi geldiği ifade edilir (K.9, 11). Kansızlık tedavisi için köylüler özellikle üzüm pekmezi kullanıldığını vurgularlar (K.1, 12). Ayrıca karadut pekmezinin ağız yaralarının iyileştirilmesinde etkili olduğunu belirtirler (K.2, 12,13).

Mide yanması tedavisi için alıç ağacının çiçekleri kurutulur, çay gibi demlenerek suyu tüketilir (K.1). Bu uygulamanın aynı zamanda kalp rahatsızlıkları için de kullanıldığı ifade edilir (K.5, 8,12). Ayrıca mide ağrıları ve yaraları için "çıtırık" denilen çedene/menengiç ağacının yaralandırılması/ çizikler atılması ile elde edilen ağaç balı/sakızının tüketildiği söylenir (K.7, 8, 9).

Nefes darlığı tedavisi için ayrık otu kaynatılarak ve suyunun tüketilmesi (K.4), şeker hastalığı için meşe palamutlarının pişirilerek tüketilmesi (K.4,) yanında acı badem çiğ olarak yenilmesi şeklinde uygulamalar kullanılır (K.12).

Basur tedavisi için sığırkuyruğu çiçekleri suda kaynatılır, bir leğene boşaltılan suya oturulur (7). İshal tedavisi amacıyla çınar ağacının ince kabuklarının soyularak, suda kaynatılması ve suyunun tüketilmesi biçiminde bir işlem gerçekleştirildiği belirtilir (K.8).

Salgın dönemlerinde salgından korunmak için 2-3 günde bir annem bizi söğüt dallarını birgün önceden suya demlemeye bıraktığı suyla banyo yaptırırdı. Bunun yanında evden dışarı çıkmamıza izin vermezdi(K.5).

Halk tıbbında dinsel yolla gerçekleştirilen sağaltım işlemlerinin odağında Yaraticı, ruhlar, totemlere yalvarma aracılığıyla hastalık nedeni arazların ortadan kaldırılması veya kontrol altına alınabilmesi işlemleri bulunur. Büyü vasıtasıyla iyileştirme uygulamalarında ise taklit ve bağlantı kurma işlemlerinin temele alındığı görülür (Acıpayamlı, 1978: 12).

Nazardan korunma/nazar olan kişinin tedavi edilmesi amacıyla iğde ağacı dalları, çiçekli olanların özellikle evlere asılması ve belirli yerlerde bulundurulması söz konusudur (K.2, 6, 10). Ayrıca melhem ağacının dalları çocuklara, evlere bahçeye verimli hayvanlara asılarak gözden, nefesten, nazardan korunduğu söylenir (K.4, 5). Bunun yanında köy halkı arasında göze/nazara gelme bağlamında değerlendirilen hastalık halinin tedavi edilmesi bakımından arı mumlarının tütsü yapılması veya üzerlik otu tütsü yapılması çerçevesinde (K.7) belirli büyüsel pratiklerin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anadolu'da bulunan çoğu yörede üzerlik otunun nazara ilişkin koruma sağladığı konusunda güçlü bir inanç söz konusudur. Yanan ateşe üzerlik tohumlarının atılmasıyla güzel koku yayan bir dumanın çıkmasının, kötü ruhların uzaklaştırılmasında ciddi bir etkiye sahip olduğu yönünde bir inanç bağlamında değerlendirilir. Tüten duman ya kişi üzerinde ya da kişinin bulunduğu evin içerisinde dolaştırılarak uygulama gerçekleştirilir (Özkan, 2012: 58). Bunun yanında Göbelez (1981: 103)'e göre, bazı kimselerin bakışı karşısındaki insan veya diğer varlıklar bundan rahatsızlık duyabilir hatta hasta olabilir. Buna halk arasında "nazar" denir. Bunu önleme adına dünya genelinde insan ve diğer canlıların omuzlarına ve giysilerine mavi boncuk konur.

Bu tür uygulamalar kırsal yaşamın bir gerçekliği olarak görülür. Sever (2015:185)'e göre halk tıbbında hastalıkların önemli bir kısmının ortaya çıkış sebepleri, geleneksel inanç sistemiyle doğrudan doğruya bağlantılıdır. Maddi/manevi yönden sınıflara ayrılabilen sağlıklı-hastalık nedenleri çeşitli dengesizliklerden kaynaklı ortaya çıkabilir. İyileştirme odaklı birçok pratiğin halk arasında uygulandığı bilinmektedir. Özellikle kırsal merkezli yaşam idame ettiren köylü halk kendi imkânlarıyla çeşitli hastalıkların teşhis ve tedavisini gerçekleştirme niyetiyle benimseyip katıldıkları bazı yöntem ve pratiklerin varlığı söz konusudur.

6. Sonuç ve Değerlendirmeler

Köylü halk arasında hastalık ve sağlık kültürüne ilişkin geleneğe dayalı bilgi ve pratiklerin sistematik bir çerçevede ele alındığı söylenebilir. Bu çalışma sonucunda köylü halkın hastalık ve sağlık sisteminde yer alan sözlü geleneğin beslenen bilgi ve uygulamaların günümüzde canlılığını devam ettirir

konumda olduğunu ve halk tıbbında öncelikli olarak doğadan faydalandığı tespit edilmiştir. Malatya/Arapgir ilçesine bağlı seçilmiş köylerde ikamet eden insanların halk tıbbı konusundaki geleneksel bilgilerinin canlılığını koruduğunu, hastalık ve sağlık ile bağlantılı tabiattan toplanan/bulunan bitkiler, otlar, hayvani ürünlerden kazanılmış tecrübeler çerçevesinde insanoğlunun yarar sağlaması dikkat çekicidir. Sürekli mücadele içinde olunan doğa, aslında hastalık-sağlığa dair insanlığa her türlü imkânı bahşeder. Önceki kuşaklardan edinilen bilgi ve tecrübeler tabii olana bakışı da belirler. Bu anlamda köylü halkın çoğunlukla bu tür uygulamaları faydalı görmesi önemlidir. Özellikle salgın dönemlerinde bulaşıcı hastalıklardan korunma ve iyileşme amacıyla doğal halk tıbbı uygulamalarının geçmişten günümüze dek kullanılageldiği ifade edilebilir.

Dine ve büyüye dayalı işlemler arasında nazar/göz değmesi, korunma ve iyileştirmeye ilişkin uygulamaların köylü halk arasında yaygın kullanımı olduğu gözlemlenmiştir. Göz, nazar değmesinden korunma ve tedavi amacıyla yine doğal yaşamdan elde edilen bitkilerin, ağaçların kullanılması köylü toplumların temel niteliklerinden biridir. Genel bir çerçeveden değerlendirildiğinde halk tıbbında, kırdan yaşayan toplumlara has sözlü gelenekten beslenen hastalık-sağlığa ilişkin inanç ve pratikler, coğrafi koşullar, erişilebilirlik, doğal niteliği ve maliyet noktasında fonksiyonel görüldüğü söylenebilir. Bu bakımdan kırdan kente göçlerle birlikte kentin kenar mahallelerinde de bu tür uygulamaların sürdürülme olağanı yüksektir.

Kaynaklar

- Acıpayamlı, O. (1978). Acıpayam'da Halk Hekimliği. *Antropoloji Dergisi*. (11), 11-16.
- Açıkgöz, R. (2021). *Hastalık, Sağlık ve Toplum*. İstanbul: DBY Yay.
- AFAD (2014). *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara.
- Can, İ. (2020) Giriş Niyetine: Afet Sosyolojisine Alan Açma Çabası. İç. *Afet Sosyolojisi*, Ed. İslam Can, Çizgi Kitabevi: Konya. 15-40.
- Göbelez, M. (1981). *Dünyada Halk Tababeti*. Ankara: Şafak Matbaası.
- Gökçen, A. (2020). Afet Kavramı ve Başlıca Afet Türleri, İç. *Afet Sosyolojisi*, Ed. İslam Can, Çizgi Kitabevi: Konya. 41-62.
- İslamoğlu, A. H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Bas. Yayım.
- Kızılcılık, S. (1996). "Geleneksel İyileştiriciler" Üzerine Bir Araştırma. *Birikim Dergisi*. (83), 76-83.
- Nelson E.C. ve Akçiçek E. (2021). Salgın Hastalıklar Açısından Afet Tarihçesi. İç. *Afetler ve Enfeksiyonlar*. Ed. Köse Ş. Ankara: Türkiye Klinikleri Yay. 6-15.
- Marshall, G. (2009) *Sosyoloji Sözlüğü* (Çev.O. Akınhay-D.Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Özçelik, N. A. (2002). *Sağlık Sosyolojisi, Kadın ve Kentleşme*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Özensel, E. (2018). *Kır Sosyolojisi, Türkiye'de Kırsal Yapıların Dönüşümü*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Özkan, Ş. (2012). *Anadolu Türk Folklorunda Bitki Adlarının Veriliş Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Sever, M. (2015). Folk Medicine, Folk Healing, *Akademik Bakış*. 9 (17), 181-192.
- Türkdoğan, O. (2016). *Türk Köy Sosyolojisi ve Sorunlarımız*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Yasa, İbrahim. "Türkiye'de Halk Sağlık Folkloru ve Bazı Meseleleri". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 17/3, (1962): 251-301
- Yılmaz, M. (2023). Malatya Alevi Köylerinde Halk Hekimliği ile İlgili İnanış ve Uygulamalar. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 108 (Aralık), 489-506.
- Yoder, D. (1975). *Halk Tıbbı ve Modern Tıp*. (Çev. S. Yoğurtçuoğlu ve A. Gülüm), *Folklorla Doğru*. (43), 23-29.

Kaynak Kişiler

Araştırma dahilinde kendileri ile mülakatlar gerçekleştirilen kaynak kişi/ler çalışma içinde K1 K2 K3...biçiminde bir numaralandırma sistemi ile kısaltılarak verilmiştir. Kaynak kişilere ilişkin künyeler aşağıdadır:

- K1: Mustafa Metin, 48 yaş, ortaokul mezunu, muhtar, Kayakesen köyü.
K2: Halime Karagöz, 65 yaş, okuryazar, ev hanımı, Kayakesen köyü.
K3: Neşen Metin, 44 yaş, ilkokul mezunu, ev hanımı, Kayakesen köyü.
K4: Yusuf Avcı, 65 yaş, ilkokul mezunu, hayvancılık, Yaylacık köyü.
K5: Kenan Uludağ, 70 yaş, ilkokul mezunu, çiftçilik, Yaylacık köyü.
K6: Arife Çakmak, 52 yaş, ilkokul mezunu, ev hanımı, Yaylacık köyü.
K7: Mürsel Aydaş, 48 yaş, lise mezunu, muhtar, Ormansırtı köyü.
K8: Şerife Ergin, 81 yaş, okur-yazar değil, ev hanımı, Ormansırtı köyü.
K9: Emine Karayılmaz, 77 yaş, okuryazar değil, ev hanımı, Ormansırtı köyü.
K10: Ziyet Bakır, yaş 66, okuryazar değil, ev hanımı, Suçeyin köyü.
K11: Lütfiye Yaman, 65 yaş, okuryazar değil, ev hanımı, Suçeyin köyü.
K12: İlhan Toraman, 82 yaş, okuryazar değil, emekli. Onar köyü.
K13: İbrahim Karadoğan, yaş 68, lise mezunu, emekli, Onar köyü.